

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 32

Харків
«Право»
2016

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 3/2 від 23 листопада 2016 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15928-4400ПР
від 02.11.2009 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2016. — Вип. 32. — 238 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора), П.-А. Альбрехт (Німеччина), К. Аплетон (Велика Британія), Ю. В. Баулін, Л. Бахмайєр Вінтер (Іспанія), І. І. Бондаренко (Словакія), К. Віак (Польща), В. В. Голина, Б. М. Головкін, Л. М. Демидова, В. А. Журавель, Н. В. Нетеса, Б. М. Нургалієв (Казахстан), С. Райс (Сполучені Штати Америки), А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, О. Тудор (Молдова), В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, І. С. Яковець

Науковий редактор *В. С. Батиргарєєва*
Відповідальна за випуск *Г. О. Ведернікова*

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

УДК 343.85

THEORIES OF CRIMINALIZATION AND PREVENTION

Professor Dr. Albrecht P.-A.,
Institute for Criminal Science and
Philosophy of Law, Law Faculty,
Goethe-University, Frankfurt/Main,
Germany

I. Theories of Peno-Legal Criminal Controls as Creators of Legitimacy for Criminal Law

What must be differentiated from the task of socio-scientific studying of the social phenomenon criminality using *«theories of criminality»* is the question of the theories of peno-legal social controls, usually simply called *«penal theories»* (or more technical: *criminalization theories*). A need for criminological analyses of the causes of criminality and the effects of sanctions is only created when criminal law is given over to the service of social considerations of utility. This occurred for the first time in the penal theories of the Enlightenment. But first, a basic requirement for peno-theoretical models must be presented. While theories of criminality regularly ask about the conditions for the appearance of social deviance, penal theories, which usually assume an etiolo-gical-individual model of criminality, are always occupied with the general *justification of punishment*. The term *«penal theory»* is therefore somewhat misleading, as they are primarily concerned with theoretically legitimizing punishment and (state-instituted) punishment, but the punishment itself is not critically reflected. Penal theories are not theories about punishment but rather *rationalizations of punishment*.

Those who ask about the *raison d'être* of the punishments designated by criminal law find themselves confronted with numerous lines of argumentation, ideas of humankind, understandings of the state, or security philosophies [1, p. 32]. On the one hand, we are dealing with

absolute penal theories which go back to the legal-philosophical works of *Kant* and *Hegel*. Here, the idea of a generally binding justice based on «natural law» is the focus [2, p. 484] according to which the justification of punishment lies primarily in the *restitution of guilt*.

The absolute penal theories are linked with the tradition of German idealism (*Kant, Hegel*). They present a theory which decouples the state punishment from a purposeful enforcement (absolute) and restricts it to the restitution of committed injustices (repressive). Its purpose lies in the restoration of the legal order, in the realization of justice. There is no inhuman rigorism underlying these texts but a concern for the dignity of the convicted [3, p. 89].

In contrast to this, the *relative criminal theories* favor the purpose of prevention. They assume that crimes are socially harmful. The goal of punishment is then *criminal prevention*, which is to be achieved by resocializing or securing the perpetrator. A theory of the purpose of punishment was first written by the so-called Modern Criminal Law School around the turn of the 20th century. Its most prominent proponent is *Franz v. Liszt* [4, p. 525].

The effective penal law and jurisprudence of the courts, as explained by the Federal Constitutional Court (*Bundesverfassungsgericht*) [5] mainly follow the so-called *unification theory* which, with varying foci, attempts to unite *all purposes of punishment* in a *balanced relationship* to one another. In detail, they refer to the following constructs.

II. Restitution and Retribution

The right to and necessity of punishment is justified in *absolute criminal theories* more or less *retrospectively from the criminal act* due to the violation of the law. The punishment is therefore based on a *restoration of the legal order*, which was knocked out of balance by the crime. The punishment ensures that justice is realized by counterbalancing the injustice committed.

In this context, *Hegel* speaks of the punishment as the «negation of the negation» of the law. He turns against a purely functionally-justified punishment: «*To justify punishment in this way is like raising one's stick at a dog; it means treating a human being like a dog instead of respecting his honor and freedom*» [6, p. 190].

As much as the absolute penal theories are free from the pursuit of a particular purpose in their *rationale* of the punishment (at the level of

the justification of the punishment), this theory does have an implicit purpose behind it in regards to the goals of punishment. The restoration of the legal order does not occur in an empty space but takes place in a society which uses law as an instrument to create order. The necessity of punishment is seen in the desire to secure social order through law – and thereby to make it possible for people to live together in societies. This consideration can be extended to the metaphysically-grounded reason for punishment.

The principle of guilt is currently anchored in penal law in § 46, Para. 1, Sentence 1 of the Criminal Code (*Strafgesetzbuch*, StGB). According to this, the guilt of the perpetrator forms the basis of the degree of punishment, and it thereby also limits punishment. At the same time, the regulation demands that the preventive effects of the punishment on the future life of the perpetrator in society which can be expected by the law are to be «taken into consideration» (§ 46, Para. 1, Sentence 2 StGB).

Weaknesses in the concept of guilt

There are two key arguments against the concept of guilt as represented by the absolute penal theories.

- *Cannot be empirically proven*

Guilt which is based on the individual being able to act otherwise at the time of the crime cannot be proven. The *empirical proof* which is required for assuming guilt *cannot be brought forth*. In the area of forensic psychiatry, there is a consensus that the ability of the perpetrator to act in a way other than he did at the time of the crime cannot be proven with empirical methods [7, p. 643].

- *Metaphysics of retribution*

A state's right to restitutive retribution can no longer be derived from a purpose-free constructed principle of restitution for guilt which is only beholden to the idea of justice. The judge's verdict is no longer able to be metaphysically derived but is subject to the principles of the *civil-democratic constitution*. The claim to absolute power has been lost. The judge is now legitimized by a state power which, at least according to the constitution, comes from the people. *A right to retribution can therefore not exist* [8, p. 643].

Guilt as a normative construct for limiting penal law

Despite all justified criticism of the premises of the principle of guilt, the *limiting functions of guilt* on a state which would otherwise preven-

tively punish is a necessary means of *securing freedom* [9]. In its decision on the repeal of the pecuniary punishment, the Federal Constitutional Court demanded that the rule-of-law principle of guilt must always be taken into consideration when reaching a decision about the threat of punishment, whereby the judge has the possibility of «giving a just and proportionate punishment in individual cases. The principle of guilt and the certainty of legal consequences stand in tension and must be balanced in a manner in line with the constitution» [9].

Especially because the category of guilt is a *normative construct* which cannot be sufficiently proven by empirical reasons for acting, it limits the preventive state's access to the citizens. The normative term «guilt» is thus understood as a bastion against possible screening and controls of the citizens.

The theses of modern brain research are therefore also futile when they attempt to use neurological determinants of human behavior to reject penal law based on guilt by pointing to a lack of free will and call for a law of preventive measures [10] The advantage of the peno-legal, normative construct «guilt» lies precisely in the fact that the citizens are perceived as having free will which may not be able to be neurologically proven, but must determine the social relations of people. Only authoritarian systems are exclusively oriented on preventive measures.

III. Specific Deterrence

Utility as a «modern» social principle

Social and economic developments in the last third of the 19th century increased the need for state guidance in the area of domestic infrastructure, the opening of new markets, and the organization of school education and flanking control institutions. Through the further development of production technology, the demands on laborers grew, and these could no longer be fulfilled with casual, familial socialization. Parallel to this, the need for legal guidance of negative consequences which resulted from the uninhibited market powers, for example monopolies, low wages, or child labor, increased. In place of the liberal distance between the citizens and the state, there now arose a glorification of the expansive, planning, regulating, and crisis-preventing state. The growing demands of the citizens for a confident, intervening state resulted in peno-theoretical considerations which clearly put the forceful instru-

ments of penal law under the control of the state's considerations of utility.

Target: The individual

Specific prevention is viewed as a key purpose of state punishment which does not direct its effects against all those subjected to the law but only against the minority of convicted criminals. It therefore does not ask «What should be the punishment for robbery, murder, or perjury?» but «What should be the punishment for *this* robber, *this* murderer, or *this* perjurer?» [11, p. 175].

Positive specific prevention is concentrated on resocializing the perpetrator. This is based on a treatment model which assumes personal deficits and attempts to compensate for far-reaching socialization shortcomings and affect them positively (cf. § 46 Para. 1 Sent. 2 StGB). Specific prevention is the *goal* of treatment and even the sole goal of enforcement (§ 2 Sent. 1 Penal Law (*Strafvollzugsgesetz*, StVollzG)).

Negative specific prevention, on the other hand, is focused only on the assumed dangerousness of the criminal. It therefore points to aspects of security in order to keep the perpetrator out of society, and therefore sees the *purpose* as being the protection of the general public from further crimes (§ 2 Sent. 2 StVollzG).

IV. General Prevention

Deterrence

The theory of general prevention believes that it can secure the general public's adherence to norms and deter others who are in danger of committing similar crimes through the existence and application of criminal law.

Negative general prevention attempts to stop others from committing similar crimes by sanctioning the perpetrator. *Positive general prevention* is tied to the stabilization of society's adherence to norms. In this context, particularly the theory of positive general prevention makes up an important basis of legitimacy for the penal control system: In paragraph 1, § 47 StGB speaks of the necessity of an imprisonment of less than 6 months if this is, amongst other conditions, «essential for the defense of the legal order». Positive general prevention is seen as perfectly suited for justifying penal law because of its necessity and utility [12, p. 5].

General prevention for the purpose of stabilizing norms

- *Entitlement to global societal protection*

In this context, the term of general prevention which is aimed at the general public gains the most momentum. It profits from society's desire for protection and security, but also from an offer for a way to channel feelings of vengeance. It is also seen as useful for overcoming the weaknesses of the absolute criminal theories more or less by turning it into a strength which is constructive for society.

Concepts such as these no longer only refer to the principle of *individual* deterrence or moral stabilization of those subject to the law, but also insist on a *global societal protection* in the sense of a system of protection which is supposed to realize individual and societal criminal prevention on complementary tracks [12, p. 3].

- *Amendments from depth psychology*

If the concept of general prevention is additionally enriched by aspects from depth psychology, [13] another advantage is uncovered, that is, the almost complete protection against possible falsifications. According to this, it is the task of criminal law to *stabilize* the *citizens' trust in the law* and the corresponding social norms on a psycho-analytical basis (scapegoat theory) in the long-term. In this setting, the theory of general prevention has a good chance of becoming the long-term predominant goal of penal law, especially because it can be neither proven nor disproven empirically. Still, there is a strong rule-of-law unease tied to legitimizing criminal law psycho-analytically.

V. Unification «Theory» and Integration Prevention

The Federal Constitutional Court's Position

The cornerstones of general prevention and restitution, together with elements of specific prevention, make up an all-encompassing basis of legitimation for state punishment, the so-called *unification theory* of the Federal Constitutional Court [14]. This is done within the framework given to the law-maker as the *«freedom of scope pursuant with the Constitution to recognize individual reasons for punishment, weigh them against one another, and harmonize them. In its opinions, the Federal Constitutional Court has therefore emphasized not only the principle of guilt, but also other purposes of punishment. It has described the basic purpose of penal law to be the protection of the elementary values of*

communal life. Retribution, restitution, prevention, resocialization of the perpetrator, atonement, and retaliation for committed injustices are deemed to be aspects of an appropriate sanction» [5].

This kind of «theory» has the advantage of apparently eliminating any contradictions of the individual approaches and turning the trilogy of specific prevention, general prevention, and restitution into the *perfect argumentative weapon* [15, p. 832].

General prevention as a protection for reliance on existing law

To emphasize the positive aspects of general prevention, the term «*integration prevention*» has become a buzzword in the more recent debates in penal theory [16, p. 817]. The terms «positive general prevention» and «integration prevention» are usually used synonymously in the literature [17, p. 481]. This development was supported by the argumentation of the Federal Constitutional Court, which described positive general prevention as the «maintenance and strengthening of the trust in the legal order's resilience and ability to assert itself» [18]. The Federal Court of Justice (*Bundesgerichtshof*) argues in a similar fashion: It states that the enforcement of a (brief) custodial sentence to defend the legal order is only necessary if a waiver of the punishment would offend the general sense of justice and *the public's trust* in the infallibility of law and if the protection of the legal order from crime would be shaken [19].

From the perspective of integration prevention, punishment has a socially integrating and rehabilitating function which reverses direction if a punishment is not enforced and results in a process of social disorganization. In integration prevention, there is therefore an aspect which can be described by the term «intellectual criminal damage» [16]: The punishment is supposed to create something in the consciousness of those subject to the law which cannot be otherwise achieved, that is, general conformity and adaptation to the predominant normative structure of the society. As far as the principles which determine the content of the punishment, the judges are considered the standard whose efforts must be aimed at «*coming as close as possible to the fictitious optimum value of the punishment appropriate to the crime*» [16, p. 826].

Integration prevention and judicial formalities

A specific rule-of-law variation is given to this approach by *Hassemer*, who does not believe that the punishment is justified when reso-

cialization and deterrence are achieved, but only if it does not err from the *paths of formalized control* (strict rule-of-law judicial formalities) in doing so [20, p. 316].

From protection of individual interests to protection of functional complexes

It is clear to see that the concept of integration prevention strays from the basis of the real social relationship and is in the process of usurping the *idea* of security for abstract objects of legal protection. According to *Baratta*, this results in the purpose of penal law shifting from the protection of individual interests to the protection of functional social complexes. This means that penal law no longer protects *objects of legal protection*, but *functions* [21, p. 137].

References

1. Cf. Naucke, *Strafrecht: Eine Einführung*, 10th edition, 2002, p. 32 ff.
2. Cf. Müller-Dietz, *Vom intellektuellen Verbrechensschaden*, GA 1983, p. 484.
3. Hassemer, NK-StGB, 1995, before § 1 margin no. 411 ff.; Herzog, *Prävention des Unrechts oder Manifestation des Rechts*, 1987, p. 89 ff.
4. Cf. here also Naucke, *Die Kriminalpolitik des Marburger Programms* 1882, ZStW 94 (1982), p. 525 ff.
5. BVerfGE 45, 187, 253 ff.
6. Hegel, *Werke*, Tome 7 (*Grundlinien der Philosophie des Rechts*), Amendment to § 99, p. 190.
7. Cf. Roxin (note 26), p. 643 f.;
8. Cf. Roxin (note 26), p. 643 f.; Stratenwerth, *Die Zukunft des strafrechtlichen Schuldprinzips*, 1977.
9. On this, cf. BVerfGE 105, 135 ff.
10. Representative of many, cf. Geyer, *Hirnforschung und Willensfreiheit – Zur Deutung der neuesten Experimente*, 2004.
11. Von Liszt, *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*, Tome 1 (1875–1891), 1905, p. 175.
12. Jakobs, *Strafrecht, Allgemeiner Teil*, 2nd edition, 1993, p. 5 ff.
13. Cf. Haffke, *Tiefenpsychologie und Generalprävention*, 1976.
14. Opinion of the Federal Constitutional Court (BVerfGE) 45, 187, 253 ff.
15. Cf. Albrecht, P.-A., *Spezialprävention angesichts neuer Tätergruppen*, ZStW 97 (1985), p. 832.

16. Müller-Dietz, Integrationsprävention und Strafrecht, in: Jescheck-Festschrift 1985, Tome 2, p. 817 ff.
17. Müller-Tuckfeld, Integrationsprävention, 1998, p. 6; Zipf, Die Integrationsprävention (positive Generalprävention), in: Pallin-Festschrift 1989, p. 481.
18. BVerfGE 45, 187, 256.
19. BGHSt 24, 40, 46; cf. also § 56 Para. 3 StGB.
20. Hassemer, Einführung in die Grundlagen des Strafrechts, 2nd edition, 1990, p. 316 ff.
21. Baratta, KrimJ 1984, p.137.

Professor Dr. Albrecht P.-A. Theories of criminalization and prevention

In the article the problem of determining the theories of peno-legal social controls. They usually are called «penal theories» or criminalization theories. Penal theories are not theories about punishment but rather rationalizations of punishment. On the one hand, we are dealing with absolute penal theories which go back to the legal-philosophical works of Kant and Hegel. Here, the idea of a generally binding justice based on «natural law» is the focus according to which the justification of punishment lies primarily in the restitution of guilt. Its purpose lies in the restoration of the legal order, in the realization of justice. In contrast to this, the relative criminal theories favor the purpose of prevention. They assume that crimes are socially harmful. The goal of punishment is then criminal prevention, which is to be achieved by resocializing or securing the perpetrator. The effective penal law and jurisprudence of the courts, as explained by the Federal Constitutional Court mainly follow the so-called unification theory which, with varying foci, attempts to unite all purposes of punishment in a balanced relationship to one another.

Key words: *criminalization, penal theories, absolute penal theories, relative criminal theories.*

Альбрехт П.-А. Теорії криміналізації та запобігання

У статті розглядається проблема визначення теорій кримінально-правового соціального контролю, які ще називають «штрафні теорії», або теорії криміналізації. Автор зазначає, що «штрафні теорії» не є теоріями про покарання, а скоріше, раціоналізації покарання. З одного боку, ми маємо справу з абсолютними кримінальними теоріями, основу яких становлять філософсько-правові праці Канта та Гегеля, що ґрунтуються на ідеї загальнообов'язкової справедливості на основі «природного права». Їх мета полягає у відновленні правового порядку та здійсненні правосуддя. На відміну від абсолютних, основою метою відносних кримінальних теорій є профілактика. Вони припускають, що злочини є суспільно шкідливими, проте метою покарання є кримінальне попередження, яке повинно бути досягнуто шляхом ресоціалізації злочинця. Ефективне кримінальне законодавство і судова практика в судах, за роз'ясненням Федерального консти-

туційного суду, в основному підтримують так звану теорію об'єднання, яка намагається з'єднати всі цілі покарання в збалансовані відносини одного з одним.

Ключові слова: криміналізація, штрафні теорії, абсолютні штрафні теорії, відносні кримінальні теорії.

Альбрехт П.-А. Теории криминализации и предотвращения

В статье рассматривается проблема определения теорий уголовно-правового социального контроля, которые еще называют «штрафные теории», или теории криминализации. Автор отмечает, что «штрафные теории» не являются теориями о наказании, а скорее, рационализации наказания. С одной стороны, мы имеем дело с абсолютными уголовными теориями, основу которых составляют философско-правовые труды Канта и Гегеля, основанные на идее всеобщей справедливости на основе «естественного права». Их цель заключается в восстановлении правового порядка и правосудия. В отличие от абсолютных, основной целью относительных уголовных теорий является профилактика. Они предполагают, что преступления являются общественно вредными, при этом целью наказания является уголовное предупреждение, которое должно быть достигнуто путем ресоциализации преступника. По мнению автора, эффективное уголовное законодательство и судебная практика в судах, за разъяснением Федерального конституционного суда, в основном поддерживают так называемую теорию объединения, которая пытается соединить все цели наказания в сбалансированные отношения друг с другом.

Ключевые слова: криминализация, штрафные теории, абсолютные штрафные теории, относительные уголовные теории.

УДК 343.98

ПОНЯТТЯ ТА ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

В. А. Журавель, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач сектору проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

Н. В. Павлюк, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

О. І. Резнікова, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Боротьба з корупцією в Україні є одним з основних напрямів діяльності правоохоронних органів. За резуль-

татами світового Індексу сприйняття корупції CPI, у 2015 р. Україна отримала 27 балів зі 100 можливих. У всесвітньому рейтингу наша держава посідає 130-те місце зі 168 позицій [1].

Ефективність розслідування корупційних злочинів зумовлена рівнем криміналістичного забезпечення цього процесу, основне завдання якого полягає в оптимізації діяльності органів кримінальної юстиції у протидії злочинності за рахунок упровадження досягнень науково-технічного прогресу. Як слушно зазначає В. Ю. Шепітько, у сучасному глобальному світі завдання криміналістики зумовлені необхідністю системного криміналістичного забезпечення відповідних органів правозастосування, які діють не лише в Україні, а й у різних країнах світу та спрямовані на оптимізацію процесів виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів, а отже, і сприяють встановленню істини у справі [2, с. 150].

Проблема криміналістичного забезпечення залишається актуальною дотепер та потребує подальшого дослідження, адже вдосконалення і технізація способів учинення корупційних злочинів, створення нових корупційних схем вимагає впровадження у діяльність органів кримінальної юстиції нових розробок, що відповідали б сучасним потребам судово-слідчої практики.

Вивчення спеціальних літературних джерел криміналістичної спрямованості дає підстави зробити висновок, що попри досить активне дослідження цього питання воно відпрацьовано недостатньо, також простежується певна неоднозначність у поглядах стосовно трактування терміна «криміналістичне забезпечення», що зумовлює потребу в продовженні дослідження розглянутої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними науковцями вказана проблема в різних її аспектах розробляється достатньо активно. Зокрема, дослідженню питання криміналістичного забезпечення присвячені роботи А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. І. Дановської, В. А. Журавля, І. О. Ієрусалімова, А. В. Іщенко, М. В. Капустіної, І. І. Когутича, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Матвієнка, Т. О. Мудряк, К. Є. Поджаренко, О. В. Таран, Ж. В. Удовенко, Ю. М. Черноус, О. І. Чучукало, О. В. Шаповал, В. Ю. Шепітька та ін.

Метою статті є формування визначення понять «криміналістичне забезпечення» та «інформаційне забезпечення» розслідування корупційних злочинів; висвітлення питань щодо техніко-криміналістичного елементу структури криміналістичного забезпечення та пропонування підходів до створення комп'ютерної програми «Протидія корупції».

Виклад основного матеріалу. Термін «криміналістичне забезпечення» ввійшов до наукової лексики наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. і був сформульований російським ученим В. Г. Коломацьким щодо діяльності органів внутрішніх справ із розслідування злочинів. Пізніше, після певних доопрацювань, криміналістичне забезпечення визначається автором як система впровадження у практичну діяльність посадових осіб, підрозділів, служб та органів внутрішніх справ з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю криміналістичних знань, що втілені в уміння працівників органів внутрішніх справ використовувати наукові, методичні та тактичні криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні засоби та технології їх застосування, з метою попередження, розкриття та розслідування злочинів [3, с. 62].

Перше згадування терміна «криміналістичне забезпечення» серед українських дослідників належить співробітнику Київської вищої школи МВС СРСР В. В. Чурпіті [4], однак саме поняття в роботі не розкривається.

Аналізуючи стан розробки цього питання, слід зазначити, що серед науковців немає єдності щодо визначення поняття «криміналістичне забезпечення». Зокрема, К. Є. Поджаренко під криміналістичним забезпеченням розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності розуміє комплексну діяльність, спрямовану на формування умов постійної готовності правоохоронних органів до ефективного використання криміналістичних методів, засобів і рекомендацій, а також на реалізацію такої готовності в повсякденній практиці розкриття й розслідування зазначеної категорії злочинів. Складовими частинами структури такої діяльності є техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне і методичне забезпечення [5, с. 6]. Дещо схожий підхід до визначення вказаного поняття простежується в роботах О. В. Шаповал,

Ж. В. Удовенко, А. В. Іщенко, Ю. М. Черноус. Так, О. В. Шаповал вважає, що криміналістичне забезпечення розслідування злочинів – це діяльність зі створення умов для практичної реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, спрямована на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів [6, с. 359]. Ж. В. Удовенко визначає криміналістичне забезпечення як самостійну, специфічну діяльність відповідних суб'єктів зі створення необхідних умов оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві [7, с. 13]. А. В. Іщенко, розглядаючи криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, також зазначає, що на сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю криміналістичне забезпечення розслідування злочинів розглядається як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність учених і практиків із розробки нових, пристосування відомих науково-технічних досягнень, а також їх упровадження в практику розслідування злочинів із метою оптимального вирішення її завдань. Для того щоб криміналістичні знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію кримінальної освіти, у результаті чого криміналістичні знання перетворюються в елемент професійних знань і вмій працівників органів внутрішніх справ [8, с. 68–72]. На думку О. І. Чучукало, яка зазначену проблему розглядає в аспекті процесу доказування на стадії судового розгляду кримінальних справ у суді, криміналістичне забезпечення є діяльністю зі створення належних умов для отримання й сприйняття суддями криміналістичних знань та придбання відповідних умінь, навичок щодо застосування у процесі доказування криміналістичних засобів, методів та прийомів з метою всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ у суді [9, с. 12]. Ю. М. Черноус звертає увагу на те, що дослідження поняття «криміналістичне забезпечення», незважаючи на різноманітність поглядів, дає підстави для висновку про певну єдність учених у розгляді означеного питання: криміналістичне забезпечення – це створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, що ґрунтуються на загально-

теоретичних засадах криміналістики й спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів [10, с. 154]. Виходячи з вищевикладеного, виникає низка запитань. По-перше, що є умовами для постійної готовності до ефективного використання та практичної реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, тактики та методики або для отримання криміналістичної освіти, криміналістичних знань та набуття відповідних умінь, навичок? По-друге, що мають на увазі науковці, говорячи про самостійну діяльність? Адже, на нашу думку, забезпечення процесу розслідування складається з різних видів діяльності, що безпосередньо пов'язані між собою. По-третє, чому дослідники до елементів складової криміналістичного забезпечення відносять освіту?

В. В. Лисенко розглядає поняття криміналістичного забезпечення відносно діяльності податкової міліції України і вважає, що це система розробки та впровадження у практику розслідування злочинів криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів. За змістом криміналістичне забезпечення характеризується як сукупність взаємопов'язаних дій: розробка криміналістичних рекомендацій; доведення до відома співробітників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи і засоби протидії злочинності; безпосереднє використання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів [11, с. 10]. Як наголошує Т. О. Мудряк, досліджуючи проблему криміналістичного забезпечення відносно розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, це поняття можна визначити як систему розробки нових, удосконалення вже існуючих і впровадження в практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів криміналістичних засобів, методів і рекомендацій з метою виявлення, розслідування та попередження злочинів [12, с. 259]. На наше переконання, найбільш повно та змістовно аналізоване поняття сформульовано М. В. Капустіною. На її думку, криміналіс-

тичне забезпечення – це сукупність (система) засобів, розроблених наукою криміналістикою та апробованих судово-слідчою практикою, що використовуються на основі отриманих знань та вмінь відповідно до загальних засад і завдань кримінального провадження працівниками органів кримінальної юстиції з метою протидії злочинам [13, с. 301]. В іншій роботі вона визначає зазначене поняття як процес, що відповідно й є сукупністю засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку [14, с. 577]. Підсумовуючи, М. В. Капустіна стверджує, що криміналістичне забезпечення – це процес створення й надання наукових і апробованих судово-слідчою практикою засобів (техніко-криміналістичних, організаційно-тактичних, методико-криміналістичних, інформаційних, попереджувально-профілактичних), що використовуються працівниками органів кримінальної юстиції на основі отриманих ними знань і вмінь відповідно до загальних засад і завдань кримінального провадження з метою протидії злочинам [15, с. 78].

Аналіз викладених поглядів учених-криміналістів свідчить, що деякі з них розглядають криміналістичне забезпечення як діяльність зі створення умов для ефективного використання криміналістичних методів, засобів і рекомендацій з метою розкриття й розслідування злочинів та встановлення істини у кримінальному провадженні. Інші науковці вважають, що криміналістичне забезпечення розслідування злочинів є системою засобів та рекомендацій, інформаційних технологій, спрямованих на протидію злочинам.

При визначенні поняття «криміналістичне забезпечення» розслідування злочинів необхідно виходити з того, що термін «забезпечення» охоплює засоби для діяльності, функціонування чого-небудь [14, с. 255]. У цьому аспекті криміналістичне забезпечення розслідування корупційних злочинів можна розглядати як систему науково-технічних, організаційно-тактичних та методико-криміналістичних засобів, розроблених і впроваджених задля ефективного виконання діяльності органами кримінальної юстиції із запобігання корупційним злочинам, оптимізації їх розслідування та судового розгляду, здійснюваних на підставі наукових знань про закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, що виявляються в ході кримінального провадження цієї категорії злочинів.

Слід урахувати, що розробка та реалізація засобів криміналістичного забезпечення знаходиться в залежності від їх конкретного споживача (слідчий, детектив, слідчий суддя, прокурор, суддя та ін.), форми кримінального процесу, установленого порядку проведення слідчих (розшукових) дій [2, с. 150]. Однією з невід'ємних частин криміналістичного забезпечення розслідування злочинів є техніко-криміналістичне [17, с. 100], що пов'язане з розробкою сучасних науково-технічних засобів, пропонуванням нових та вдосконаленням уже існуючих способів, методів і методик їх застосування, а також упровадженням новітніх інформаційних технологій у роботу слідчого [17, с. 82].

Результативність діяльності суб'єктів, уповноважених на проведення досудового розслідування корупційних злочинів (слідчих, детективів, прокурорів) під час збирання та оцінки доказів, а також ухвалення ними процесуальних і організаційних рішень під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, багато в чому залежить від рівня забезпечення криміналістично значущою інформацією. Джерелами відомостей про подібні злочини, що мали місце в минулому, осіб, причетних до цих подій, а також узагальненого досвіду їх розслідування є сучасні інформаційні системи, які надають можливість безперервного доступу до систематизованої інформації, виокремлення потенційно корисних відомостей за невеликий проміжок часу, пропонують оптимальні рішення та послідовність дій для розв'язання тактичних завдань, дозволяють отримати результат у зручній формі [18, с. 183].

У зв'язку із цим одним із перспективних напрямів підвищення ефективності організації досудового розслідування корупційних злочинів слід уважати впровадження новітніх інформаційних систем та технологій, під якими прийнято розуміти організаційно впорядковану сукупність масивів інформації про об'єкти та інформаційні технології, у тому числі засоби сучасної комп'ютерної техніки, програмне забезпечення і мережі зв'язку, що забезпечують процеси введення, опрацювання та видачі інформації. Тому перед ученими-криміналістами постають завдання щодо розробки й впровадження в слідчу практику таких інформаційних систем і технологій, які виступають підґрунтям інформаційного забезпечення підтримки

прийняття рішення слідчим, що здійснює кримінальне провадження [19, с. 14].

Під інформаційним забезпеченням слід розуміти створення та впровадження інформаційних систем і технологій, що здійснюють збір, обробку, накопичення, збереження, пошук, аналіз і передавання даних правового, організаційного, тактичного та методичного характеру, які створюють інформаційні умови для ефективного здійснення досудового розслідування.

Найбільш продуктивними, такими, що відповідають як сучасному стану наукових досліджень, так і потребам слідчої практики, можна визнати інформаційно-довідкову, інформаційно-пошукову та інформаційно-консультативну системи. Якщо перші дві утворюються на суто емпіричній основі, то остання базується не лише на статистично значущій інформації, а й на масиві відповідних узагальнених знань, насамперед на висновках певної групи фахівців.

Першими й найбільш поширеними слід уважати інформаційно-довідкову та інформаційно-пошукову системи, призначення яких полягає насамперед у забезпеченні автоматизованого режиму пошуку й оброблення статистичних (кількісних) показників, що містяться в різних видах криміналістичних обліків. Це стосується в першу чергу інформації про осіб, які вчинили злочин, способи вчинення злочину і відповідні сліди, предмети злочинного посягання.

Дещо складнішими з точки зору внутрішньої архітекtonіки та процесу побудови є інформаційно-консультативні системи, що функціонують на підставі звірених даних про можливого злочинця та обставини вчинених ним злочинів із так званими ресурсними характеристиками, тобто з ознаками всіх узагальнених ідентичних злочинів, інформацією про злочинців, а також судженнями певної категорії досвідчених фахівців, які містяться в базі даних. Такого роду знання, що зафіксовані спрощено у правилі – «якщо є такий-то факт, то, імовірно, мало місце таке-то діяння й учинене воно такою-то особою» – і підготовлені для оброблення на комп'ютерній техніці, дозволяють прийнятно імітувати процес оцінки слідчим ситуації розслідування й забезпечити в режимі діалогу консультативну підтримку прийняття ним відповідного рішення. Зокрема, слідчий може скористатися так званими демонстраційними при-

кладами, скажімо, отримати перелік можливих експертиз, що призначаються в ході кримінального провадження, і вирішуваних ними питань [19, с. 14–17].

З огляду на висловлене вважаємо одним із перспективних напрямів інформаційного забезпечення розслідування корупційних злочинів можливість створення автоматизованої інформаційно-консультативної системи з умовною назвою «Протидія корупції», базою якої виступає узагальнена інформація стосовно результатів досудового розслідування аналогічних злочинних проявів, а метою – оптимізація слідчої діяльності. До структури цієї системи входять два блоки – ресурсний та консультативний.

Перший блок містить такі відомості:

- характерні ознаки корупційного злочину: сфера діяльності; місце, спосіб та засоби вчинення корупційного діяння; особа корупціонера, її посада та коло функціональних обов'язків, категорія, до якої належить службовець, розмір його доходів, витрат, майновий стан і зобов'язання майнового характеру самого службовця та членів його сім'ї; показники корупційності поведінки, у тому числі й за соціальними індикаторами; умови роботи установ, організацій чи підприємств, що породжують корупційні діяння або сприяють їх поширенню; предмет злочинного посягання; сума неправомірної вигоди; розмір матеріальних збитків; типові сліди корупційного діяння;

- відомості щодо потенційно корупційних сфер діяльності та відповідні ризики проявів корупційних діянь та/або виникнення корупційних ситуацій;

- перелік корупційно небезпечних посад та функціональних обов'язків службових осіб, при здійсненні яких найбільш імовірно виникнення корупційних проявів;

- нормативна база, до якої необхідно звертатися слідчому під час досудового розслідування корупційних злочинів (конвенції, закони та коментарі до них, постанови, положення, накази, розпорядження тощо);

- зразки процесуальних документів, що складаються під час досудового розслідування корупційних злочинів (протоколи, запити, клопотання, постанови, повідомлення, рапорти, акти);

- архівні справи (провадження) за цією категорією злочинів та відповідні судові рішення;

- типові слідчі ситуації та відповідні до них системи слідчих (розшукових) дій, а також забезпечувальних заходів, що здійснювалися в ході конкретного кримінального провадження.

Другий блок зазначеної автоматизованої інформаційно-консультативної системи включає відомості щодо оптимальної організації досудового розслідування корупційних злочинів, якими може скористатися слідчий під час здійснення конкретного провадження. Принцип роботи цього блоку – «запит – повідомлення». Для цього користувач, тобто слідчий, заносить до спеціальних вікон вихідні відомості з матеріалів кримінального провадження, які стосуються сфери діяльності, місця, способу та засобів вчинення корупційного діяння, предмета злочинного посягання, суми неправомірної вигоди, розміру матеріальних збитків, типових слідів корупційного діяння, підстав відкриття кримінального провадження, слідчої ситуації, що склалася на початку досудового розслідування, і робить відповідний запит. Після оброблення зазначених даних і їх зіставлення з узагальненою інформацією, що зберігається в ресурсному блоці інформаційно-консультативної системи, залежно від запиту комп'ютером можуть надаватися такі відомості:

- слідчі версії стосовно особи корупціонера, кола його функціональних обов'язків; категорія, до якої належить службовець, розмір його доходів, витрат, майновий стан і зобов'язання майнового характеру самого службовця та членів його сім'ї;

- обставини, що мають бути з'ясовані під час досудового розслідування;

- оптимальна система слідчих (розшукових) дій, яку необхідно застосувати у відповідності до ситуації, що склалася під час досудового розслідування;

- забезпечувальні заходи, процесуальний порядок та особливості їх проведення;

- судові експертизи, що мають бути призначені, з переліком питань експертам та зразками матеріалів для експертного дослідження;

- ступінь ризику можливості прояву корупційних діянь та/або виникнення корупційних ситуацій щодо сфери діяльності конкретного службовця;
- перелік корупційно небезпечних посад та функцій службових осіб, при здійсненні яких найбільш імовірно виникнення корупційних проявів;
- зразки процесуальних документів, потреба в складанні яких виникла під час конкретного кримінального провадження;
- архівні справи (провадження) та судові рішення, аналогічні тим обставинам корупційного злочину, що розслідується.

Висновок. Таким чином, запропоновану систему необхідно розглядати як вагоме підґрунтя інформаційного забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим, детективом, прокурором, який здійснює досудове розслідування за конкретним кримінальним провадженням. Використання вказаними суб'єктами автоматизованих комп'ютерних систем, що здатні забезпечувати таку їх інтелектуальну діяльність, як планування, і такі його аспекти, як висунення робочих версій та обрання оптимальних систем слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій щодо їх перевірки, виступає запорукою вдосконалення діяльності слідчого, досягнення максимально ефективного результату. Крім того, запропонована модель автоматизованої інформаційно-консультативної системи «Протидія корупції» до певної міри в змозі компенсувати відсутність відповідного досвіду і належної практики у деяких співробітників правоохоронних органів, що здійснюють досудове розслідування корупційних злочинів.

Перелік літератури

1. Індекс корупції CPI-2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ti-ukraine.org/sites/default/files/u1271/docs/corruption_index_2015.jpg. – Заголовок з екрана.

2. Шепитько В. Криміналістика в системі юридических наук и ее роль в глобальном мире / В. Шепитько // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика : зб. наук. пр. : у 2 т. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2014. – Т. 1. – С. 142–153.

3. Коломацкий В. Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений / В. Г. Коломацкий // Криминалистика : в 3 т. Т. I : История общая и частные теории / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. – М. : Акад. МВД России, 1994. – 345 с.

4. Чурпита В. В. Использование сведений о способе совершения преступлений в криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений / В. В. Чурпита // Криминалистическое обеспечение работы органов внутренних дел по укреплению законности и правопорядка, усилению охраны прав граждан : сб. науч. тр. – М. : Акад. МВД СССР, 1990. – С. 114–123.

5. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К. Є. Поджаренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 17 с.

6. Шаповал О. В. Щодо визначення поняття й сутності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів [Електронний ресурс] / О. В. Шаповал // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 356–360. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_58.pdf. – Заголовок з екрана.

7. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ж. В. Удовенко ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 18 с.

8. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. / А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко. – К. : Центр учб. літ., 2007. – 224 с.

9. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. І. Чучукало ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 18 с.

10. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики / Ю. М. Черноус // Проблеми правознавства та правоохорон. діяльності. – 2012. – № 1. – С. 149–155.

11. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Лисенко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ України. – К., 2006. – 33 с.

12. Мудряк Т. О. Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами / Т. О. Мудряк // Наук. вісн. Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право). – 2012. – № 3 (58). – С. 255–260.

13. Капустіна М. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування: зміст визначення / М. Капустіна // Криміналістика та судова експерт.

пертиза: наука, навчання, практика : зб. наук. пр. : у 2 т. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2014. – Т. 1. – С. 298–308.

14. Тлумачний словник української мови / уклад.: Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко ; за ред. В. С. Калашника. – Х. : Белкаркнига, 2005. – 800 с.

15. Капустіна М. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування: поняття та ознаки / М. В. Капустіна // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: А. І. Лозовий, В. Ю. Шепітько та ін. – 2014. – Вип. 14. – С. 71–79.

16. Павлюк Н. В. Поняття та інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / Н. В. Павлюк // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: А. І. Лозовий, В. Ю. Шепітько та ін. – 2015. – Вип. 15. – С. 96–104.

17. Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якість слідчої діяльності / В. Ю. Шепітько // Вибрані твори = Избранные труды. – Х. : Апостіль, 2010. – С. 82–85.

18. Павлюк Н. В. Інформаційне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості: поняття та шляхи реалізації / Н. В. Павлюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 28. – С. 182–190.

19. Журавель В. А. Автоматизовані інформаційні системи як засіб забезпечення ефективності досудового розслідування / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: А. І. Лозовий, В. Ю. Шепітько та ін. – Х. : Право, 2015. – Вип. 15. – С. 13–21.

Транслітерація переліку літератури

1. Indeks koruptsii SPI-2015 [Corruption index SPI-2015]. ti-ukraine.org Retrieved from ti-ukraine.org/sites/default/files/u1271/docs/corruption_index_2015.jpg [in Ukrainian].

2. Shepitko V. (2014). Kryminalistika v sisteme yuridicheskikh nauk i ee rol' v global'nom mire [Criminalistics in the system of legal sciences and its role in global world] Kryminalistyka ta sudova ekspertyza: nauka, navchannia, praktyka – Criminalistics and forensic examination: science, studies, practice. Kharkiv. Apostil, Vol. 1, pp.142–153 [in Ukrainian].

3. Kolomatskyi V. H. (1994). Krymynalystycheskoe obespechenye deiatelnosti orhanov vnutrennykh del po rassledovaniyu prestupleniy [Criminalistical support of law enforcement bodies activities in investigating crimes] Criminalistics. Vol.I. The General History and particular theories.

R. S. Belkin, V. H. Kolomatskiy, Y. M. Luzghin (Ed.). Moscow. Akad. MVD Rossii. [in Russian].

4. Churpyta V. V. (1990). Ispolzovanye svedeniy o sposobe soversheniya prestupleniy v kriminalisticheskom obespechenii raskytia i rassledovaniya prestupleniy [The using of information about the way of comitting crimes in the provision of criminalistic detection and investigation of crimes] Krymynalystycheskoe obespechenye raboty orhanov vnutrennykh del po ukrepleniyu zakonnosti y pravoporiadka, usyleniyu okhrany prav hrazhdan – Criminalistic Support of Internal Affairs System Work on Strengthening Law and Order and the Protection of Citizens' Rights. Moscow: Akad. MVD SSSR, pp.114–123. [in Russian].

5. Podzharenko K. Ye. (2009). Kryminalistychnе zabezpechennia rozkryttia i rozsliduvannia zlochynnykh porushen prav intelektualnoi vlasnosti [Criminalistic support of solving and investigating criminal offences in intellectual property infringement]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

6. Shapoval O. V. (2015). Shchodo vyznachennia poniattia y sutnosti kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [To the definition and nature of criminalistical support in investigating crimes] Forum prava [Legal Forum] 1, pp. 356–360. nbuv.gov.ua Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_58.pdf. – The title screen. [in Ukrainian].

7. Udovenko Zh. V. (2004). Kryminalistychnе zabezpechennia protsesu dokazuvannia na dosudovomu slidstvi [Criminalistic support of the process of evidence in pretrial investigation] Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

8. Ishchenko A. V., Iierusalymov, I. O., & Udovenko Zh. V. (2007) Teoriia i praktyka kryminalistychnoho zabezpechennia protsesu dokazuvannia v rozsliduvanni zlochyniv [The theory and practice of criminalistic support of the process of evidence and investigating of crimes]. Kyiv. Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].

9. Chuchukalo O. I. (2004). Protseualne ta kryminalistychnе zabezpechennia dokazuvannia na sudovykh stadiiakh kryminalnogo protsesu [Procedural and forensic evidence in the pre-trial stages of the criminal process]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

10. Chornous Yu. M. (2012). Kryminalistychnе zabezpechennia yak naukova katehoriia ta praktychnе zavdannia kryminalistyky [Criminalistic support as scientific category and practical task of criminalistics] Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diial'nosti [Problems of Law and Law-enforcement Activity] 1, pp. 149–155 [in Ukrainian].

11. Lysenko V. V. (2006). Problemy kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia podatkovykh zlochyniv [The problems of criminalistic support in investigating of tax crimes] Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

12. Mudriak T. O. (2012). Kryminalistyчне zabezpechennia rozsliduvannia shakhraistva z finansovymy resursamy [Criminalistic support of investigating of financial fraud] Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo) [Scientific Bulletin of National University of DPS of Ukraine (Economics, Law)] 3 (58), pp. 255–260 [in Ukrainian].

13. Kapustina M. (2014). Kryminalistyчне zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: zmist vyznachennia [Criminalistic support of the pretrial investigating: the content of definition] Kryminalistyka ta sudova ekspertyza: nauka, navchannia, praktyka – Criminalistics and forensic examination: science, studies, practice. Kharkiv. Apostil, Vol. 1, pp. 298–308 [in Ukrainian].

14. Kovryha L. P., Kovalova, T. V., & Ponomarenko, V. D. (2005). Defining dictionary of the Ukrainian language. V. S. Kalashnyk (Ed.). Kharkiv. Belkarknyha. [in Ukrainian].

15. Kapustina M. V. (2014). Kryminalistyчне zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: poniattia ta oznaky [Criminalistic support of pretrial investigating : definition and features] Teoriia ta praktyra sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practice of Forensic Evidence and Criminalistics. A. I. Lozovyi, V. Yu. Shepitko (Ed.) et. al. Kharkiv. Pravo, 14, pp. 71–79 [in Ukrainian].

16. Pavliuk N. V. (2015). Poniattia ta innovatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [The notion and innovative foundations of technical and criminalistic support of crime investigation] Teoriia ta praktyra sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practice of Forensic Evidence and Criminalistics. A. I. Lozovyi, V. Yu. Shepitko (Ed.) et. al. Kharkiv. Pravo, 15, pp. 96–104 [in Ukrainian].

17. Shepitko V. Yu. (2010). Tekhniko-kryminalistyчне zabezpechennia orhaniv dosudovoho slidstva ta yakist' slidechoi diyalnosti [Technical and criminalistical support of bodies of pretrial investigation and the quality of investigative activity]. Vybrani tvory – Selected Works. Kharkiv. Apostil [in Ukrainian].

18. Pavliuk N. V. (2014). Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen koruptsiinoi spriamovanosti: poniattia ta shliakhy realizatsii [Informational support of investigation of corruption-oriented criminal offences: definition and the ways of realization] Pytannia borot'by zi zlochyinnistiu – Issues of Crime Prevention. V. I. Borysov (Ed.) et. al. Kharkiv/ Pravo, 28, pp. 182–190 [in Ukrainian].

19. Zhuravel V. A. (2015). Avtomatyzovani informatsiini systemy yak zasib zabezpechennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia [Automatized information systems as the means of effectiveness provision in pretrial investigation] *Teoriia ta praktyra sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practice of Forensic Evidence and Criminalistics*. A. I. Lozovi, V. Yu. Shepitko (Ed.) et. al. Kharkiv. Pravo, 15, pp. 13–21 [in Ukrainian].

Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів

Стаття присвячена розгляду достатньо актуальної проблеми сьогодення, а саме криміналістичному забезпеченню розслідування корупційних злочинів. Попри досить активне дослідження цього питання воно відпрацьовано недостатньо. Значна кількість аспектів розглядуваної проблематики залишається дискусійною і потребує перегляду та уточнення з позиції сучасних розробок криміналістики, що, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшого проведення досліджень.

У статті розглядаються різноманітні підходи до трактування терміна «криміналістичне забезпечення», з урахуванням яких дано авторське визначення цього поняття. Також запропоновано поняття «інформаційне забезпечення» розслідування корупційних злочинів. Розглянуто техніко-криміналістичний елемент структури криміналістичного забезпечення, а саме: інформаційні системи як засоби забезпечення формування доказів у розслідуванні корупційних злочинів. З метою активізації інтелектуальної діяльності слідчого, детектива, прокурора з планування, висунення робочих версій, обрання оптимальних систем слідчих (розишукових) та негласних слідчих (розишукових) дій щодо їх перевірки запропоновано підходи до створення комп'ютерної програми «Протидія корупції». Структура зазначеної комп'ютерної програми включає два блоки: ресурсний та консультативний. Перший блок складається з узагальненої інформації, яка представлена у відповідності до категорій корупційних злочинів, другий блок може включати відомості щодо оптимальної організації досудового розслідування корупційних злочинів, а саме: слідчі версії стосовно особи корупціонера; значущі для кримінального провадження обставини, які необхідно з'ясувати; алгоритм слідчих (розишукових) дій та заходи забезпечення кримінального провадження з викладенням процесуального порядку та особливостей їх проведення; експертизи, які повинні бути призначені, з переліком питань експертам і зразками матеріалів для експертного дослідження.

Ключові слова: корупційні злочини, криміналістичне забезпечення розслідування, засоби інформаційного забезпечення розслідування, інформаційні системи, автоматизована комп'ютерна програма.

Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова Е. И. Понятие и средства криминалистического обеспечения расследования коррупционных преступлений

Статья посвящена рассмотрению достаточно актуальной проблемы современности, а именно криминалистическому обеспечению расследования корруп-

ционных преступлений. Несмотря на активное исследование этого вопроса, он разработан недостаточно. Значительное количество аспектов рассматриваемой проблематики остается дискуссионным и требует пересмотра и уточнения с позиции современных разработок криминалистики, что, в свою очередь, обуславливает необходимость дальнейшего проведения ее исследования.

В работе рассматриваются различные подходы к трактовке термина «криминалистическое обеспечение», с учетом которых представлено авторское определение этого понятия. Также предложено понятие «информационное обеспечение» расследования коррупционных преступлений. Рассмотрен технико-криминалистический элемент структуры криминалистического обеспечения, а именно: информационные системы как средства обеспечения формирования доказательств в расследовании коррупционных преступлений. С целью активизации интеллектуальной деятельности следователя, детектива, прокурора по планированию, выдвигению рабочих версий, избранию оптимальных систем следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий по их проверке предложены подходы к созданию компьютерной программы «Противодействие коррупции». Структура указанной компьютерной программы включает два блока: ресурсный и консультационный. Первый блок состоит из обобщенной информации, которая представлена в соответствии с категориями коррупционных преступлений, второй блок может включать сведения относительно оптимальной организации досудебного расследования коррупционных преступлений, а именно: следственные версии в отношении личности коррупционера; значимые для уголовного производства обстоятельства, которые необходимо выяснить; алгоритм следственных (розыскных) действий и меры обеспечения уголовного производства с изложением процессуального порядка и особенностей их проведения; экспертизы, которые должны быть назначены, с перечнем вопросов экспертам и образцами материалов для экспертного исследования.

Ключевые слова: коррупционные преступления, криминалистическое обеспечение расследования, средства информационного обеспечения расследования, информационные системы, автоматизированная компьютерная программа.

Zhuravel V. A., Pavlyuk N. V., Reznikova O. I. The concept and means of criminalistical support of investigation the corruption crimes

The article deals with the current problem of forensic investigation of corruption crimes. Despite rather active study of the subject, it is explored insufficiently. A large number of aspects of the issue remains controversial and require revision and elaboration from the viewpoint of modern developments of criminology, which, in its turn, determines the necessity of the further conduct of its study.

We consider various approaches to the interpretation of the term «criminalistical support»; following with them the author's definition of the term is given. The concept «informational support» of investigation of corruption crimes is offered. The technical and forensic element of the structure of criminalistical support is considered, namely informational systems as a means of providing the formation of evidence in the investigation of corruption crimes. In order to activate the intellectual activity of the

investigator, detective, prosecutor in planning, promoting the working versions, choosing of the best investigative (searching) actions and non-public investigative (searching) actions as for their revision approaches to the creation of a computer program «Corruption Management» are offered. The structure of the mentioned computer program includes two components: the one related to resource and the advisory one. The first block consists of the generalized information which is presented in accordance with the categories of corruption crimes, the other may include information about the optimal organization of pre-trial investigation of corruption crimes, such as investigative leads concerning the person of corruptor; important for criminal proceedings circumstances to be ascertained; algorithms of investigative (searching) actions and measures to criminal proceedings outlining the procedure and special features of their conducting; expert examination, which should be commissioned with the list of questions to experts and material samples for expert investigation.

Key words: *corruption crimes, criminalistical investigation support, means of informational support of investigation, informational systems, automatized computer program.*

УДК 343.969.5

ФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК ТА ЇХ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Розглядаючи проблему жіночої злочинності в цілому та окремі аспекти статусу жінки, що вчинила кримінальне правопорушення, у кримінальному судочинстві, більшість дослідників сходяться на думці про специфічність жінки як людської істоти, що має враховуватись при вирішенні цих питань. Існує безліч різноманітних теорій, запропонованих для пояснення вчинення жінками антисоціальних дій, в яких вказується на біологічні, соціальні, психологічні особливості жінок. В історичному плані ці теорії поділяються на моралістичні, антропологічні (біологічні) і соціологічні. Моралістична теорія виходить із того, що жінка ще з прадавніх часів здатна на будь-які злочини; антропологічна (біологічна) теорія причину нерівноцінності жінки вбачала в її біологічних особливостях; соціологічна теорія визнає примат соціальних чинників у детермінації злочинності. Дві перші були поширені у минулі століття, а нині домінує остання [1].

Однією зі специфічних рис антропологічної (біологічної) теорії, про яку доволі обмежено велась мова, є те, що злочинна діяльність жінки тісно пов'язувалася з такими її біологічними ознаками, як менструація, яєчники, гормони. І хоча до 1950 р. подібні характеристики не мали вагомого юридичного значення, у подальшому девіантну поведінку жінки почали пов'язувати з менструальним

циклом, а точніше з передменструальним синдромом (далі – ПМС). Таким чином, ПМС стали використовувати у низці країн як підставу для захисту від кримінального обвинувачення чи обставину, що пом'якшує відповідальність.

Однак згодом визнання провідною саме соціологічної теорії злочинності привело до примату соціальних чинників у детермінації злочинності. Цей підхід почали поширювати й на жіночу злочинність, внаслідок чого певні біологічні чинники, властиві жінкам, нібито й не відкидаються, проте не обов'язково й враховуються. У літературі вказується, що не можна забути і про фізіологічні чинники жіночої злочинності (фази менструального циклу, вагітність, період клімаксу), оскільки в організмі жінки відбуваються певні гормональні «бурі», які мають вплив і на психіку. На підтвердження врахування законодавцем цих обставин зазвичай наводиться склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 117 КК України: «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», уведений до кримінального закону через так званий афект Аффешенбурга – важкий психічний стан жінки, зумовлений пологами [2].

Натомість детальніший аналіз норм чинного кримінального закону приводить до висновку, що ніяких значних особливостей відповідальності жінки, за винятком вказаної ст. 117 КК України, законодавством не передбачено. Лише у п. 4 ст. 66 КК України визнається обставиною, що пом'якшує відповідальність, вчинення злочину жінкою у стані вагітності. Так само положення статей 79 та 83 КК України стосуються виключно вагітних жінок і жінок, які мають дітей, а не специфічних фізіологічних особливостей цих правопорушників. У зв'язку з цим дослідники доходять висновку, що навряд чи можна вважати вирішеним в Україні «жіноче питання» за такою оцінкою властивостей більшої частини населення. Тож наведеним і зумовлюється потреба більш ретельного вивчення проблем ПМС у кримінальному судочинстві та впливу на формування злочинної поведінки [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема співвідносності соціального та біологічного в жіночій злочинності в кримінологічних концепціях мала доволі різне тлумачення: від явного

перебільшення психофізичних властивостей жінки (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, П. М. Тарновська) до визнання значного впливу на соціально-правову поведінку жінок як соціального, так і біологічного чинника (Ю. М. Антонян, І. С. Басенко, А. Б. Блага, М. М. Гернет, М. М. Голоднюк, Е. А. Заплатіна, А. Ф. Зелінський, І. В. Корзун, В. О. Серебрякова, О. В. Серета, Т. М. Явчуновська) [4, с. 10]. Спробам визначення міри впливу соціально-демографічних та психофізичних властивостей жінки на її поведінку, зокрема злочинну, присвячувалися роботи В. А. Бадири, І. О. Кирилова, В. Ю. Квашиса, О. Б. Лисягіна, О. С. Міхліна, В. О. Меркулової, В. І. Рудник, О. В. Середи, В. М. Трубнікова, Г. Ф. Хохрякова та інших учених.

Водночас в Україні й дотепер немає жодної фундаментальної наукової роботи, присвяченої ПМС як чиннику жіночої злочинності, а також його ролі у кримінальному судочинстві. Про цей синдром згадують лише окремі правозахисники, посилаючись на те, що причини й умови вчинення злочинів жінками треба розглядати в більш широкому, ніж кримінологічний, контексті: насамперед біологічні чинники, що безумовно впливають на формування поведінки жінки (ПМС, період менопаузи, післяпологовий період), а також соціальні чинники, які необхідно враховувати при розслідуванні справ за участю жінок [5, с. 130]. На відміну від національної наукової практики, зарубіжні вчені відзначають вплив ПМС на рівень правопорушень у різних сферах. Приміром, відзначено, що на період між 25-м і 28-м днями менструального циклу припадає 26% дорожньо-транспортних пригод, що сталися з вини жінок водіїв; 27% жінок, вперше засуджених за злочини, вчинили їх саме в передменструальні дні. Крім того, за деякими даними, кожна третя наша сучасниця в цей період хоча б раз у житті змушена була приймати транквілізатори. У зв'язку з такою вражаючою статистикою в законодавствах низки європейських країн передбачено звільнення від відповідальності жінок, що знаходяться в момент вчинення злочину в стані передменструальних розладів [6].

Метою статті є узагальнення результатів існуючих на теперішній час наукових досліджень і судової практики, що стосуються питань ПМС, для отримання відповіді на базове запитання: наскільки такий стан жінки може впливати на її поведінку, виступати кри-

міногенним чинником у формуванні злочинної поведінки та обставиною, що пом'якшує або взагалі скасовує відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Циклічні симптоми, пов'язані із менструальним циклом, були відомі давно. Ще в 1931 р. відомий американський психіатр А. Франк уперше звернув увагу на зв'язок виражених емоційних і психічних змін у жінок із другою фазою менструального циклу, високу частоту конфліктних ситуацій, створених у цей час жінками в родині, на роботі. Повне зникнення симптомів після настання менструації дозволило відрізнити цей стан від душевного захворювання і дати йому назву «передменструальна хвороба». А. Франк дав дуже яскраве й образне визначення синдрому: «Передменструальна хвороба – почуття невимовної напруги, що починається за 7–10 днів до менструації і триває до початку менструальної кровотечі. Жінка знаходить полегшення у шкідливих і безглузких діях, але на відміну від психічних хворих, відчуває докори сумління щодо сім'ї та усвідомлює нестерпність своєї поведінки і вчинків» [7]. Описані в його статті «The Hormonal Causes of Premenstrual Tension» (1931) циклічні емоційні розлади, збільшення маси тіла, геморагії різних типів, набряки і навіть напади епілепсії були представлені автором як «передменструальна напруга». Так, уперше у науковій літературі були описані симптоми, що отримали назву «передменструального напруження», яка в подальшому через різноманітність клінічних проявів була змінена на «передменструальний синдром» (ПМС) [8]. У 1945 р. французькі фахівці відзначали, що 84% насильницьких злочинів, що вчиняються парижанками, були вчинені в менструальні та передменструальні дні [9, с. 156].

Протягом тривалого часу проблема ПМС не викликала зацікавленості дослідників, тому до 60-х рр. XX ст. інформація стосовно етіології, патогенезу, методів діагностики та лікування зазвичай була суперечливою та неповною [10]. «Піонером» у відкритті ПМС вважається практикуюча лікарка К. Далтон, яка у 1953 р. увела в обіг термін «ПМС» на підставі виявлених нею порушень у багатьох жінок. За великим рахунком, визначення ПМС, надане К. Далтон, зводилося до формули: «рецидив симптомів у передменструальний період з повною відсутністю симптомів у післяменструальний пе-

ріод», при цьому вченою було виділено понад 150 різних симптомів цього стану [8]. На стан жінки впливає як один або кілька симптомів, так і їх сукупність. За К. Далтон, вирішальне значення для констатації наявності або відсутності ознак ПМС має обрання часу виникнення симптомів у поєднанні з тим, що стан жінки з ПМС буде безсимптомним принаймні протягом одного тижня після початку менструації.

Саме К. Далтон стала першим експертом, який брав участь у судових засіданнях та свідчив про вплив ПМС на поведінку людини й вчинення нею кримінального правопорушення. Результатом цього досвіду стало опублікування у 1990 р. повного звіту про всі випадки впливу ПМС на вчинення правопорушення, в якому точно визначені три основні ознаки «ПМС-злочинниці»: вони зазвичай проявляють спонтанність, ірраціональність та їх дії доволі часто пов'язані з насильством. Саме ці прояви, за К. Далтон, і доводять тимчасову відсутність суттєвих процесів мислення, необхідних для розробки наміру вчинити злочин. Психічний стан жінок під впливом ПМС описується нею як такий, що вийшов з-під контролю та з юридичної точки зору потенційно вказує на відсутність вини як суб'єктивної ознаки злочину.

К. Далтон також виокремила тенденції, що виявились схожими в усіх випадках вчинення злочину у період ПМС:

- а) вони мають тенденцію до повторення на циклічній основі;
- б) злочин вчинено одноособово;
- в) злочин є переважно спонтанним, таким, що не готувався;
- г) немає жодного очевидного мотиву;
- д) злочинниця, як правило, не намагається втекти [11].

Однак для суттєвого впливу на кримінальне судочинство цієї заяви виявилось замало, тому зазначене питання не піднімалось до видання у 1972 р. огляду судової практики (видання Каліфорнійського університету) по реальних справах, які відзначалися можливим впливом ПМС на злочинну поведінку жінок, та аналізу юридичних можливостей використання цього факту [12]. За результатами проведеного аналізу його автори констатували, що стосовно окремих жінок ПМС виключає підстави для притягнення їх до юридичної відповідальності.

Влітку 1994 р. Американська психіатрична асоціація оновила Діагностичне та статистичне керівництво, визначивши в ньому ПМС як депресивний розлад [13]. Цей факт викликав жорстку критику феміністок та активістів різноманітних жіночих рухів через побоювання негативної оцінки місця і поведінки жінки в цілому, впливу на їх цивільні та громадянські права, можливої дискримінації на робочому місці, в родині та спільноті. Однак для юридичної сфери наведена подія мала позитивні наслідки, створивши міцне підґрунтя для використання ПМС як обставини, що впливає на відповідальність та покарання у кримінальному процесі, через визнання його різновидом психічного розладу.

Зараз у Європі, Канаді та США ПМС визнається (за певних умов) як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, у Великій Британії – як обставина, що її пом'якшує.

Першими випадками такого підходу до ПМС у названих країнах стали прецедентні справи початку 80–90-х рр. ХХ ст. Зокрема у Великій Британії у 1980 р. дії С. Кредок, яка вбила ножем колегу по роботі (буфетницю), були перекваліфіковані з навмисного на ненавмисне вбивство, і вона була звільнена з іспитовим строком, оскільки адвокат довів наявність у неї ПМС. На момент учинення злочину С. Кредок мала понад 30 судимостей, переважно за спричинення шкоди та нанесення побоїв, намагалась вчинити самогубство кілька разів. При аналізі щоденників С. Кредок адвокат виявив, що усі ці події відбувалися приблизно в один і той самий період менструального циклу [14]. Саме на цій підставі їй було призначено лікування стабілізуючим препаратом.

В іншому випадку британська судова система знизила термін покарання, діагностувавши в обвинуваченій К. Інгліш, яка умисно вбила свого бой-френда, тяжку форму ПМС [15, с. 136]. При цьому суддя зазначив, що обвинувачена через ПМС діяла в умовах виключних обставин. Подібним чином вирішена доля й С. Сміт, яка була звинувачена за двома пунктами: погроза вбивством поліцейському та носіння зброї. С. Сміт визнана винною в обох злочинах, проте суд послався на ПМС як на обставину, що пом'якшує відповідальність, та засудив її до умовного покарання з призначенням лікування [16]. Цікаво, що саме соціальні наслідки можливості

звільнення через доведення стану ПМС й стали на заваді іншого варіанта вирішення цього питання, оскільки, на думку суддів, подібний підхід зробить жінок невразливими до вимог закону [17].

Нарешті, у справі 17-річної Г. Рейнолдс, яка вбила власну матір та намагалася створити враження пограбування, адвокати довели її перебування у стані ПМС, наслідком чого стала нетривала втрата пам'яті. І незважаючи на винесення присяжними звинувачувального вердикту, в подальшому прокурор погодився на обвинувачення більш м'якого характеру при повторному розгляді справи – ненавмисне вбивство. У підсумку апеляційний суд засудив Г. Рейнолдс до умовного покарання з обов'язковим відвідуванням психіатра [18]. Таким чином, англійські суди, спираючись на думку експертів, готові сприймати ПМС як обставину, що пом'якшує відповідальність, або покладають цей стан в основу пом'якшення призначеного покарання. Подібним чином ставляться до цієї проблеми й суди Канади та США, обмеженою є практика Австралії і Тасманії [19].

Одночасно з розширенням судової практики почали активізуватися дослідники, метою яких стало спростування теорії впливу ПМС на поведінку жінок-правопорушниць (McFarland, Ross & De Courville, 1989; Kato & Ruble, 1992; Dougherty, 1998 та ін.). Вони нібито не виявили свідчень, які б підтвердили зв'язок між менструальним циклом та агресивністю жінок, їх поведінкою. На цій підставі і зроблено висновок, що не існує доказів того, що емоції та настрої, які, можливо, супроводжують ПМС, провокують чи сприяють кримінальній поведінці.

Саме остання позиція і була покладена в основу ставлення до ПМС у країнах пострадянського простору та в Україні. При цьому ключовим аргументом визнавалося те, що врахування ПМС у кримінальному процесі підриває (наводимо мовою оригіналу. – І. С.) «заоевание женщин в борьбе за экономическое, социальное и политическое равенство» [20].

Однак усі наведені дослідження проведені доволі давно. І у цей самий час ніщо не заважало судовій практиці йти дещо іншим шляхом стосовно вирішення питання про вплив ПМС на поведінку людини. Альтернативи у дослідженнях можна пояснити лише тим, що проблема ПМС із суто фізіологічної (біологічної) фактично

стала перетворюватися на соціальне питання, що, на наш погляд, лише гальмує подальші дослідження й стає на заваді поширення реальних та достовірних результатів. Якщо ПМС існує, то чи можна усіх жінок звільнити від кримінальної відповідальності? Що ж це буде? Водночас такі твердження покладають усю провину за дії жінок на ПМС, отже, це стигматизація!

Тут слід звернути увагу іще на одну обставину. Побоювання можливих «негативних» наслідків офіційного визнання впливу ПМС на поведінку жінки гальмують відповідні дослідження у цій сфері. Здійснений аналіз існуючих напрацювань показав, що останні з них датовані початком 2000-х рр., і з цього моменту всі висновки (як прихильників, так і противників існування цієї проблеми) базуються на застарілих та таких, що не оновлюються, даних. А за такого підходу навряд чи можна встановити істинність або хибність положень щодо впливу цієї біологічної ознаки на злочинну поведінку жінок.

Приміром, у кримінологічній науці доволі сталою є думка, що освіта та родина є одними із чинників, які позитивно впливають на кримінальну поведінку людини. Однак стосовно жінок вони виступають чинниками виникнення ПМС, що, у свою чергу, може стати підґрунтям вчинення правопорушення. І хоча передменструальний синдром та його форми трапляються в жінок будь-якого репродуктивного віку, а кризова форма захворювання достовірно частіше трапляється в осіб 35–44 років, у жінок з ПМС, зокрема, є тенденція до збільшення кількості розлучень. При цьому особливо достовірна асоціація з частотою розлучень встановлена у жінок із нейропсихічною формою захворювання. Разом з цим вищу освіту та інтелектуальну зайнятість розглядають як маркери підвищеного ризику передменструального синдрому. *Вища освіта підвищує ризик виникнення передменструального синдрому в 1,6 разу, а розвитку нейропсихічної форми хвороби – в 1,77 разу* (курсив мій. – І. Я.). До чинників ризику виникнення ПМС відносять також і такі ознаки: європеїдна раса, проживання у великих промислових та адміністративних центрах, інтелектуальне навантаження, пізній репродуктивний вік, наявність стресових ситуацій, часті вагітності або їх відсутність, наявність ПМС у сестри-близнюка, наявність

викиднів, абортів, післяпологова депресія, запальні захворювання геніталій, нейроінфекція, черепно-мозкові травми, нейрообмінні захворювання та ін. [див.: 21–23]. Звідси можемо припустити, що ймовірність вчинення кримінальних правопорушень жінками, яких за іншими критеріями визнають цілком законслухняними, зростає, а точніше – виникають об'єктивні передумови для їх негативної поведінки.

Разом із тим для групи соціально активних жінок пропоновані нині профілактичні заходи щодо попередження кримінальних правопорушень навряд чи будуть ефективними, оскільки такі особи доволі рідко потрапляють до сфери превентивного контролю правоохоронних органів через уявну стабільність та позитивну спрямованість їх звичного життя. Інакше кажучи, такі жінки потребують специфічного ставлення та окремих програм профілактики правопорушень, заснованих на медичних аспектах проблеми.

Вирішуючи питання щодо доцільності дослідження ПМС у контексті кримінального провадження, слід мати на увазі, що жодна ймовірність отримання небажаних для практики й суспільства наслідків не може ставати на заваді ґрунтовного вивчення тієї або іншої проблеми, оскільки це лише гальмуватиме розвиток кримінально-правових галузей наукових знань і життя суспільства в цілому, тим більше, що у медичній сфері про явище ПМС пишуть як про реальний факт дійсності. Приміром, офіційна медицина не лише визнає, а й розробляє пропозиції щодо лікування (зняття симптомів) ПМС, методичні рекомендації із цього приводу. При цьому зауважується, що не дивлячись на широку поширеність ПМС, етіологія та патогенез такого стану залишаються до кінця не вивченими. Ставлення дослідників до проблеми ПМС змінювалося разом із трансформацією уявлень про фізіологію і патофізіологію менструального циклу, взаємозв'язок нервової та ендокринної систем, роль вегетативної нервової системи, метаболізм біологічно активних речовин. Висувалися різні гіпотези (близько 50), що пояснюють появу низки симптомів ПМС, однак чіткого патофізіологічного та біохімічного обґрунтування його виникнення і розвитку ще не існує [24].

Водночас дослідження вказують на значну поширеність ПМС, у зв'язку з чим неврахування впливу цього синдрому на поведінку

жінки може призвести до вкрай негативних наслідків, особливо на тлі недостатньої вивченості. Так, дані про частоту ПМС, що наводяться у літературі, значно розходяться (від 20% до 80%), що, безперечно, пов'язано з контингентом обстежених і критеріями, які використовуються в його діагностиці [25–26]. Частота ПМС не залежить від етнічних і культуральних особливостей. За даними сучасних епідеміологічних досліджень, ПМС є одним із найпоширеніших захворювань у світі серед жінок репродуктивного віку [27]. Ті чи інші його прояви відмічають до 95% менструюючих жінок у популяції, понад 35% з них вдаються до прийому медикаментів для полегшення свого стану або звертаються за допомогою до лікарів, 4–5% жінок страждають від гострих проявів ПМС, що призводить до втрати працездатності [28–29]. У віці до 30 років частота ПМС становить близько 20%, а після 30 років ПМС зустрічається практично у кожній другій жінки. Раніше вважалось, що ПМС в основному спостерігається у жінок 30–40 років, однак останні дослідження встановили можливість розвитку ПМС серед підлітків та жінок перименопаузального віку [30–32].

Як визначено у Клінічних протоколах з акушерської та гінекологічної допомоги, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31 грудня 2004 р. №676 (з подальшими змінами й доповненнями), ПМС – це функціональний розлад центральної нервової системи під впливом несприятливих екзо- чи ендогенних факторів на тлі набутої або вродженої лабільності гіпоталамо-гіпофізарно-оваріальної системи. У складі ПМС-розладів виділяють, поміж іншим, такі симптомокомплекси: а) психопатологічні порушення: емоційна лабільність; дратівливість; збудження; депресія; плаксивість; апатія; погіршення пам'яті; втомлюваність; слабкість; порушення формули сну (безсоння/летаргія); суїцидальні думки; відчуття страху, туги; порушення лібідо; гіперчутливість до звуків, запахів; б) неврологічні симптоми: головний біль (мігрень); запаморочення; дискоординація рухів; гіперестезії; збільшення частоти/поява нападів епілепсії; кардіалгія/аритмія; збільшення частоти/поява нападів астми; явища вазомоторного риніту [33]. Усі наведені ознаки вказують на страждання особи психічними аномаліями, що визнається всіма дослідни-

ками (як юристами, так і психіатрами) як підстава для зменшення осудності [34]. Звідси ПМС із названими симптомокомплексами можна розглядати як об'єктивну підставу зменшення виду і розміру покарання чи взагалі звільнення від кримінальної відповідальності через зменшену осудність людини.

Висновки. Базуючись на викладеному, можемо констатувати, що у сучасній теорії кримінального права та практиці кримінального судочинства не завжди дотримується принцип об'єктивності при з'ясуванні й дослідженні певних проблемних питань. Перенесення обговорення ПМС із медичної площини та зосередження уваги суто на соціальних і кримінологічних аспектах цього явища (причому виключно з позиції можливих наслідків для суспільства та кримінального судочинства в цілому) не дозволяє здійснити об'єктивну оцінку його ролі у механізмі злочинної поведінки. Тим самим автоматично відкидається, можливо, один із ключових чинників, що впливає на вчинення кримінальних правопорушень жінками, з огляду на що пропонувані заходи запобігання цього виду злочинності ніколи не досягнуть поставленої мети (оскільки вони розроблятимуться для подолання зовсім інших чинників, які не здійснили і не здійснять вагомого впливу на поведінку особи).

Крім того, невизнання без відповідних обґрунтованих досліджень реальності цієї специфічної ознаки злочинниць не дозволяє у повному обсязі реалізувати принцип індивідуалізації відповідальності, виконання кримінального покарання та створити передумови для невчинення ними нових злочинів у майбутньому.

Як видається, ПМС слід розглядати як обставину, що пом'якшує кримінальну відповідальність, а в низці випадків (залежно від кожної конкретної ситуації у справі) як підставу для звільнення через перебування особи на час вчинення кримінального правопорушення у певному психічному стані, що межує з неосудністю. І жодні феміністичні чи соціальні мотиви не повинні сприйматися як причина для невизнання специфічних особливостей жінок, пов'язаних з ПМС, та вплив останнього на їх кримінальну поведінку. ПМС – це не індульгенція на вчинення кримінального правопорушення, а біологічна особливість, з якою слід рахуватися, в тому числі й при визначенні міри відповідальності особи за вчинене кримінальне правопорушення.

Перелік літератури

1. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.
2. Павленко І. Жіноча злочинність і суспільство / І. Павленко // Юрид. журн. – 2008. – № 3. – С. 135–136.
3. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності / В. О. Меркулова ; Одес. юрид. ін-т Нац. ун-ту внутр. справ. – 2-ге вид., переробл. та допов. – О. : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. – 281 с.
4. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. О. Меркулова ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 33 с.
5. Сулова О. І. Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні / О. І. Сулова, О. О. Лазаренко, Н. О. Ахтирська ; за заг. ред. Г. О. Хрислової. – К. : Тютюкін, 2010. – 336 с.
6. Robinson R. L. Premenstrual symptom: impact on social functioning and treatment-seeking behaviours / R. L. Robinson, R. W. Swindle // Womens Health Gend Based Med. – 2000. – № 9. – P. 757–768.
7. Frank R. T. The hormonal causes of premenstrual tension / R. T. Frank // Arch. Neurol Psychiatry. – 1931. – Vol. 26. – P. 1052–1057.
8. Greene R. The premenstrual syndrome / R. Greene, K. Dalton // British Medical Journal. – 1953. – Vol. 1. – P. 1007–1014.
9. Чуприков А. П. Общая и криминальная сексология : учеб. пособие / А. П. Чуприков, Б. М. Цупрык. – К. : МАУП, 2002. – 248 с.
10. Deuster P. A. Biological, social and behavioural factors associated with PMS / P. A. Deuster, A. Tilahum // Arch. Fam. Med. – 1999. – Vol. 8. – P. 122–128.
11. Dalton K. Premenstrual Syndrome Goes to Court / K. Dalton. – London : Peter Andrew, Ohio, 1990. – 164 p.
12. Wallach A. The Premenstrual Syndrome and Criminal Responsibility / A. Wallach, L. Rubin // UCLA Law Review. – 1971. – Vol. 19. – P. 209–312.
13. Психіатри визнали, що перед менструацією деякі жінки майже втрачають контроль над собою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/zdorovya/v-ssha-znervovanih-pid-chas-pms-zhinok-viznali-psihično-hvorimi-316629.html>. – Заголовок з екрана.
14. Regina Vs. Sandie Craddock [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prezi.com/26zl3xde29sw/regina-vs-sandie-craddock/>. – Заголовок з екрана.

15. Campbell F. *Contours of Ableism: The Production of Disability and Aablednes* / F. Campbell. – Palgrave Macmillan, 2009. – 246 p.

16. Regina v Smith (1982) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawteacher.net/cases/criminal-law/automatism-cases.php>. – Заголовок з екрана.

17. Codification and the Criminal Law (Lecture 3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://users.ox.ac.uk/~lawf0013/Lecture3.htm>. – Заголовок з екрана.

18. Nothing but the truth: At 17 Anna Reynolds was given life for murder. She's going back to prison next month, as a playwright. By Nick Curtis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/nothing-but-the-truth-at-17-anna-reynolds-was-given-life-for-murder-shes-going-back-to-prison-next-1431062.html>. – Заголовок з екрана.

19. Easteal P. L. *Women and Crime: Premenstrual Issues* [Електронний ресурс] / P. L. Easteal. – Режим доступу: // https://www.researchgate.net/publication/228145096_Women_and_Crime_Premenstrual_Issues. – Заголовок з екрана.

20. Бартол К. Психология криминального поведения [Електронний ресурс] / К. Бартол. – Режим доступу: <http://scibook.net/kriminalnaya-psihologiya-knigi/predmenstrualnyiy-sindrom-pms-20820.html>. – Заголовок з екрана.

21. Татарчук Т. Ф. Діагностика, профілактика та лікування передменструального синдрому (методичні рекомендації) / Т. Ф. Татарчук, І. Б. Венцківська, І. С. Майдан. – К. : Нац. МА післядиплом. освіти ім. П. Л. Шупика : Нац. МУ ім. О. О. Богомольця, 2005. – 20 с.

22. Explorative evaluation of the impact of severe premenstrual disorders on work absenteeism and productivity / L. A. Heinemann, T. D. Minh, A. Filonenko [et al.] // *Womens Health Issues*. – 2010. – Vol. 20 (1). – P. 58–65.

23. Vigod S. N. Understanding and treating premenstrual dysphoric disorder: an update for the women's health practitioner / S. N. Vigod, L. E. Ross, M. Steiner // *Obstet. Gynecol. Clin. North. Am.* – 2009. – Vol. 36 (4). – P. 907–924.

24. Передменструальний синдром (сучасні аспекти патогенезу, клініки, діагностики і лікування) [Електронний ресурс] : метод. рекомендації для лікарів акушерів-гінекологів, сімейних лікарів, терапевтів, невропатологів. – Режим доступу: <http://mir-farm.ua/publication/upload/6/5/PMS.pdf>. – Заголовок з екрана.

25. Межеветинова Е. А. Предменструальный синдром / Е. А. Межеветинова, В. Н. Прилепская // *Гинекология*. – 2005. – № 4. – С. 23–26.

26. Нейроэндокринная патология в гинекологии и акушерстве [Электронный ресурс] : руководство для врачей / И. А. Гилязутдинов, З. Ш. Гилязутдинова, И. М. Боголюбова и др. – Режим доступа: http://kingmed.info/knigi/Endokrinologia/book_1966/Neuroendokrinnaya_patologiya_v_ginekologii_i_akusherstve-Gulyazutdinov_IA_Gilyazutdinova_ZSh-2006-doc. – Заголовок з екрана.

27. Premenstrual symptoms in general practice patients. Prevalence and treatment / E. M. Campbell, D. Peterkin, K. O'Grady, R. Sanson-Fisher // *Reprod Med.* – 1997. – Vol. 42. – P. 637–646.

28. Современная концепция предменструального синдрома / П. Н. Веропотвелян [и др.] // *Здоровье женщины.* – 2015. – № 6. – С. 22–28.

29. Premenstrual dysphoric disorder: is there an economic burden of illness? / A. Chawla, R. Swindle, S. Long, S. Kennedy, B. Sternfeld // *Med Care.* – 2002. – Vol. 40. – P. 1101–1112.

30. Манухин И. Б. Клинические лекции по гинекологической эндокринологии / И. Б. Манухин, Л. Г. Тумилович, М. А. Геворкян. – М. : МИА, 2001. – 247 с.

31. The epidemiology of perimenstrual psychological symptoms / J. Angst, R. Sellaro, M. Stolar, K. R. Merikangas, J. Endicott // *Acta Psychiatr Scand.* – 2001. – Vol. 104. – P. 110–116.

32. Пахаренко Л. В. Досвід диференційованого підходу до лікування різних форм передменструального синдрому / Л. В. Пахаренко // *Галиц. лікар. вісн.* – 2015. – Т. 22, № 4, ч. 2. – С. 45–48.

33. Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги [Електронний ресурс] : наказ М-ва охорони здоров'я № 676 від 31.12.2004. – Режим доступу: <http://z-l.com.ua/ru/new319#pms>. – Заголовок з екрана.

34. Балабанова Л. М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений) / Л. М. Балабанова. – Д. : Сталкер, 1998. – 432 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., & Hida, O. F. [et al.] (2011). *Profilaktyka zlochyniv [Preventing crime]*. Dzhuzha, O. M. (Ed.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

2. Pavlenko, I. (2008). Zhinocha zlochynnist' i suspil'stvo [Female crime and society]. *Yurydychnyj zhurnal – Law Journal*, 3, pp. 135–136 [in Ukrainian].

3. Merkulova, V. O. (2003). Zhinka yak sub'iekt kryminal'noi vidpovidal'nosti [Woman as a subject of criminal responsibility]. 2nd ed. Odessa: NDRVV OYuI NUVS [in Ukrainian].

4. Merkulova, V. O. (2003). Zhinka iak sub'iekt kryminal'noi vidpovidal'nosti [Woman as a subject of criminal responsibility]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

5. Suslova, O. I., Lazarenko, O. O., & Akhtyrs'ka, N. O. (2010). Zakhyst prav zhinok ta ditej sudovymy ta pravookhoronnymy orhanamy v Ukraini [Protecting the rights of women and children of courts and law enforcement agencies in Ukraine]. Khrystova, H. O. (Ed.). Kyiv. Tiutiukin [in Ukrainian].

6. Robinson, R. L., & Swindle, R. W. (2000). Premenstrual symptom: impact on social functioning and treatment-seeking behaviours. *Womens Health Gend Based Med*, 9, pp. 757–768.

7. Frank, R. T. (1931). The hormonal causes of premenstrual tension. *Arch. Neurol Psychianry*. Vol. 26, pp. 1052–1057.

8. Greene, R., & Dalton, K. (1953). The premenstrual syndrome. *British Medical Journal*, Vol. 1, pp. 1007–1014.

9. Chuprikov, A. P., & Cupryk, B. M. (2002). Obshhaja i kriminal'naja seksologija [General and forensic sexology]. Kyiv: MAUP [in Russian].

10. Deuster, P. A., & Tilahum, A. (1999). Biological, social and behavioural factors associated with PMS. *Arch. Fam. Med.*, Vol. 8., pp. 122–128.

11. Dalton, K. (1990). *Premenstrual Syndrome Goes to Court*. London: Peter Andrew.

12. Wallach, A., & Rubin, L. (1971). The Premenstrual Syndrome and Criminal Responsibility. *UCLA Law Review*, Vol. 19, pp. 209–312.

13. Psykhiatry vyznaly, scho pered menstruatsiieiu deaki zhinky majzhe vtrachaiut' kontrol' nad soboiu [Psychiatrists found that some women menstruation before nearly losing control of themselves]. tsn.ua/zdorovya Retrieved from <http://tsn.ua/zdorovya/v-ssha-znervovanih-pid-chas-pms-zhinok-viznali-psihično-hvorimi-316629.html> [in Ukrainian].

14. Regina Vs. Sandie Craddock. prezi.com Retrieved from <https://prezi.com/26zl3xde29sw/regina-vs-sandie-craddock>.

15. Campbell, F. (2009). *Contours of Ableism: The Production of Disability and Ablednes*. Palgrave Macmillan.

16. Regina v Smith (1982). www.lawteacher.net Retrieved from <http://www.lawteacher.net/cases/criminal-law/automatism-cases.php>.

17. Codification and the Criminal Law (Lecture 3). users.ox.ac.uk Retrieved from <http://users.ox.ac.uk/~lawf0013/Lecture3.html>.

18. Curtis, N. (n.d.) Nothing but the truth: At 17 Anna Reynolds was given life for murder. She's going back to prison next month, as a playwright. www.independent.co.uk Retrieved from <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/nothing-but-the-truth-at-17-anna-reynolds-was-given-life-for-murder-shes-going-back-to-prison-next-1431062.html>.

19. Easteal, P. L. (n.d.). Women and Crime: Premenstrual Issues. [www.researchgate.net](https://www.researchgate.net/publication/228145096_Women_and_Crime_Premenstrual_Issues) Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/228145096_Women_and_Crime_Premenstrual_Issues.
20. Bartol, K. (n.d.). Psihologija kriminal'nogo povedenija [The psychology of criminal behavior]. scibook.net Retrieved from <http://scibook.net/kriminalnaya-psihologiya-knigi/predmenstrualnyiy-sindrom-pms-20820.html>.
21. Tatarchuk, T. F., Ventskivs'ka, I. B., & Majdan, I. S. (2005). Diahnostyka, profilaktyka ta likuvannia peredmenstrual'noho syndromu (metodychni rekomendatsii) [Diagnosis, prevention and treatment of premenstrual syndrome (guidelines)]. Kyiv: Nats. MA pisljadiplomnoi osvity im. P. L. Shupyka, Nats. MU im. O. O. Bohomol'tsia [in Ukrainian].
22. Heinemann, L. A., Minh, T. D., & Filonenko, A. [et al.] (2010). Explorative evaluation of the impact of severe premenstrual disorders on work absenteeism and productivity. *Womens Health Issues*, Vol. 20 (1), pp. 58–65.
23. Vigod, S. N., Ross, L. E., & Steiner, M. (2009). Understanding and treating premenstrual dysphonic disorder: an update for the women's health practitioner. *Obstet. Gynecol. Clin. North. Am.*, Vol. 36 (4), pp. 907–924.
24. Peredmenstrual'nyj syndrom (suchasni aspekty patohenezu, kliniky, diahnostryky i likuvannia): Metodychni rekomendatsii dlja likariv akusheriv-hinekologiv, simejnykh likariv, terapevtiv, nevropatologiv [Premenstrual syndrome (current aspects of pathogenesis, clinical presentation, diagnosis and treatment): Guidelines for doctors obstetricians, family physicians, internists, neurologists]. <http://mir-farm.ua> Retrieved from <http://mir-farm.ua/publication/upload/6/5/PMS.pdf> [in Ukrainian].
25. Mezhevetinova, E. A., & Prilepskaja, V. N. (2005). Predmenstrual'nyj sindrom [Premenstrual syndrome]. *Ginekologija – Gynecology*, 4, pp. 23–26 [in Russian].
26. Giljazutdinov, I. A., Giljazutdinova, Z. Sh., & Bogoljubova, I. M. [et al.]. Neirojendokrinnaja patologija v ginekologii i akusherstve: Rukovodstvo dlja vrachej [Neuroendocrine pathology in gynecology and obstetrics: A Guide for Physicians]. kingmed.info Retrieved from http://kingmed.info/knigi/Endokrinologia/book_1966/Neyroendokrinnaya_patologiya_v_ginekologii_i_akusherstve-Gulyazutdinov_IA_Gilyazutdinova_ZSh-2006-doc [in Russian].
27. Campbell, E. M., Peterkin D., O'Grady K., & Sanson-Fisher R. (1997). Premenstrual symptoms in general practice patients. Prevalence and treatment. *J Reprod Med*, Vol. 42, pp. 637–646.
28. Veropotveljan, P. N. [et al.] (2015). Sovremennaja koncepcija predmenstrual'nogo sindroma [The modern concept of premenstrual syndrome]. *Zdorov'e zhenshhiny – Women's Health*, 6, pp. 22–28 [in Russian].

29. Chawla, A., Swindle, R., Long, S., Kennedy, S., & Sternfeld, B. (2002). Premenstrual dysphoric disorder: is there an economic burden of illness? *Med Care*, Vol. 40, pp. 1101–1112.

30. Manuhin, I. B. Tumilovich, L. G., & Gevorkjan, M. A. (2001). *Klinicheskie lektsii po ginekologicheskoi jendokrinologii* [Clinical lectures on gynecological endocrinology]. Moscow: MIA [in Russian].

31. Angst, J., Sellaro, R., Stolar, M., Merikangas, K. R., Endicott, J. (2001). The epidemiology of perimenstrual psychological symptoms. *Acta Psychiatr Scand*, Vol. 104, pp. 110–116.

32. Pakhareno, L. V. (2015) *Dosvid dyferentsijovanoho pidkhodu do likuvannia riznykh form peredmenstrual'noho syndromu* [Experience a differentiated approach to the treatment of various forms of premenstrual syndrome]. *Halyts'kyj likars'kyj visnyk – Galician medicinal Journal*, 4, Vol. 22, part. 2, pp. 45–48 [in Ukrainian].

33. *Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia №676 vid 31.12.2004 «Pro zatverdzhennia klinichnykh protokoliv z akushers'koi ta hinekolohichnoi dopomohy»* [Order of the Ministry of Health of 31.12.2004 № 676 «On approval of clinical protocols for obstetric and gynecological care»]. *z-l.com.ua* Retrieved from <http://z-l.com.ua/ru/new319#pms> [in Ukrainian].

34. Balabanova, L. M. (1998). *Sudebnaja patopsihologija (voprosy opredelenija normy i otklonenij)* [Trial pathopsychology (questions of definition of the norm and deviation)]. Donetsk: Stalker.

Яковець І. С. Фізіологічні особливості жінок та їх вплив на кримінальну поведінку

Статтю присвячено аналізу впливу на кримінальну поведінку жінок такої їх біологічної ознаки, як передменструальний синдром (ПМС). Здійснено ретроспективний огляд досвіду зарубіжних держав із цих питань, а також медичних аспектів розглядуваного синдрому.

Робиться висновок, що у сучасній теорії кримінального права та практиці кримінального судочинства не завжди дотримується принцип об'єктивності при з'ясуванні й дослідженні певних проблемних питань. Перенесення обговорення ПМС із медичної площини та зосередження уваги суто на соціальних і кримінологічних аспектах цього явища (причому виключно з позиції можливих наслідків для суспільства та кримінального судочинства в цілому) не дозволяє здійснити об'єктивну оцінку його ролі у механізмі злочинної поведінки. Крім того, невизнання без відповідних ґрунтовних досліджень реальності цієї специфічної ознаки злочинниць не дозволяє у повному обсязі реалізувати принцип індивідуалізації відповідальності, виконання кримінального покарання та створити передумови для запобігання вчиненню ними нових злочинів у майбутньому.

Автор стверджує, що ПМС можна розглядати як обставину, що пом'якшує кримінальну відповідальність, а в низці випадків (залежно від кожної конкретної ситуації у справі) як підставу для звільнення внаслідок перебування особи на час вчинення кримінального правопорушення у певному психічному стані.

Ключові слова: кримінальна поведінка, передменструальний синдром, кримінальне судочинство, кримінальне правопорушення, злочин, жінка-злочинниця.

Яковец І. С. Физиологические особенности женщины и их влияние на преступное поведение

Статья посвящена анализу влияния на преступное поведение женщин такого их биологического признака, как предменструальный синдром (ПМС). Осуществлен ретроспективный обзор опыта других зарубежных государств по данному вопросу, а также медицинских аспектов рассматриваемого синдрома.

Делается вывод, что в современной теории уголовного права и практике уголовного судопроизводства не всегда соблюдается принцип объективности при выяснении и исследовании определенных проблемных вопросов. Перенос обсуждения ПМС из медицинской плоскости и сосредоточение внимания исключительно на социальных и криминологических аспектах этого явления (причем исключительно с позиции возможных последствий для общества и уголовного судопроизводства в целом) не позволяет осуществить объективную оценку его роли в механизме преступного поведения. Кроме того, непризнание без соответствующих обоснованных исследований реальности этого специфического признака преступниц не позволяет в полном объеме реализовать принцип индивидуализации ответственности, исполнения уголовного наказания и создать предпосылки для предотвращения совершения ими новых преступлений в будущем.

Автор утверждает, что ПМС можно рассматривать как обстоятельство, смягчающее уголовную ответственность, а в ряде случаев (в зависимости от каждой конкретной ситуации по делу) как основание для освобождения от нее в связи с пребыванием лица в момент совершения уголовного правонарушения в определенном психическом состоянии.

Ключевые слова: кримінальне поведіння, передменструальний синдром, уголовне судопроизводство, уголовное правонарушение, преступление, женщина-преступница.

Iakovets I. S. Physiological characteristics of women and their influence on criminal behavior

The article is devoted to analysis of the impact on the criminal behavior of women is their biological characteristics, as premenstrual syndrome (PMS). Carried out a retrospective review of the experience of other countries on these issues, as well as medical aspects of the syndrome.

It is concluded that in the modern theory of criminal law and practice of criminal justice is not always respected the principle of objectivity in the clarification and study of certain problematic issues. The discussion of PMS from the medical plane and focusing solely on the social and criminological aspects of this phenomenon (and, solely in terms

of possible consequences for society and the criminal justice process in General), does not allow for an objective assessment of its role in the mechanism of criminal behavior. In addition, the non-recognition without base research to the reality of this specific features of criminals does not allow in full to realize the principle of individualization of responsibility, the execution of criminal penalties, and to create preconditions to prevent them from committing further crimes in the future.

The author argues that PMS can be considered as a circumstance mitigating criminal liability, and in some cases (depending on each specific situation), as the basis for the dismissal of the stay of a person at the time of committing a criminal offence in a certain mental state.

Key words: *criminal behavior, premenstrually syndrome, criminal proceedings, criminal offence, crime, woman is a criminal.*

УДК 343.976:343.82

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАМІСНОЇ ПІДТРИМУВАЛЬНОЇ ТЕРАПІЇ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Ще деякий час тому (принаймні кілька десятиліть) наркоманія й так звана наркотична злочинність в Україні не розглядалися як така проблема, що вимагала серйозного дослідження. Проте за останні 20–25 років характер структури злочинності в державі зазнав кардинальних змін. Це відбувалося за рахунок переважання протягом багатьох років (до 2014 р.) наркотичної злочинності над злочинами насильницької спрямованості, які за історію радянської доби перевищували будь-які інші, поступаючись лише злочинам проти власності і хуліганству. Питома вага засуджених за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, до 2014 р. у загальній масі всіх засуджених осіб складала приблизно 16–21%. В останні три роки відсоток таких осіб дещо знизився (до 12–14%), але це сталося за рахунок зменшення територій, на які поширюється юрисдикція України та які традиційно «надавали» левову частину наркотичних правопорушень. До цього різновиду злочинності «примикають» й ті протиправні діяння, що вчиняються під впливом хронічної наркоманії, при якій рушійною силою поступків особи стає потреба в наркотиках (наприклад, корисливі злочини, вчинені з метою отримання коштів на придбання цих речовин), а також злочинні діяння, вчинені у стані наркотичного сп'яніння. Серед останніх чимало злочинів проти життя та здоров'я особи.

Гострота й актуальність цієї проблеми полягає і в тому, що значна кількість злочинців-рецидивістів, злочинна «кар'єра» яких нараховує кілька засуджень, вмирає, врешті-решт, від зловживання наркотиками або хвороб, які розвиваються внаслідок вживання цих речовин або які є супутніми наркоманії. Узагалі серед злочинців хворі на наркоманію становлять особливий різновид. Їх упертість у продовженні злочинної діяльності багато в чому зумовлюється саме хворобливими змінами в організмі: сенс їх існування – у добуванні наркотиків і намаганні отримати задоволення від їх вживання. Поведінка таких злочинців дуже важко піддається корекції. Наслідком такого кардинального зміщення акцентів у їх житті нерідко стає ігнорування будь-яких суспільних вимог до них. Тому відмовитися від учинення злочинів, пов'язаних як із незаконним обігом наркотичних засобів, так і з добуванням коштів на їх придбання, навряд чи ці особи зможуть самостійно без серйозної запобіжної роботи з ними. Сама по собі наркотична залежність пов'язана з високою криміногенністю, оскільки встановлено, що будь-який споживач наркотичних речовин здійснює щорічно в середньому 275 (!) незаконних діянь [10, с. 8].

Але повертаючись до визначення масштабів проблеми, з якою необхідно боротися, відмітимо, що від початку 1990-х рр. число наркозалежних в Україні щорічно збільшується на 10–12% (!); із цього числа на дорослих припадає лише 27%, тоді як на підлітків – 60%, а на дітей у віці від 11 до 14 років – 13% [9]. Не випадково експертами Європейського регіонального бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я ще кілька років тому зазначалося, що вживання наркотичних засобів в Україні набуло масштабів своєрідної епідемії, яка загрожує всьому населенню. Сьогодні в Україні налічується близько 332,5 тис. осіб, що вживають наркотики ін'єкційно [13, с. 77]. У цьому зв'язку, напевно, можна приєднатися до думки відомого кримінолога Я. І. Гілінського, що сумним підсумком цього є два фундаментальних процеси, що відбуваються в суспільстві, – депопуляція населення (за рахунок перевищення смертності над народжуваністю) та «виключення» (exclusion) маси населення з активного суспільного життя. Саме «виключення» складає основну соціальну базу злочинності, наркотизму, алкоголізму, суїциду [4, с. 4].

Отже, проблема наркоманії сьогодні є не лише медичною, а й серйозною соціально-правовою проблемою українського загалу, яку зусиллями медиків або правознавців не подолати. Тому в протидії подальшому поширенню наркоманії в Україні має застосовуватися принцип комплексного підходу до формування й реалізації ефективної державної політики. Саме такий підхід у боротьбі із цим лихом усе частіше пропонується світовим співтовариством, хоча до розуміння такої стратегії суспільство підійшло не одразу. Означена проблема набагато загострюється, коли йдеться про запобігання наркотичній злочинності та подолання залежності від наркотиків у місцях несвободи.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Останнім часом у спеціальній літературі з права чимало уваги приділяється питанням запровадження замісної терапії та її наслідкам не лише у громадській системі охорони здоров'я, а й у місцях несвободи. Системно почали досліджувати ці питання у своїх роботах і представники галузей кримінального та кримінально-виконавчого права. Серед них слід указати на результати досліджень К. А. Автухова, А. В. Байлова, О. Г. Колба, А. Х. Степанюка, І. С. Яковець та ін. Проте це питання у нових реаліях часу, особливо з огляду на значну кількість противників запровадження цієї терапії та розробку нового Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю, потребує все нового й нового обговорення.

Мета статті. Для розв'язання питання, що є предметом дослідження в цій статті, є потрібними, по-перше, аналіз наявної нормативно-правової бази, що створює правові засади для запровадження замісної підтримувальної терапії в місцях несвободи, й у першу чергу в місцях позбавлення волі; по-друге, оцінка можливих *pro et contra* запровадження такої терапії у відповідних установах; по-третє, виокремлення певних шляхів, що прискорили б завершення цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. До місць несвободи насамперед належать ізолятори тимчасового тримання, слідчі

ізолятори, арештні дома, виправні центри, виправні колонії, тюрми та ін. За підрахунками спеціалістів, майже половина осіб (48,7%), що перебували у 2015–2016 рр. у місцях позбавлення волі в Україні, хоча б одного разу у своєму житті вживали наркотичну речовину ін'єкційно [1, с. 5].

Означену проблему подолання наркотичної залежності, на наш погляд, слід розглянути крізь призму права засуджених до позбавлення волі на охорону здоров'я. Для цього ми здійснимо стислий аналіз вітчизняного законодавства щодо забезпечення цього основоположного права людини, що перебуває у таких місцях несвободи.

У відповідності до Конституції України (ст. 49) кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Природно, що це право є й у засуджених осіб, оскільки вони користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених Кримінально-виконавчим кодексом України, законами України і встановлених вироком суду (ч. 2 ст. 7 КВК України). На право засуджених на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом, прямо вказується в абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК. І в системі медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних заходів, що вживаються з метою забезпечення реалізації цього права, закріплена така можливість засудженого, як можливість для осіб, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань.

Але як це можна здійснити на практиці лікування від наркотичної залежності? Сьогодні немає єдиного методу лікування, ефективного для всіх пацієнтів [6]. Можна говорити лише про певну послідовність лікувального впливу на хворих на наркоманію в спеціалізованих установах кримінально-виконавчої системи. Цей вплив зводиться до низки послідовних етапів: зняття інтоксикації; купірування абстиненції (синдрому відміни); відновлення порушених соматичних функцій, ліквідація виснаження та ін.; корекція поведінкових порушень; нормалізація психічного стану; виявлення

основного синдромокомплексу психічної залежності (його психопатологічне оформлення, частота виникнення, особливості проявів) і призначення цілеспрямованої терапії; визначення умов попередніх рецидивів (ситуаційне загострення потягу, спонтанне та ін.) і визначення протирецидивного лікування, тобто підтримуючої терапії [7, с. 70–81]. Усі ці заходи тривають не менше 3–4 місяців, а то й більше. Як бачимо, позбавлення від наркотичної залежності є процесом тривалим і надто складним і, що найсумніше, нерідко безрезультатним. Адже понад 30% наркозалежних осіб узагалі не бажають зупинитися у прагненні жити в постійній ейфорії.

Разом із тим переважна більшість хворих прагнуть позбутися залежності від наркотиків, але це у них не виходить. Для такої групи осіб й була впроваджена замісна підтримувальна терапія за допомогою препаратів метадону та бупренорфіну. Під цією терапією (її ще називають метадонова терапія) розуміють вид лікування хронічної опіоїдної залежності, що застосовується для профілактики ВІЛ-інфекції, гепатитів В і С серед споживачів ін'єкційних наркотиків [12, с. 3]. Хоча існує й більш категорична позиція, що застосування метадону в терапії наркоманії – це зовсім не панацея від наркотизації суспільства, а скоріше є заміною одного сильнодіючого препарату іншим, більш дешевим, а головне, законним [8].

Трохи історії. По суті, у світі лікарі вже давно стали використовувати замісні препарати для лікування опіоїдної залежності. До речі, в СРСР особи, що страждали на опіатну залежність, до 1959 р. мали можливість отримувати морфін для власних потреб в аптечних установах за рецептами лікарів (так звані «наркопайки») [6]. Проте згодом з'ясувалося, що призначення опіатів так званої короткої дії (зокрема, морфіну) як замісних препаратів не може стабілізувати стан пацієнтів унаслідок швидкого звикання та розвитку толерантності організму до них. Отже, пошуки у цьому напрямі продовжилися. Нарешті, американські вчені В. Доул і М. Нісвандер у середині 60-х рр. ХХ ст. досягли відчутних успіхів у стабілізації стану споживачів опіатів шляхом заміни морфіну на синтетичний препарат, що отримав назву метадон (справедливості заради зазначимо, що цей препарат був синтезований ще у 1937 р. німецькими дослідниками М. Бокмюлем і Г. Ерхартом).

Знов «відкритий» для лікування залежності від наркотиків препарат мав істотні переваги. Адже його можна вживати перорально. Тому відпала необхідність робити ін'єкції. Крім того, він має тривалу дію – від 24 до 72 годин. Результати дослідження виявилися приголомшливими: стан понад 80% пацієнтів, залучених до дослідницьких програм, було стабілізовано постійними дозами метадону; пацієнти припинили вживання нелегальних наркотиків, покращилися їх соціальне становище і загальний стан здоров'я [6].

Таким чином, із кінця 60-х рр. ХХ ст. замісна підтримувальна терапія стає дуже популярним методом лікування опіоїдної залежності. У 1970-ті рр. ця терапія набуває великої популярності у світі, чимало країн запровадили її для лікування наркоманії. Відтоді актуальність замісної терапії ніколи не знижувалася, але особливо вона зросла починаючи із 1987 р., коли Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно визнала, що у світі набула поширення епідемія ВІЛ-інфекції/СНІДу. Ось із того часу вживання наркозалежними особами метадону й стало альтернативою ін'єкційному шляху вживання опіатів, який пов'язаний із ризиком поширення зазначеної інфекції, а також смертельно небезпечних гепатитів В і С.

У 90-х рр. ХХ ст. замісну підтримувальну терапію почали запроваджувати у країнах Східної Європи і державах колишнього Союзу РСР. Так, на сьогодні відомо про її застосування в Азербайджані, Білорусі, Грузії, Киргизії, Молдові, Узбекистані та Україні. Із 2006 р. препарати для замісної підтримувальної терапії, а саме метадон, віднесені ВООЗ до препаратів першої життєвої необхідності (!).

Примітно, що характерною рисою законодавчого регулювання питань, пов'язаних із легальним обігом наркотичних речовин в Україні, є те, що ціла низка законодавчих положень нібито розпоширена по нормативно-правових актах різних галузей права. Це призводило до того, що на практиці виникало неоднозначне тлумачення засад застосування замісної терапії в нашій країні. Принаймні можна було стверджувати, що в жодному нормативному акті не зазначалося про пряму заборону її застосування. Ще у 1998 р. згідно з Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що підлягають спеціальному контролю від-

повідно до законодавства України, у лікарській практиці, а значить, і для цілей замісної терапії, використовувалися такі наркотичні речовини, зокрема опіати, як кодеїн, морфін, бупренорфін і метадон. У цьому ж році сполучення «замісна підтримувальна терапія» за наказом МОЗ України від 27 липня 1998 р. № 226 увійшло до Тимчасових галузевих уніфікованих стандартів медичних технологій діагностично-лікувального процесу стаціонарної допомоги дорослому населенню в лікувально-профілактичних закладах України. У цьому наказі передбачалося призначення замісної терапії особам, залежним від опіатів, за індивідуальною схемою; причому препарат-замінник ще не уточнювався [12, с. 3].

Далі, протягом 2000-х рр. приймається низка різноманітних нормативних актів, присвячених питанням замісної підтримувальної терапії. Питання про започаткування введення такої терапії та її реалізацію в Україні обговорюється навіть на рівні державних програм (зокрема, Національна програма профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2001–2003 роки, затверджена наказом Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 р. № 790; Національна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004–2008 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. № 264; Програма реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003–2010 рр., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 р. № 877; Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 рр., затверджена Законом України від 19 лютого 2009 р. № 1026-VI; Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки, затверджена Законом України від 20 жовтня 2014 р. № 1708-VII).

Згодом в Україні була опрацьована практика проведення замісної підтримувальної терапії. Так, в Україні діє Порядок проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю, затверджений наказом МОЗ України від 27 березня 2012 р. № 200. Зовсім нещодавно наказом МОЗ України від 29 вересня 2016 р.

№ 1011 затверджено Методику розрахунку потреби у препаратах замісної підтримувальної терапії для лікування осіб, хворих на психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів. Отже, здавалося б, що це питання вирішене. Але залишилися соціально вразливі версти населення, які зазнають труднощів у реалізації свого права на отримання медичної допомоги. До цієї категорії якраз і належать особи, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі.

Дійсно, сьогодні існують складнощі в отриманні замісних препаратів тими засудженими до покарання у виді позбавлення волі особами, що раніше їх вже отримували або бажають їх отримувати (звісно ж, згідно із приписами лікаря та за умови включення до відповідної групи споживачів метадону), хоча справедливості ради треба зазначити, що з кінця 2013 р. діє спільний наказ МОЗ, МВС, Міністерства юстиції України та Державної служби України з контролю за наркотиками від 22 жовтня 2013 р. № 821/937/1549/5/156 «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії». Як впливає із назви цього акта, його дія *не поширюється* на засуджених, що перебувають в умовах повної ізоляції, тобто перебувають у виправних колоніях та тюрмах. Отже, дотепер питання щодо можливості отримання замісної підтримувальної терапії в таких місцях несвободи, як виправні колонії та тюрми, так і не вирішено.

Навпаки, створилася парадоксальна ситуація. Як справедливо зауважує І. С. Яковець, базове законодавство України вже створило необхідне підґрунтя для запровадження замісної підтримувальної терапії у місцях несвободи. Адже понад 15 нормативних актів дають підстави для запровадження такого лікування у специфічних закладах та установах (наприклад, Основи законодавства України про охорону здоров'я, закони України «Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки», «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціаль-

ний захист людей, які живуть з ВІЛ», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 6 травня 2000 р. № 777 та ін.) [14, с. 6–10]. Аналіз перелічених та інших документів дає підстави дійти висновку, що вони, по-перше, містять посилання на загальні принципи відповідного лікування осіб, які перебувають у зазначених закладах, а по-друге, визнають можливим застосування певних видів наркотичних препаратів у медичних цілях.

Проте відсутність замісної підтримувальної терапії в місцях позбавлення волі на теперішній час пояснюється невизначеністю процедури реалізації вказаних програм на рівні відомчих нормативних актів. Іншими словами, йдеться фактично про заборону запровадження замісної терапії і відмову в наданні такої терапії нужденним. У цьому зв'язку Спеціальний доповідач ООН з питань катувань та інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання Х. Мендес у своїй доповіді 2013 р. підкреслив, що відмова в замісній терапії може порушувати право людини на свободу від тортур [2].

Численні дослідження демонструють, що застосування замісної підтримувальної терапії в місцях позбавлення волі (її розпочинання або продовження) приносить значну користь, знижуючи потяг до наркотиків, ризиковану поведінку та кількість порушень режиму, але, на жаль, в Україні це поки що недоступно [6]. Водночас це знижує ризик зараження на ВІЛ-інфекцію та гепатити під час вживання наркотиків ін'єкційним шляхом. Тобто, як правильно зауважують К. А. Автухов та А. В. Байлов, замісна підтримувальна терапія в чистому вигляді є програмою зменшення шкоди [3, с. 179]. До речі, на 1 січня 2016 р. у місцях позбавлення волі на підконтрольній Україні території утримувалися 69 997 осіб. Із них 4 145 осіб ВІЛ-інфіковані [13, с. 37], що складає майже 6% від усього контингенту, що утримується в місцях позбавлення волі.

Представники правозахисних організацій вважають, що ненадання медичної допомоги затриманим та особам, які перебувають під вартою та які вживають наркотики і мають залежність від них, є одним зі специфічних випадків порушення права особи на охорону здоров'я [13, с. 38]. Для осіб, які є пацієнтами замісної підтри-

мувальної терапії, це порушення полягає у перериванні цієї терапії. У результаті люди відчують тяжкі фізичні і психологічні страждання через неможливість продовження лікування. Тому недаремно відповідно до Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки поставлено завдання охопити споживачів ін'єкційних наркотиків у місцях позбавлення волі програмами замісної терапії.

Що ж стоїть на заваді впровадженню замісної підтримувальної терапії в місцях позбавлення волі в Україні? Можна вирізнити кілька груп причин незапровадження в місцях позбавлення волі цієї терапії.

По-перше, існують перешкоди правового та організаційно-управлінського характеру. Чинні нормативні акти, якими визначаються лікарські препарати та процедура проведення замісної підтримувальної терапії, чомусь нібито і не діють у місцях позбавлення волі (див., наприклад, Порядок проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опієюдною залежністю, затверджений наказом МОЗ України від 27 березня 2012 р. № 200; наказ МОЗ України «Про деякі питання придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я» № 494 від 7 серпня 2015 р. та ін.). Як це не дивно, але ситуацію із запровадженням замісної підтримувальної терапії в місцях позбавлення волі значно ускладнило прийняття вже згаданого спільного наказу «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії» від 22 жовтня 2013 р. № 821/937/1549/5/156. Справа в тому, що наявність цього нормативно-правового акта дає хибне уявлення про те, що в місцях позбавлення волі нібито запроваджена така терапія. Але знову ж, підкреслимо, цим актом фактично не охоплюються потреби у відповідних речовинах засуджених осіб, що перебувають у виправних колоніях і тюрмах. Водночас навіть і в межах наведеного Порядку немає чіткої ефективної міжвідомчої взаємодії органів, що причетні до роботи із затриманими та засудженими. Як наслідок, переривається процес проведення

замісної терапії, що призводить до необхідності надання особі серйозної допомоги з детоксикації організму через відміну цієї терапії. Але тут слід урахувувати й такий немаловажний фактор фінансового характеру: якщо витрати з реалізації програми замісної підтримувальної терапії в основному бере на себе Глобальний фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією, то детоксикацію хворого приходиться проводити за кошти держави. Крім того, для проведення у виправних колоніях і тюрмах терапії необхідно отримати ліцензію, що дає право закупати і зберігати наркотичні речовини. Як перешкоду організаційного характеру фахівці наводять неможливість забезпечити безперервність терапії в усіх установах виконання покарань, а також у період етапування засуджених (до 1 місяця) [5].

По-друге, поряд із перешкодами організаційно-управлінського характеру існують й перешкоди матеріального характеру. Так, не визначено, де конкретно будуть видаватися відповідні препарати: чи то у виправних колоніях, чи то за межами таких установ. Якщо йдеться про перший варіант, то є необхідним додаткове фінансування на обладнання відповідних приміщень (кабінетів замісної підтримувальної терапії), формування штату працівників та організацію їх навчання. Безумовно, це потребує додаткових немалих асигнувань. Якщо таку допомогу передбачатиметься надавати поза виправними установами, то кожного дня засуджених треба транспортувати до місця отримання препаратів, конвою треба супроводжувати їх та ін.

По-третє, перешкодою на шляху до запровадження замісної підтримувальної терапії є чинники етичного характеру. Так, вважається, що запровадження цієї терапії без суворого контролю та боротьби з корупцією у пенітенціарних закладах може бути використано в негативний спосіб. У громадській свідомості панує думка, що там, де йдеться про обіг наркотичних засобів, навіть легальний, завжди можуть бути зловживання з боку медичних працівників та адміністрації виправних установ, що призводитиме до дискредитації самої ідеї подальшого поширення програм замісної підтримувальної терапії в середовищі засуджених як методу лікування наркотичної залежності. До того ж слід урахувувати й особливості

ставлення до такої терапії з боку засуджених, що не вживають наркотиків.

По-четверте, слід виділити у запровадженні замісної підтримувальної терапії й перешкоди ідеологічного характеру. Адже велика кількість представників громадянського сектору, включаючи представників громадських та релігійних організацій, а також державних інституцій (у тому числі й представників кримінально-виконавчої системи), негативно ставляться до ідеї запровадження терапії, про яку йдеться, у місцях позбавлення волі. Заперечення щодо доцільності запровадження замісної підтримувальної терапії базуються на тому, що це може негативно вплинути на безпеку і дисципліну у виправних колоніях і, крім того, це суперечить самій логіці й завданням виконання-відбування покарання.

Проте, незважаючи на перелічені перешкоди, роботу в цьому напрямі треба продовжувати. У теперішній час на офіційному сайті МОЗ України розміщено повідомлення про оприлюднення проекту наказу «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю». Як зазначається у проекті цього документа, питання впровадження та забезпечення безперервності замісної підтримувальної терапії в установах пенітенціарної системи України є одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я та ключовим інструментом протидії епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу [11]. Цей документ розроблений спільно МВС України та Міністерством юстиції України за участі колишньої Державної пенітенціарної служби України, а так само за участі Національної гвардії України та Національної поліції України.

Цей Порядок спрямований на забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворим на опіоїдну залежність особам, які вже є пацієнтами зазначеної терапії або потребують її призначення. Ним передбачається охопити всіх нужденних осіб, які перебувають у всіх можливих місцях несвободи. Серед таких: 1) особи, які вчинили адміністративне правопорушення і перебувають у кімнатах

для затриманих та доставлених до чергових частин органів Національної поліції України, у випадках, якщо перебування в цих органах перевищує встановлені три години; 2) особи, затримані за підозрою у вчиненні злочину, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання органів Національної поліції; 3) особи, затримані на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу; 4) особи, щодо яких було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, які утримуються в слідчих ізоляторах, дільницях слідчого ізолятора на території виправної колонії або в ізоляторах тимчасового тримання, згідно з чинним законодавством; 5) особи, піддані адміністративному арешту, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання; 6) особи, які відбувають покарання в *установах виконання покарань*, слідчих ізоляторах або перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

Для забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії у СІЗО та установах виконання покарань створюються відповідні кабінети, в яких під контролем медичного працівника проводиться терапія. У разі відсутності спеціалізованих кабінетів лікування проводиться в закладах охорони здоров'я. Крім того, у разі відсутності відповідного кабінету при установі виконання покарань та неможливості доставки засуджених до закладів охорони здоров'я за попередньою домовленістю лікар-нарколог доставляється до установи виконання покарання для проведення лікування. Як бачимо, в організаційному плані за проектом Порядку передбачаються три варіанти проведення терапії.

У проекті Порядку так само визначається процедура призначення лікування.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що сьогодні нездоланних перешкод для запровадження замісної підтримувальної терапії в таких місцях несвободи, як виправна колонія та тюрма, не існує. Треба лише прискорити процедуру прийняття розробленого і представленого для обговорення громадськості проекту Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної

підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю. Адже, урешті-решт, за ставленням до вразливих верст населення (а засуджені наркомани є однією із таких верств, причому подвійно) судять про гуманність суспільства та його цивілізаційну константу в житті цього соціуму.

Перелік літератури

1. Burden of infectious diseases, substance use disorders, and mental illness among Ukrainian prisoners transitioning to the community / L. Azbel, J. A. Wickersham, Y. Grishaev, S. Dvoryak, F. L. Altice // *PloS One*. – 2013. – Vol. 8. – Issue 3. – P. 1–9.

2. Méndez J. E. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment [Електронний ресурс] / J. E. Méndez // A/HRC/22/53. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.53_English.pdf. – Заголовок з екрана.

3. Автухов К. А. Замісна підтримуюча терапія в місцях несвободи: міжнародний досвід / К. А. Автухов, А. В. Байлов // Вісн. Кримінолог. асоц. України. – 2016. – № 2 (13). – С. 173–183.

4. Гишинский Я. И. Преступность в современной России: ситуация; тенденции; перспективы : конспект лекции / Я. И. Гишинский. – СПб. : С.-Петербур. юрид. ин-т Ген. прокуратуры РФ, 2005. – 44 с.

5. Експерти обговорили переваги та перешкоди впровадження замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ulaf.org.ua/eksperti-obgovorili-perevagi-ta-pereshkodi-vprovadzheniya-zamisnoyi-pidtrimuvальноyi-terapiyi-u-mistsyah-rozpravleniya-voli>. – Заголовок з екрана.

6. Замісна підтримувальна терапія в лікуванні хворих із синдромом залежності від опіоїдів [Електронний ресурс] : метод. рекомендації : затв. наказом МОЗ України від 10 листоп. 2008 р. № 645. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http>. – Заголовок з екрана.

7. Кузнецов М. И. Социальная работа с осужденными в ИУ : учеб. пособие / И. М. Кузнецов, О. Г. Ананьев. – Рязань : Акад. ФСИН России, 2006. – 142 с.

8. Метадоновая терапия как способ избавления от героиновой зависимости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gidmed.com/narkologiya/narkomaniya/metadonovaja-terapija.html>. – Заголовок з екрана.

9. Наркоманія в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: profilaktyka-narkom.narod.ru/nar_ua.html. – Заголовок з екрана.

10. Медико-социальные проблемы опиоидной зависимости : монография / Г. А. Овчаренко, И. К. Сосин, Л. Л. Пинский, В. Д. Мишиев ; под ред. Н. А. Овчаренко. – Луганск : Промпечать, 2013. – 286 с.

11. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної гвардії України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/print/dn_20160822_0.html. – Заголовок з екрана.

12. Посібник для учасників тренінгу «Практичні аспекти проведення медіа компаній у сфері адвокації проектів зменшення шкоди». – К. : Міжнар. фонд «Відродження», 2008. – 76 с.

13. Права людини в галузі охорони здоров'я – 2015–2016 (перша половина) : доп. правозахис. орг. / упоряд. А. О. Роханський. – Х. : Права людини, 2016. – 108 с.

14. Яковець І. С. Аналіз існуючих нормативно-правових актів України та зарубіжних країн щодо надання замісної підтримуючої терапії (ЗПТ) у місцях несвободи / І. С. Яковець // Архівні матеріали Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за 2015–2016 рр. – Х. : НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, 2016. – 15 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Azbel, L. (2013) Burden of infectious diseases, substance use disorders, and mental illness among Ukrainian prisoners transitioning to the community. L. Azbel & J. A. Wickersham (Ed) PloS One. Vol. 8. Issue 3, pp. 1–9.

2. Méndez, J. E. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. A/HRC/22/53 www.ohchr.org Retrieved from http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A_HRC.22.53_English.pdf.

3. Avtukhov, K. A. (2016). Zamisna pidtrymuiucha terapiia v mistsiakh nesvobody: mizhnarodnyj dosvid [Substitution maintenance therapy in prisons: international experience]. Visn. Kryminoloh. asots. Ukrainy – Gazette of Criminological Association of Ukraine. Issue 2 (13), pp. 173–183 [in Ukrainian].

4. Hylynskyj, Ya. Y. (2005). Prestupnost' v sovremennoj Rossyy: situatsiya; tendentsyy; perspektivy [Crime in modern Russia: situation; trends; perspective]. Sankt-Peterburh. iuryd. yn-t Hen. prokuratury RF [in Russian].

5. Eksperty obhovoryly perevahy ta pereshkody vprovadzhennia zamisnoi pidtrymuval'noi terapii u mistsiakh pozbavlennia voli [Experts discussed the benefits obstacles of implementation of substitution maintenance therapy in prisons]. ulaf.org.ua Retrieved from: <http://ulaf.org.ua/eksperti-obgovorili-perevagi-ta-pereshkodi-vprovadzhennya-zamisnoyi-pidtrimovalnoyi-terapiyi-u-mistsyah-pozbavlennya-voli> [in Ukrainian].

6. Zamisna pidtrymuval'na terapiia v likuvanni khvorykh iz syndromom zalezhnosti vid opioidiv : metodychni rekomendatsii zatv. nakazom MOZ Ukrainy vid 10 lystopada 2008 r. №645 [Substitution maintenance therapy in the treatment of patients with the syndrome of dependence on opiates : guidelines. Approved by order Health Ministry 10 november 2008, №645]. docviewer.yandex.ua Retrieved from <https://docviewer.yandex.ua/?url=http> [in Ukrainian].

7. Kuznetsov, M. Y. (2006). Sotsyal'naia rabota s osuzhdennymi v YU [Social work with convicts in correctional institutions]. Riazan'. Academy of Law and Administration of the Federal Penitentiary Service [in Russian].

8. Metadonovaia terapiia kak sposob yzbavleniia ot heroynovoi zavysymosti [Methadone as a way of rid of heroin addiction]. gidmed.com Retrieved from <http://gidmed.com/narkologiya/narkomaniya/metadonovaja-terapiia.html> [in Russian].

9. Narkomaniia v Ukraini [Addiction in Ukraine]. Retrieved from profilaktyka-narkom.narod.ru/nar_ua.html [in Ukrainian].

10. Ovcharenko, N. A., (2013). Medyko-sotsyal'nye problemy opyoidnoj zavysymosti [Medical and social problems of opioid dependence]. Luhansk: Prompechat' [in Russian].

11. Povidomlennia pro opryliudnennia proektu nakazu «Pro zatverdzhennia Poriadku vzaïmodii zakladiv okhorony zdorov'ia, pidrozdiliv ta orhaniv Natsional'noi politsii Ukrainy, Natsional'noi hvardii Ukrainy, slidchykh izoliatoriv, ustanov vykonannia pokaran' ta kryminal'no-vykonavchykh inspektsij schodo zabezpechennia provedennia zamisnoi pidtrymuval'noi terapii khvorykh z opioidnoiu zalezhnistiu» [Massege of the publication of the order «About approving the procedure of the interection between health institution, units of the National police forces of Ukraine, National Guard of Ukraine, remands, penal institutions and criminal executive inspections about substitution maintenance therapy of opioid-dependent patients»]. www.moz.gov.ua Retrieved from http://www.moz.gov.ua/ua/print/dn_20160822_0.html [in Ukrainian].

12. Posibnyk dlia uchasnykiv treninhu «Praktychni aspekty provedennia media kompanij u sferi advokatsii proektiv zmenshennia shkody» [Tutorial for training participants «Practical aspects of the media company in advocacy projects of harm reduction»]. Kyiv. International fund «Vidrozhennia» [in Ukrainian].

13. Rokhans'kyj. A. O., (2016). Prava liudyny v haluzi okhorony zdorov'ia – 2015–2016 (persha polovyna) : Dopovid' pravozakhysnykh orhanizatsij [Human rights in the field of health – 2015–2016 (first part): Report of human rights organizations]. Khar'kov. TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny»» [in Ukrainian].

14. Yakovets', I. S. (2016). Analiz isnuuichykh normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy ta zarubizhnykh krain schodo nadannia zamisnoi pidtrymuuchoi terapii (ZPT) u mistsiakh nesvobody [Analysis of legal acts of Ukraine and foreign countries for substitution maintenance therapy in prisons]. Arkhivni materialy Nauk.-dosl. in-tu vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy za 2015–2016 rr. Kharkiv [in Ukrainian].

Батиргарєєва В. С. Щодо можливості запровадження замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі

У статті крізь призму права засуджених та затриманих на отримання медичної допомоги розглядається стан запровадження в українських так званих місцях несвободи практики замісної підтримувальної терапії. Примітно, що характерною рисою законодавчого регулювання питання, пов'язаних із легальним обігом наркотичних речовин в Україні, є те, що ціла низка законодавчих положень нібито розпорошена по нормативно-правових актах різних галузей права. На підставі чинного законодавства з урахуванням доведених, у тому числі світових, результатів ефективності такої терапії робиться висновок про те, що взагалі-то не має існувати жодних перешкод у її запровадженні, зокрема, у місцях позбавлення волі. Разом із тим здійснюється аналіз різних чинників, що сьогодні фактично гальмують подальше поширення практики замісної підтримувальної терапії в абсолютно всіх місцях несвободи, в яких тримаються в Україні засуджені та затримані особи. Серед таких чинників слід виділити організаційно-правові, матеріальні, етичні та ін. Відсутність замісної підтримувальної терапії в місцях позбавлення волі на теперішній час пояснюється невизначеністю процедури реалізації вказаних програм на рівні відомчих нормативних актів.

У статті приділено увагу й історії виникнення та запровадження подібної терапії. Численні дослідження демонструють, що застосування замісної підтримувальної терапії в місцях позбавлення волі (її розпочинання або продовження) приносить значну користь, знижуючи потяг до наркотиків, ризиковану поведінку та кількість порушень режиму, але, на жаль, в Україні це поки що недоступно.

Проаналізовано положення проекту Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, підрозділів та органів Національної поліції України, Національної скардії

України, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та кримінально-виконавчих інспекцій щодо забезпечення проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю. У статті підкреслюється, що треба прискорити процедуру прийняття розробленого і представленого для обговорення громадськості проекту зазначеного Порядку.

Ключові слова: замісна підтримувальна терапія, особи з опіоїдною залежністю, місця несвободи, місця позбавлення волі, засуджені та затримані особи, право на отримання медичної допомоги.

Батыргареєва В. С. Относительно возможности внедрения заместительной поддерживающей терапии в местах лишения свободы

В статье сквозь призму права осужденных и задержанных на получение медицинской помощи рассматривается состояние внедрения в украинских так называемых местах несвободы практики заместительной терапии. Примечательно, что характерной чертой законодательного регулирования вопросов, связанных с легальным оборотом наркотических веществ в Украине, является то, что целый ряд законодательных положений якобы рассредоточен по нормативно-правовым актам различных отраслей права. На основании действующего законодательства с учетом доказанных, в том числе мировых, результатов эффективности такой терапии делается вывод о том, что вообще-то не должно существовать никаких препятствий в ее внедрении, в частности, в местах лишения свободы. Вместе с тем осуществляется анализ различных факторов, которые сегодня фактически тормозят дальнейшее распространение практики заместительной терапии в абсолютно всех местах несвободы, в которых содержатся в Украине осужденные и задержанные лица. Среди таких факторов следует выделить организационно-правовые, материальные, этические и др. Отсутствие заместительной поддерживающей терапии в местах лишения свободы в настоящее время объясняется неопределенностью процедуры реализации указанных программ на уровне ведомственных нормативных актов.

В статье уделяется внимание истории возникновения и внедрения подобной терапии. Многочисленные исследования демонстрируют, что применение заместительной терапии в местах лишения свободы (ее начало или продолжение) приносит значительную пользу, снижая тягу к наркотикам, рискованное поведение и количество нарушений режима, но, к сожалению, как подчеркивается в статье, в Украине это пока недоступно.

Проанализированы положения проекта Порядка взаимодействия учреждений здравоохранения, подразделений и органов Национальной полиции Украины, Национальной гвардии Украины, следственных изоляторов, учреждений исполнения наказаний и уголовно-исполнительных инспекций по обеспечению проведения заместительной поддерживающей терапии больных с опиоидной зависимостью. В статье подчеркивается, что надо ускорить процедуру принятия разработанного и представленного для обсуждения общественности проекта указанного Порядка.

Ключевые слова: заместительная поддерживающая терапия, лица с опиоидной зависимостью, места несвободы, места лишения свободы, осужденные и задержанные лица, право на получение медицинской помощи.

Batyrgareieva V. S. About the Possibility of Introducing of Substitution Therapy in Prison

In the article through the prism of the rights of prisoners and detained persons to receive medical care the state of implementation in the Ukrainian so-called prison the practice of substitution treatment is disclosed. It is noteworthy that a characteristic feature of the legislative regulation of issues related to legal circulation of narcotic substances in Ukraine, is that a number of legislative provisions allegedly dispersed by normative legal acts of various branches of law. On the basis of the current legislation taking into account proven, including the world, the effectiveness of this therapy the author concludes that any obstacle in its implementation should not exist, particularly in places of deprivation of liberty. However, analysis of the various factors shows that today this factors actually impede further spread of the practice of substitution treatment in all places of detention, in which the convicts and detained persons are convicted. Among these factors it should highlight the organizational, legal, material, ethical factors, etc. The absence of substitution therapy in prison is currently determined by uncertainty of the procedure of implementation of these programs at the level of departmental regulations.

The article focuses on the history of implementation of this therapy. Numerous studies demonstrate that the implementation of substitution therapy in the places of deprivation of liberty brings significant benefits, reducing the craving for drugs, negative behavior and the number of violations of the regime, but unfortunately in Ukraine it is not yet available.

The provisions of the Procedure of Interaction of Health Care Institutions and Units and Organs of the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, Detention Centres, Establishments of Execution prescribed and the Criminal-executive Inspections on Conducting the Substitution Maintenance Therapy of Patients with Opioid Dependence have been analysed. It is emphasized that it is necessary to accelerate the procedure of adoption of the developed and submitted for public discussion of this document.

Key words: *substitution maintenance therapy, individuals with opioid dependence, places of detention, places of deprivation of liberty, prisoners and detained persons, the right to receive medical care.*

УДК 343.9

**ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ІЗРАЇЛІ**

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питання громадського впливу на злочинність в Ізраїлі можна пояснити тим, що в цій країні спостерігається відносно низький рівень злочинності, хоча є ціла низка негативних обставин. По-перше, іудейський Ізраїль географічно розташований серед низки релігійно негативно налаштованих проти нього мусульманських країн (Палестина, Ліван, Єгипет, Сирія, Йорданія). Деякі з них мають територіальні претензії до Ізраїлю, через що останній десятиліттями перебуває у стані замороженого воєнного конфлікту. По-друге, в Ізраїлі відмічається високий ступінь загроз терористичного характеру. По-третє, велика чисельність ізраїльтян, які мешкають за «зеленою лінією» та у кібуцах (сільськогосподарських комунах), володіють автоматичною вогнепальною зброєю, що підвищує ризики вчинення злочинів, пов'язаних із її застосуванням.

Попри несприятливі географічні, політичні, релігійні та інші умови розвитку Ізраїлю, рівень злочинності в ньому є відносно невисоким. Це можна продемонструвати на прикладі рівня убивств. Цей злочин традиційно визнається індикатором криміногенності в будь-якій державі світу. За результатами Глобального дослідження убивств, проведеного Управлінням ООН із наркотиків та злочинності, коефіцієнт убивств на 100 тис. населення в Ізраїлі станом на 2012 р. склав 1,9, хоча в окремих великих ізраїльських містах, таких як Тель-Авів, цей показник у 2012 р. є значно вищим – 4,3 убивств на

100 тис. населення. Для порівняння зазначимо, що в Україні відносний рівень убивств в цьому ж році складав понад у 2 рази більше, ніж в Ізраїлі – 4,5 убивств на 100 тис. населення [1, с. 153].

Істотному скороченню злочинності в Ізраїлі, за оцінкою керівництва МВС цієї держави, сприяє широке залучення громадськості до цього процесу. В цілому запобігання злочинності в Ізраїлі здійснюється відповідно до прийнятої кілька років тому стратегії громадської поліції. Вона полягає у тісному державно-приватному партнерстві поліції та громадськості, покращенні послуг, що надаються поліцією населенню, здійсненні фінансування правоохоронної діяльності із розширенням благодійної й меценатської допомоги. Для практичної реалізації зазначеної стратегії правоохоронними органами Ізраїлю прийнято рішення залучати до справи протидії злочинності усі інститути ізраїльського суспільства, включаючи ділові кола. Все частіше до справи запобігання злочинності в Ізраїлі залучаються органи місцевого самоврядування, які разом із поліцією в окремих населених пунктах створюють так звані патрулі швидкого реагування [2].

Стан розробки проблеми. Різним аспектам соціальної функції правоохоронних органів, їх взаємодії із громадськістю, міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність присвятили свої праці такі вчені, як: О. М. Бандурка, В. В. Василевич, О. М. Ведернікова, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, С. М. Іншаков, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, В. В. Лунєєв, В. І. Шақун, О. Ю. Шостко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану та основних форм залучення громадськості до запобігання злочинності в Ізраїлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз інформації, розміщеної на офіційних веб-порталах Міністерства внутрішніх справ і Міністерства громадської безпеки Ізраїлю, дає підстави стверджувати, що основними формами громадського впливу на злочинність у зазначеній державі на сучасному етапі є діяльність громадських патрулів, а також реалізація програм профілактики злочинності [2; 3]. Розглянемо їх більш детально.

Громадські патрулі Ізраїлю називаються дружиною «Мішмар Езрахі». Вона створена у 1974 р. у зв'язку зі здійсненням низки

терористичних нападів. Держава до теперішнього часу намагається посилити безпеку в ізраїльському суспільстві завдяки громадській пильності. На теперішній час указане громадське об'єднання налічує понад 70 тис. членів, які допомагають поліції Ізраїлю за багатьма напрямками її діяльності. Роботу «Мішмар Езрахі» забезпечують дві групи її підрозділів. Першу групу складають підрозділи добровольців дружини безпеки. У їх лавах налічується близько 50 тис. осіб.

Учасники таких груп на безоплатній основі виконують свої обов'язки до 4 годин на місяць. Як правило, народні дружинники виконують свої обов'язки в Ізраїлі без поліцейської форми. Однак вони виділяються з решти громадян особливими знаками у вигляді жилетів, жетонів, документів добровольця народної дружини. Загалом існують два типи розглядуваних підрозділів: підрозділи забезпечення безпеки й допоміжні підрозділи.

Добровільні підрозділи забезпечення безпеки створюються та функціонують переважно за місцем проживання їх членів. Формою діяльності таких формувань є патрулювання та створення блокпостів з метою недопущення терористичної діяльності, запобігання злочинам та затримання правопорушників. Патрулювання може бути пішим або із використанням як власного автотранспорту, так і службових поліцейських автомобілів [2].

Допоміжні добровільні підрозділи в Ізраїлі займаються:

- роз'яснювальною діяльністю шляхом проведення лекцій, поширення довідкових матеріалів щодо розширення кримінологічної поінформованості ізраїльтян про злочинність та заходи її запобігання. Основними місцями поширення інформації профілактичного змісту є громадські центри, районні ради, клуби пенсіонерів, загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади та ін.;

- допомогою людям похилого віку у вигляді: їх супроводження до банківських чи страхових установ з метою мінімізації вчинення щодо останніх корисливих і корисливих насильницьких злочинів; фізичної допомоги під час відвідування закладів охорони здоров'я, торговельних закладів;

- патрулюванням у громадських місцях навіть без зброї та спеціальних засобів для підвищення безпеки у найбільш криміногенних

районах міст та місцях високої концентрації проживання осіб літнього віку;

– здійсненням заходів щодо маркування майна громадян, у тому числі й в електронний спосіб, з метою його оперативного виявлення поліцією та повернення законному власнику після викрадення;

– допомогою жертвам насильницьких та корисливих злочинів шляхом надання психологічних, правових, інформаційних та інших консультацій, однак за обов'язкової згоди органів поліції.

Вік значної частини таких добровольців не перевищує 35 років.

Для вступу до лав «Мішмар Езрахі» в Ізраїлі до їх майбутніх членів висувається низка вимог: заповнення спеціального бланка народного дружинника-добровольця; проходження медичного обстеження на предмет відсутності заборон щодо зберігання й використання вогнепальної зброї та спеціальних засобів; відсутність судимості; прийняття відповідної присяги; одержання спеціального документа добровольця-дружинника; добре знання прав і обов'язків добровольця-дружинника. Проходження зазначеної процедури й одержання вказаних документів дає кандидату в добровольці «Мішмар Езрахі» лише обмежене право здійснювати покладені на нього обов'язки. Вони здійснюються без зброї та під наглядом поліцейських і більш досвідчених членів цієї організації. Лише після взяття активної участі мінімум у двох вдало проведених операціях та отримання відповідних позитивних рекомендацій з боку керівництва такий кандидат має право на призначення на посаду добровольця-дружинника на постійній основі із правом зберігання і застосування у визначеному законодавством порядку вогнепальної зброї. Це щодо добровільних підрозділів забезпечення безпеки [2].

Друга менш чисельна група «Мішмар Езрахі» у кількості 20 тис. осіб представляє собою добровольців, задіяних за багатьма іншими напрямками правоохоронної діяльності. Як правило, такі особи надають безкоштовну допомогу органам поліції Ізраїлю, тривалість якої складає 8 год. поспіль, тобто повний робочий день, або загалом 12 год. роботи на місяць. Указана група «Мішмар Езрахі» складається із низки підрозділів, що задіяні у різних напрямках діяльності:

1) вахтенні представники народної дружини – надають допомогу поліцейським під час реєстрації відомостей та іншої інформа-

ції від громадян про вчинені правопорушення та злочини, яка передається останніми за номером «100» (аналог номера екстреного виклику «102» в Україні або номера «911» – у США);

2) помічники саперів народної дружини – здійснюють супроводження саперів-поліцейських, допомагають їм в охороні місць вчинення злочинів, де проводяться оперативно-розшукові й слідчі заходи, а також під час знешкодження вибухових пристроїв;

3) морська поліція народної дружини – надає допомогу підрозділам морської поліції під час патрулювання, огляду, пошуку й рятування осіб на пляжах та причалах у Середземному морі, озерах Кінерет й Ейлат. Такі добровольці повинні мати права на управління човном. Крім цього, зазначені особи проходять додаткову підготовку з управління іншими плавальними засобами;

4) транспортна народна дружина – її члени слідкують за виконанням учасниками дорожнього руху вимог його правил, дотриманням правил безпеки, переміщенням вантажів. Зазначені дружинники навчаються заходам надання першої невідкладної медичної допомоги особам, які їй потребують у зв'язку із потраплянням у дорожньо-транспортну пригоду. Добровольці мають право ініціювати притягнення винних (водіїв та пішоходів) до відповідальності за порушення правил дорожнього руху, так само роз'яснювати останнім вимоги законодавства та заходи безпечної поведінки під час керування автотранспортними засобами;

5) дружина прикордонного сектору – здійснює патрулювання здебільшого на власних позашляховиках території уздовж державного кордону Ізраїлю з метою мінімізації його незаконного перетину, недопущення випадків терористичних посягань, скорочення крадіжок продукції сільськогосподарського призначення тощо;

6) рятувальні дружини – покликані виявляти, рятувати, надавати медичну допомогу й евакуювати мандрівників, туристів та інших осіб, які заблукали, потрапили у різні небезпечні ситуації чи постраждали внаслідок аварій або природних катаклізмів, та ін.;

7) водолазні підрозділи добровольців – складаються з осіб із достатнім рівнем (не менше 50 підводних занурень) підготовки водолаза, які залучаються поліцією до розшуку осіб, які зникли, та різних предметів у водоймах, що можуть бути використані судом як докази у вчиненні злочинів;

8) спостережні підрозділи добровольців – сприяють у забезпеченні поліцією та іншими правоохоронними структурами периферійної безпеки під час проведення свят та інших масових заходів [2].

Реалізація програм профілактики злочинності є також одним із різновидів державно-приватного партнерства у сфері запобігання злочинності в Ізраїлі. Профілактикою злочинності шляхом застосування програмного методу займається Міністерство громадської безпеки цієї країни.

Сучасним прикладом послідовної інноваційної моделі запобігання насильству на загальнодержавному рівні у зазначеній державі є програма «Місто без насильства». Її апробація проведена у м. Ейлат, що дозволило поширити позитивний досвід обмеження насильницьких злочинів по всьому Ізраїлю починаючи із 2004 р. Основними відмінностями цієї програми є: оцінка ризиків (криміногенних чинників), що сприяють поширенню насильства у цілому та злочинів насильницької спрямованості зокрема; дослідження географії й топографії насильницької злочинності для більш адресного її запобігання та виділення необхідних поліцейських сил і засобів у конкретних адміністративно-територіальних одиницях; залучення якомога більше суб'єктів цієї програми; використання безкоштовної допомоги громадськості в усуненні чинників, що сприяють поширенню насильницьких злочинів, тощо.

Застосування як суто правоохоронних, так і соціальних, економічних, психологічних, технічних, інформаційних та інших заходів, дозволило зменшити рівень насильницьких злочинів у районах застосування програми «Місто без насильства» від 20% до 40%. Обнадійливі результати реалізації указанного профілактичного проекту стало підґрунтям для його поширення на території 84 населених пунктів Ізраїлю [4].

Ще одним профілактичним проектом є програма «Мецила». Вона має однойменну назву відділу громади із запобігання злочинності. Цей відділ функціонує з 1999 р. Він перетворений із Громадської ради щодо скорочення злочинності в Ізраїлі. Мета роботи відділу – ініціювання й просунення діяльності із запобігання злочинності шляхом упровадження програм, спеціально розроблених для кожного населеного пункту цієї країни окремо, а також широке

залучення місцевих громад та їх мешканців до правоохоронної діяльності. Станом на 2016 р. робота відділу поширюється на 76 населених пунктів і 20 інтернатів для підлітків по всьому Ізраїлю. Крім цього, «Мецила» координує роботу 128 батьківських патрулів, що створені при 110 міських адміністраціях. Основними завданнями відділу «Мецила» є:

- 1) запобігання злочинності, особливо в групах підвищеного ризику в підлітковому й молодіжному середовищі;
- 2) відновлення у різний спосіб батьківського авторитету перед їх неповнолітніми дітьми;
- 3) інтеграція нових репатріантів до ізраїльського суспільства у співпраці із головами місцевих громад;
- 4) посилення соціального зв'язку у групах неєврейського населення Ізраїлю та профілактика злочинності у цих соціальних групах;
- 5) застосування програм профілактики злочинності із залученням їх учасників до занять спортом;
- 6) посилення громадської правосвідомості у питаннях запобігання злочинності;
- 7) сприяння в організації роботи батьківських патрулів та координація їх діяльності тощо [5].

Прикладом успішної профілактики злочинності в Ізраїлі є також програма «Безпечне літо». Вона спрямована на організацію дозвілля підлітків й осіб молодого віку у літній період року, коли вони знаходяться на канікулах та, відповідно, не задіяні у навчальному процесі. Місцеві органи влади разом зі службами протидії насильству здійснюють просвітницьку інформаційну державну кампанію з метою мінімізації проявів насильства в різних соціальних групах в Ізраїлі. На реалізацію заходів зазначеної програми профілактики злочинності виділяються кошти як із державного бюджету, так і з бюджету місцевих органів влади. У фінансуванні заходів беруть активну участь місцеві бізнесмени. Головною відмінністю представленої програми є широка участь в її реалізації волонтерів, добровольців переважно на безоплатній основі [6].

Висновок. Вивчення державно-приватного партнерства у сфері запобігання злочинності в Ізраїлі показує, що ізраїльське суспільство

знаходиться в умовах, коли нехтування добровільною допомогою громадян у правоохоронній сфері призводить до загибелі сотень ізраїльтян, які можуть бути вбиті унаслідок терористичних атак мусульман. Тому, на відміну від України та багатьох європейських країн, широке залучення громадськості до запобігання злочинності в Ізраїлі є не лише спробою економії державних фінансів чи згуртування різних верств населення, а й виступає жорсткою вимогою часу. Від пильності правоохоронних органів, збройних сил та громадськості цієї країни залежить не тільки рівень злочинності та безпеки, а й фактично територіальна цілісність та майбутнє Ізраїлю.

Дослідження сучасного стану та різноманіття форм державно-приватного партнерства у сфері запобігання злочинності в Ізраїлі відкриває нові перспективи для правозастосовної практики в Україні щодо запровадження окремих елементів ізраїльської моделі протидії злочинності.

Перелік літератури

1. Global Study on Homicide – 2013: Trends, Contexts, Data / United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). – Vienna, 2014. – 163 p.
2. Israel Police [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.police.gov.il>. – Заголовок з екрана.
3. Ministry of Public Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mops.gov.il>. – Заголовок з екрана.
4. City Without Violence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mops.gov.il/Russian/CrimeAndViolencePreventionRU/NonViolentCity/Pages/default.aspx>. – Заголовок з екрана.
5. Metzila – Community & Crime Prevention [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mops.gov.il/English/CrimePreventionENG/CCP/Pages/Metzila.aspx>. – Заголовок з екрана.
6. Safe Summer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mops.gov.il/Russian/CrimeAndViolencePreventionRU/summeractivities/Pages/default.aspx>. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Global Study on Homicide – 2013: Trends, Contexts, Data (2014). United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Vienna.

2. Israel Police. www.police.gov.il. Retrieved from <http://www.police.gov.il>.
3. Ministry of Public Security. mops.gov.il. Retrieved from <http://mops.gov.il>.
4. Programm City Without Violence. [mops.gov.il](http://mops.gov.il/Russian/CrimeAndViolencePreventionRU/NonViolentCity/Pages/default.asp). Retrieved from <http://mops.gov.il/Russian/CrimeAndViolencePreventionRU/NonViolentCity/Pages/default.asp>.
5. Metzila – Community & Crime Prevention. [mops.gov.il](http://mops.gov.il/English/CrimePreventionENG/CCP/Pages/Metzila.aspx). Retrieved from <http://mops.gov.il/English/CrimePreventionENG/CCP/Pages/Metzila.aspx>.
6. Safe Summer. [mops.gov.il](http://mops.gov.il/Russian/CrimeAndViolencePreventionRU/summeractivities/Pages/default.aspx). Retrieved from <http://mops.gov.il/Russian/CrimeAndViolencePreventionRU/summeractivities/Pages/default.aspx>.

Колодяжний М. Г. Державно-приватне партнерство у сфері запобігання злочинності в Ізраїлі

У науковій статті досліджено сучасний стан взаємодії громадськості із поліцією у сфері запобігання злочинності в Ізраїлі. Встановлено, що основними формами громадського впливу на злочинність у зазначеній державі є діяльність громадських патрулів, а також реалізація програм профілактики злочинності. Громадські патрулі Ізраїлю називаються дружиною «Мишмар Езрахі». Це об'єднання включає понад 70 тис. членів та складається із двох видів формувань: дружин безпеки і допоміжних підрозділів. Перші здійснюють патрулювання у громадських місцях, профілактику вчинення різних злочинів. Другі – виконують інші, не менш важливі функції із надання допомоги поліцейським, саперам, морякам, рятувальникам, прикордонникам, водолазам тощо.

Державно-приватне партнерство в Ізраїлі здійснюється й шляхом реалізації заходів різних програм профілактики злочинності. Основними серед них є: «Місто без насильства» (запобігання насильницьким злочинам і сімейному насильству); «Мецила» (протидія підліткової і молодіжній злочинності, злочинності у середовищі репатріантів); «Безпечне літо» (профілактика злочинності неповнолітніх у період літніх канікул).

Ключові слова: державно-приватне партнерство, громадськість, запобігання злочинності, Ізраїль.

Колодяжний М. Г. Государственно-частное партнерство в сфере предупреждения преступности в Израиле

В научной статье исследовано современное состояние взаимодействия общественности с полицией в сфере предупреждения преступности в Израиле. Установлено, что основными формами общественного воздействия на преступность в указанном государстве является деятельность общественных патрулей, а также реализация программ профилактики преступности. Общественные патрули Израиля называются дружиной «Мишмар Эзрахи». Это объединение включает более 70 тыс. членов и состоит из двух видов формирований: дружин безопасности и вспомогательных подразделений. Первые проводят патрулирова-

ние в общественных местах, профилактику совершения различных преступлений. Вторые – выполняют иные, не менее важные функции по предоставлению помощи полицейским, саперам, морякам, спасателям, пограничникам, водолазам и т. д.

Государственно-частное партнерство в Израиле проводится также путем реализации мер различных программ профилактики преступности. Основными среди них являются: «Город без насилия» (предупреждение насильственных преступлений и насилия в семье); «Мецила» (противодействие подростковой и молодежной преступности, преступности в среде репатриантов); «Безопасное лето» (профилактика преступности несовершеннолетних в период летних каникул).

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, общественность, предупреждение преступности, Израиль.

Kolodyazhny M. G. The public-private partnership in the sphere of crime prevention in Israel

The article deals with the scientific research of the modern cooperation between the public and police in Israel. It has been established, that the main forms of the public's influence on crime in this state are the public patrols' activity and realization of the programs on crime prophylaxis. The public patrols in Israel are called the guard «Mishmar Ezrahi». There are about 70 thousands members in this guard. It consists of two types of units: security guard and support departments. The first one patrol streets and prevent different crimes. The second do the other, but no less important functions of care assistance to the policemen, sappers, sailors, rescuers, border guards, divers and others.

The public-private partnership in Israel is doing also by the way of realizing of different crime prophylaxis programs. The main among them are: «City without violence» (that means prevention of violent crimes and domestic abuse), «Metzila» (prevention of juvenile delinquency and repatriate crime), «Safe summer» (prophylaxis of juvenile delinquency during summer holidays).

Key words: *the public-private partnership, the public, crime prevention, Israel.*

УДК 343.618

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

А. О. Байда, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Актуальність теми та постановка проблеми в загальному вигляді. Одним із чинників, що визначають рівень безпеки оточуючої людини соціального середовища, є психологічна безпека. Як справедливо вказує дослідник цієї проблеми В. Л. Співачук, «до змісту особистого немайнового права на особисту безпеку, крім традиційної складової – безпеки фізичної, також відноситься і право на психологічну безпеку» [1].

Психологічна безпека стосується всіх сфер життєдіяльності людини, але найбільшого значення набуває в інституціях первинної та вторинної соціалізації – у межах сім'ї та сімейних відносин. Це стосується як відносин між членами сім'ї незалежно від факту їх спільного проживання, так і виховання дітей, їх захисту в різних психотравмуючих ситуаціях. Щодо захисту від психологічного насильства існує низка міжнародних угод, учасницею яких є Україна.

Так, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [2] (далі Стамбульська конвенція) спрямована на попередження та ліквідацію цього явища, а також передбачає міжнародний механізм моніторингу імплементації її положень на національному рівні. Конвенція передбачає свободу жінок від будь-якої форми насильства, у тому числі й психологічного.

Зокрема, відповідно до зазначеної Конвенції однією з її цілей є захист усіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства, у тому числі психологічного, та надання їм допомоги [2].

Також ст. 23 Конвенції вказує, що «сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка призводить до тяжкого порушення психічної цілісності шляхом примушування або погроз, було криміналізовано» [2].

Отже, відповідно до міжнародних зобов'язань, учасником яких є Україна, створені правові передумови для криміналізації а) сімейного (домашнього) насильства та б) психологічного насильства у вигляді погроз та примушування.

Сьомого листопада 2011 р. Україна підписала Стамбульську конвенцію, проте досі не ратифікувала її. На теперішній час у цьому напрямі проводиться активна робота, зокрема, у межах Проекту Ради Європи «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні» [3] (далі – Проект). Робочою групою зазначеного Проекту підготовлена низка пропозицій та істотних змін до чинного КК, зокрема щодо виділення окремого складу злочину «Домашнє насильство» (ст. 126¹ Проекту)¹. Питання щодо обґрунтованості таких змін до КК потребує належної аргументації на рівні розкриття характерних ознак таких понять, як «сімейне насильство» та «психологічне насильство», а також відмежування їх від суміжних понять.

Метою цієї статті є визначення юридичного змісту та співвідношення понять «психологічний вплив», «психологічне насильство» та формування на цій підставі поняття «психологічне насильство у сім'ї».

У свою чергу, свобода від психологічного та психічного насильства, з нашої точки зору, утворює поняття психологічної безпеки.

Аналіз наукових досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання окремої проблеми і на які спирається автор. Проведений аналіз вітчизняної наукової літератури в галузі психології показав, що психологічна безпека, як і поняття психологічного насильства, не була предметом самостійного дослідження. Укра-

¹ Пропозиції та зміни до чинного КК України були представлені для обговорення в межах «круглого столу», що відбувся 25 травня 2015 р. у місті Києві під час презентації Підсумкового аналітичного звіту щодо відповідності окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

їнські науковці вивчали інформаційну безпеку, психологічні та психофізіологічні аспекти безпеки праці, життєдіяльності людини та особистої безпеки (В. М. Богуш (2005), І. П. Пістун (2000, 2003), В. Кіт (2000), М. К. Хобзей (2003), Г. В. Сілін (2003), П. С. Перепелиця (2001), Г. Г. Почепцов (2000, 2008), В. В. Рибалка (2001), Н. Семенів (2005), О. К. Юдін (2005) та ін.) [10, с. 82]. На сучасному етапі суттєву увагу цій проблемі присвячено в роботі І. І. Приходько [4].

Аналіз правової літератури з указанного питання дозволив зробити висновок, що в науці кримінального права не сформовано єдиного підходу до співвідношення понять «психіка», «психічне насильство», «психологія» й «психологічне насильство». У зв'язку із цим виникають певна плутанина з указаними термінами, ототожнення понять «психіка» і «психологія», вузьке формулювання поняття «психічне насильство» (тільки погроза фізичним насильством) або, навпаки, занадто широке його визначення, що охоплює поняття «психологічне насильство» безвідносно до його специфіки [5, с. 133]. Таким чином, метою статті є також формування в межах науки кримінального права певного співвідношення між цими поняттями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до наукових праць у галузі психології та психіатрії психіка (від грец. *psychikos* – душевний) – системна властивість високоорганізованої матерії, що полягає в активному віддзеркаленні суб'єктом об'єктивного світу, у побудові суб'єктом невідчужуваної від нього картини цього світу і саморегуляції на цій основі своєї поведінки та діяльності [6, с. 299]. Тобто, іншими словами, психіка – це певні процеси, що відбуваються у свідомості людини на підставі фізіологічного контакту органів чуття з оточуючим середовищем. Протиправний вплив на ці процеси, що призводить до їх спотворення або пригнічення, у цілому охоплюється поняттям «психічне насильство».

У свою чергу, психологія (від грец. «*psy*» – душа, «*logos*» – вчення, наука) – наука про закономірності розвитку і функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності [6, с. 311] (тобто наука про закономірності розвитку та функціонування психічних

процесів). Психіка передбачає такі процеси, як: відображення, орієнтація (визначення власного місця) в системі об'єктивної реальності, задоволення потреб, зворотний зв'язок між психікою суб'єкта сприйняття та оточуючим середовищем [6, с. 299]. Психологія вивчає ці процеси, формує закономірності та правила відображення об'єктивної реальності, розробляє методи активного та пасивного впливу на ці процеси, можливі наслідки такого впливу та шляхи усунення помилок у формуванні у свідомості індивіда навколишнього світу (так звана психологічна корекція). Слід також відмітити, що завданням психології не є усунення патології та здійснення іншого терапевтичного (лікувального) впливу, оскільки це є завданням психотерапії [7, с. 287].

З урахуванням указаних закономірностей розвитку психічних процесів стає можливим шляхом внесення певних настанов (переконань, світогляду) впливати на них, змінюючи, таким чином, суб'єктивне забарвлення окремих функцій психіки, потреби індивіда та його ставлення до оточуючого соціального середовища. Це дозволяє формувати в психіці особи (об'єкта впливу) самостійні процеси, що потрібні особі, яка здійснює такий вплив (суб'єкта впливу).

Зміна у функціонуванні психічних процесів (тобто психологічний вплив) може відбуватися в результаті таких протиправних форм впливу на психіку, як погрози, систематичне фізичне насильство, цькування, насильницьке впровадження певних критичних (наприклад, релігійних) настанов насильника, позбавлення дозвілля, вільного часу з метою формування залежності, пригніченого стану, патологічного стану підкорення тощо. Усі ці форми протиправного психологічного впливу є характерними для сімейного (домашнього) насильства.

Разом із цим важливо навести специфічні ознаки саме психологічного впливу, що дозволять відмежовувати його від інших форм впливу на психічні процеси.

Відповідно до Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу [8] психологічний вплив – це вживання спрямованих дій на психіку людини усвідомленого або неусвідомленого характеру за допомогою переконання, психологічного преформування або сугестії для формування певної системи уяв-

лень, дій та відношень, що суб'єктивно сприймаються особою як особисто приналежні.

Додаючи до цього визначення, необхідно сказати, що вказана система уявлень може бути створена за рахунок спотворення, насильницької зміни її указаними формами поведінки, що є притаманним сімейному (домашньому) насильству.

Відповідно до чинного законодавства методи психологічного і психотерапевтичного впливу можуть застосовуватися виключно з метою: а) психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у навчальних закладах; б) визначення, корекції, реабілітації, профілактики порушень взаємин з оточуючим соціальним середовищем людини; в) діагностики, корекції, лікування, реабілітації, профілактики розладів психічного стану людини, корекції особистості [8, пп. 2, 4].

Законним психологічний вплив може бути лише за таких умов: а) здійснюється за добровільною інформованою згодою особи (об'єкта впливу) або його законного представника; б) здійснюється для досягнення лише тих цілей, що зазначені в чинному законодавстві; в) здійснюється спеціальними методами (психотехніками), що не є забороненими; г) здійснюється за дотриманням технічних вимог щодо їх виконання (належною особою, у належному порядку та у належному місці) [8, підпункти 8.1–8.3].

Відповідним чином, коли активний вплив на ці процесі вчиняється без урахування особистих потреб і настанов об'єкта впливу та полягає в грубому ігноруванні процесів критики сприйняття й, головне, самостійності у відображенні явищ об'єктивної реальності у його свідомості (пригнічення або ігнорування емоційно-вольових процесів), є наявними ознаки незаконного психологічного впливу.

Слід, однак, звернути увагу, що за своїм характером не будь-який незаконний психологічний вплив потребуватиме застосування заходів саме кримінально-правового впливу. Дослідниками цієї проблеми зазначається, що таких заходів потребує лише небезпечний психологічний вплив (тобто такий, що здатний заподіяти істотну шкоду психіці індивіда) [1].

Разом із цим психологічний вплив, який є результатом систематичного психічного насильства та/або фізичного насильства (пси-

хологічна травма з довготривалими результатами внаслідок спричиненого фізичною травмою каліцтва), однозначно буде розглядатися як протиправна (злочинна) поведінка. Так само незаконним і таким, що потребує заходів саме кримінально-правового характеру, виявлятиметься психологічний вплив шляхом нанесення побоїв, обмеження у дозвіллі та харчуванні, примусової праці, заходів фізичного обмеження дозвілля (наприклад, посадження на ланцюг, закривання на тривалий час у приміщенні, що не придатне для проживання, має технічний, підсобний характер тощо).

Зазначений незаконний психологічний вплив може не мати чітко визначеної форми і характеризуватися комплексом дій у вигляді цькування, немотивованої агресії, що не мала характеру безпосередньо фізичного насильства, словесних образ, погроз, пониження, які в результаті призводять до психологічних страждань, патологічної (тобто з істотними розладами емоційного стану) психологічної залежності, депресії, спроби самокалічення або самогубства. Отже, необхідно ще раз підкреслити, що кримінально-правових заходів потребує такий вплив, який є суспільно небезпечним саме за своїми наслідками, які відповідають закріпленим у законодавстві видам тілесних ушкоджень.

Так, у науковій літературі зазначається, що небезпечний психологічний вплив – це психологічний вплив та інші маніпуляції з емоційно-вольовою сферою людини з використанням емоційних та психологічних перенавантажень, стресів, індивідуальної схильності до навіюваності, безвілля, недостатнього розумового розвитку і незрілості емоційно-вольової сфери особи, що призводить до втрати нею соціальних орієнтирів або цінностей, зниження власної самооцінки, тимчасового розладу психічної діяльності [1].

Визначальними для формування поняття «небезпечний психологічний вплив», таким чином, є суспільно небезпечні наслідки – розлади психічної діяльності, які за висновками комплексної судово-психологічної та психіатричної експертизи можуть бути визнані такими, що істотно порушують психічні процеси потерпілого та відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [9] належать до тілесних ушкоджень відповідного ступеня тяжкості.

Необхідно зазначити, що принципова відмінність психологічного впливу (у тому числі незаконного) від «традиційних» процесів переконання і психічного примусу людини (наприклад, нав'язливих умовлянь, переконання в необхідності або корисності певних дій, погроз заподіяння шкоди життю або здоров'ю, майну тощо) полягає в зовнішній згоді потерпілої особи з нав'язуванням їй певних суджень без попередньої критичної їх оцінки і готовності потерпілої особи діяти в повній відповідності із цими переконаннями, незважаючи на наявні власні інтереси (зовні добровільно погоджувачись з відмовою від них або їх суттєвою зміною).

Оскільки кінцевий результат сприймається індивідом як особисто приналежний, методи, що застосовуються для здійснення психологічного впливу, полягають у контролі над емоційно-вольовими процесами об'єкта впливу.

Безпосереднім об'єктом незаконного психологічного впливу є, таким чином, психіка людини в частині свободи емоційно-вольових процесів. У науковій літературі зазначається, що силювання людини, тобто дія проти її волі, є стержневою ознакою поняття «насильство» [10, с. 35]. Отже, пригнічення і фальсифікація волі – це насильство. З урахуванням специфіки психологічних методів, що використовуються у «чистому» вигляді, або методів фізичного впливу (фізичне насильство, побої тощо), або їх поєднання – *психологічне насильство*. Оскільки будь-який вплив на психічні процеси особи, що пригнічують або ігнорують її волю, є *психічним насильством*, незаконний психологічний вплив – *специфічна форма психічного насильства*.

У науці кримінального права немає єдності думок стосовно визначення поняття «психічне насильство». Одні автори вважають, що цим поняттям охоплюються лише погрози заподіяння фізичної шкоди [12, с. 3], другі – включають в це поняття інші погрози (знищення майна, шантаж тощо) [13, с. 5, 6], треті – включають до нього й інші насильницькі інформаційні дії, що не є погрозами [14, с. 32]. Ми підтримуємо останню точку зору. Психічне насильство не повинно обмежуватися лише погрозами нанесення фізичної шкоди, знищення майна, шантажем тощо.

Відповідно до Конвенції кримінально караними повинні бути дії, що охоплюють поняття «домашнє насильство», тобто всі акти фізич-

ного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні (ст. 3 Конвенції) [2].

Слід звернути увагу, що чинне законодавство містить визначення поняття «психологічне насильство» в сім'ї. Так, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» *під психологічним насильством визнає насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю* [15]. Чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за психологічне насильство в сім'ї (ст. 173² КУпАП «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми»).

Прийнятий у першому читанні проект Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 20 жовтня 2016 р. визначає домашнє насильство як «...всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчинюються в сім'ї чи в межах місця проживання між колишнім чи теперішнім подружжям або особами, які спільно проживають чи проживали однією сім'єю, але не перебувають або не перебували в шлюбі, незалежно від того, чи проживає або проживала особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що і особа, яка постраждала від домашнього насильства». При цьому психологічне насильство – «форма домашнього насильства, яка включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, переслідування, залякування, інші дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль в репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи» [16].

Отже, психологічне насильство в сім'ї є однією з форм сімейного (домашнього) насильства. Таким чином, законодавець визнає існування саме психологічного насильства (а не лише психічного, як це традиційно склалося в науці кримінального права).

Наведена правова оцінка психологічного насильства в сім'ї відбиває лише окремих його різновид, зумовлений специфікою сімейної конфліктології.

Разом із цим ця форма психологічного насильства не отримала належного правового регулювання. Так, наведені у ст. 173² КУпАП окремі форми психологічного насильства мають доволі розмитий характер та не враховують довгострокові наслідки такого насильства, особливо якщо воно мало систематичний характер.

До того ж спеціальної норми, що передбачала б відповідальність за аналізований різновид незаконного психологічного впливу, чинне законодавство, зокрема кримінальне, не містить.

Психологічне насильство в сім'ї зі зрозумілих причин належить до діянь високолатентних, за характером негативних наслідків – залежно від способів та особливо тривалості впливу¹ – може тягнути за собою тяжкі наслідки (самогубство, психічну хворобу, тяжкі форми розладів психічної діяльності); відповідальність за такі діяння чинним кримінальним законодавством передбачена лише частково (за наслідками – як тілесні ушкодження відповідного виду).

Спроба реалізувати поставлене завдання щодо криміналізації психологічного насильства зроблена робочою групою у наведеному вище проекті Закону. Так, чинний КК України пропонується доповнити ст. 126¹ «Домашнє насильство» такого змісту:

«1. Домашнє насильство, тобто умисне діяння щодо члена сім'ї, що полягає у:

1) систематичному фізичному насильстві (зокрема: ляпаси, стусани, поштовхи, щипання, шмагання, навіть ті, що не спричинюють фізичний біль або тілесні ушкодження), яке призводить до фізичних та/або ментальних страждань, розладів із здоров'ям,

¹ За свідченням спеціалістів, в особи, яка перебуває понад три роки у деструктивній секті, повністю змінюється особистість, її ніби «стирають», людина-адепт є, як, правило, вже невеликвою і повністю втраченою для близьких та суспільства, крім «братів по вірі» (за даними Департаменту психологічної безпеки при Харківському відділенні Міжнародної поліцейської асоціації).

втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи;

2) систематичному психологічному насильстві (зокрема: словесні образи і погрози або інша поведінка, яка є такою, що контролює або принижує постраждалу особу, та/або обмеження його/її особистої свободи або приватного життя), яке призводить до фізичних та/або ментальних страждань, розладів із здоров'ям, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи;

3) систематичному економічному насильстві (зокрема, умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів, перешкоджання у здійсненні права на отримання освіти або працювати), що призводить до ментальних страждань, розладів із здоров'ям, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, –

карається обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на такий самий строк.

2. Ті самі діяння, вчинені:

1) особою, раніше судимою за злочини щодо члена сім'ї, передбачені статтями 115, 121–122, 125–127, 129 цього Кодексу;

2) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності;

3) щодо малолітнього або у присутності малолітнього;

4) щодо особи з інвалідністю або особи похилого віку, – караються позбавленням волі на строк від 3 до 5 років».

З нашої точки зору, наведений проект ст. 126¹ КК викликає низку критичних зауважень.

Насамперед викликає зауваження надто детальний опис різних видів насильства, що може призвести до помилок у правозастосовній діяльності, оскільки вони «перекривають» один одного. Зокрема, не можна зрозуміти різницю між фізичним та психологічним насильством, особливо у значенні фізичного насильства, що не спричиняє фізичного болю.

Поведінка, описана у статті, є такою, що контролює або принижує постраждалу особу та викликає «обмеження його/її особистої свободи або приватного життя», що, у свою чергу, призводить

до «емоційної залежності». Але як бути із ситуацією, коли батьки, які, наприклад, обгрунтовано побоюючися виникнення в дитини наркотичної залежності, у жорсткій формі контролюють її поведінку та дозвілля? Виникає запитання: де та межа, що є допустимою? Текст аналізованої статті проекту Закону відповіді на це запитання не містить.

Проект пропонує криміналізувати нові форми фізичного впливу, які не підпадають під усталені у теорії та практиці різновиди: заподіяння «фізичних та/або ментальних страждань, розладів із здоров'ям, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи». Виникає запитання: які ознаки цих тілесних ушкоджень та інших видів наслідків фізичного та психологічного впливу?

Отже, необхідно привести термінологічний опис наслідків домашнього насильства у відповідність до системи, яка склалася у КК, зокрема, це стосується й ознак фізичного насильства. Так, термін «ментальні страждання» краще замінити на вживаний у КК та теорії термін «моральні страждання» (є у ст. 127 КК «Катування»). Терміни «розлад здоров'я», «втрата працездатності» не є зрозумілими, адже у Правилах визначення тяжкості тілесних ушкоджень вживаються терміни «інший розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину», «тривалий розлад здоров'я», «значна стійка втрата працездатності менш як на одну третину», «незначна втрата працездатності». Зокрема, виникає запитання: якщо йдеться про втрату працездатності, то наскільки відсотків? Адже в КК немає поняття «просто втрата працездатності». Тут одразу ж виникає питання щодо розмежування цієї норми із ч. 2 ст. 125 чинного КК, оскільки за останньою йдеться про втрату працездатності до 10%, без граничної межі.

Однією з умов якості та ефективності нормативного матеріалу є чіткість, максимальна формалізованість у викладенні ознак злочинного діяння. Це необхідно для уникнення помилок у правозастосовній діяльності.

Необхідно привести всі ознаки, викладені у пропонованій нормі, до єдиної узгодженої системи, що вже існує в КК (щодо ознак фізичного насильства та особливо його наслідків). Через коригу-

вання зазначених ознак слід навести критерії розмежування та, навпаки, спільного застосування з іншими нормами КК.

Викликає сумнів і застосування нового оціночного терміна «погіршення якості життя потерпілої особи». У чому таке погіршення має відбиватися, де шукати формалізовані критерії такого погіршення?

Висновки. Незаконний психологічний вплив – це протиправне втручання у психічні процеси індивіда, що призводить до пригнічення його емоційно-вольових процесів із метою створення у нього стану психіки, необхідного для формування поведінки, потрібної винному. Незаконний психологічний вплив є формою психічного насильства, що через специфіку застосовуваних методів та прийомів, їх систематичний характер та наслідки потребує самостійної кримінально-правової оцінки. Чинне кримінальне законодавство не містить спеціальної норми, що передбачала б відповідальність за такий вид психічного насильства. Разом з цим така норма є необхідною умовою всебічного захисту життя й особливо здоров'я громадян.

Подальше дослідження має йти за такими напрямками: а) дослідження складових психологічної безпеки; б) дослідження рівнів психологічної безпеки; в) жорстоке поводження з дітьми як наслідок психологічного насильства в сім'ї.

Перелік літератури

1. Співачук В. Л. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”» [Електронний ресурс] : 6 жовт. 2005 р. / В. Л. Співачук. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=26000. – Заголовок з екрана.

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [Електронний ресурс] : відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 трав. 2011 р. / Рада Європи. – К. : К. І. С, 2001. – 192 с. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680093d9e>). – Заголовок з екрана.

3. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. Відповідність окремих законів України вимогам

Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [Електронний ресурс] : аналіт. звіт / підгот. та ред.: Х. Т. Куевас, Г. Христова, за участю М. Хавронюк. – Електрон. текст. дані. – К., 2015. – 93 с. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Legislative_Assessment_Report_UA.pdf. – Заголовок з екрана.

4. Приходько, І. І. Психологічна безпека особового складу сил охорони правопорядку як невід'ємна складова національної безпеки України / І. І. Приходько // Право і національна безпека: актуальні проблеми теорії та практики : матеріали наук.-практ. конф., 22 трав. 2009 р. – Х., 2009. – С. 82–88.

5. Хромцов О. М. Психічне насильство у кримінальному праві: поняття та ознаки / О. М. Хромцов // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 34. – С. 130–134.

6. Психология : словарь / под ред.: А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

7. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред.: А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.

8. Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу : наказ М-ва охорони здоров'я України від 15 квіт. 2008 р. № 199 // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 50. – Ст. 1644.

9. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 // Юрид. вісн. України. – 1995. – № 18. – С. 5–9.

10. Деструктивные психотехники : пер. с англ. / под ред. И. Митрофановой. – СПб. : Экслибрис, 2002. – 224 с.

11. Шарапов Р. Д. Преступное насилие / Р. Д. Шарапов. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 496 с.

12. Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1974. – 167 с.

13. Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие в уголовном праве / Р. А. Левертова. – Омск : НИиРИО Ом. ВШМ МВД СССР, 1978. – 103 с.

14. Сердюк Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л. В. Сердюк ; под ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 384 с.

15. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листоп. 2001 р. № 2789-III // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 51. – Ст. 2258.

16. Про запобігання та протидію домашньому насильству [Електронний ресурс] : Проект Закону України №5294 від 20 жовт. 2016 р. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Spivachuk, V. L. (2005). Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin ta dopovnen do Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» [The explanatory note to the draft Law of Ukraine «On amendments and additions to the Law of Ukraine» On Freedom of Conscience and Religious Organizations». w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=26000 [in Ukrainian].

2. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy: vidkryta dlia pidpysu v Stambuli (Turechchyna) (2011). [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence: Opened for signature in Istanbul (Turkey)]. Kyiv: K. I. S. rm.coe.int. Retrieved from <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680093d9e> [in Ukrainian].

3. Kuevas, Kh.T., Khrystova, H., & Khavroniuk, M. (2015). Zapobihannia ta borotba z nasyilstvom shchodo zhinok ta domashnim nasyilstvom v Ukraini. Vidpovidnist okremykh zakoniv Ukrainy vymoham Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy: analitychnyi zvit [Preventing and combating violence against women and domestic violence in Ukraine, compliance of selected ukrainian laws with the Council of Europe convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Analytical report]. pravo.org.ua. Retrieved from http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Legislative_Assessment_Report_UA.pdf [in Ukrainian].

4. Prykhodko, I. I. (2009). Psykholohichna bezpeka osobovoho skladu syl okhorony pravoporiadku yak nevidiemna skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Psychological security forces personnel of law enforcement as an integral part of national security of Ukraine]. Pravo i natsionalna bezpeka: aktualni problemy teorii ta praktyky: Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii – Law and national security: issues of theory and practice: Proceedings of the Conference. Kharkiv, pp. 82–88. [in Ukrainian].

5. Khromtsov, O. M. (2006). Psykhichne nasyilstvo u kryminalnomu pravi: poniattia ta oznaky [Mental violence in criminal law: the concept and characters].

Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs. Issue 34, pp. 130–134 [in Ukrainian].

6. Petrovskiy, A. V., & Yaroshevskiy, M. H. (Eds.). (1990). *Psykholohiya: slovar* [Psychology: Dictionary]. (2nd ed.). Moscow: Politizdat [in Russian].

7. Karpenko, L. A. (1985). *Kratkyi psykholohycheskyi slovar* [Short psychological dictionary]. A. V. Petrovskiy, M. H. Yaroshevskiy (Ed.). Moscow: Politizdat [in Russian].

8. Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia metodiv psykholohichnoho i psykhoterapevtychnoho vplyvu: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 15.04.2008 r. № 199 [On approval of the application of psychological and psychotherapeutic influence: order Ministry of Health of Ukraine of 15.04.2008 № 199]. (2008). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 50 [in Ukrainian].

9. *Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzen*: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 17.01.1995 r. № 6 [Rules forensic determination of the severity of injuries: order Ministry of Health of Ukraine of 17.01.1995. № 6]. (1995). *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Legal Gazette of Ukraine*, 18 [in Ukrainian].

10. Mitrofanova, I. (Ed.). (2002). *Destruktyvnye psihotehniki* [Destructive psychotechnics]. Saint Petersburg: Exlibris [in Russian].

11. Sharapov, R. D. (2009). *Prestupnoe nasilie* [Criminal violence]. Moscow: Jurlitinform [in Russian].

12. Gauhman, L. D. (1974). *Nasilie kak sredstvo sovershenija prestuplenija* [Violence as a means of committing a crime]. Moscow: Juridicheskaja literature [in Russian].

13. Levertova, R. A. (1978). *Otvetstvennost' za psihicheskoe nasilie v ugovnom prave* [Responsibility for the mental violence in criminal law]. Omsk: NIiRIO Om. VShM MVD SSSR [in Russian].

14. Serdjuk, L. V. (2002). *Nasilie: kriminologicheskoe i ugovno-pravovoe issledovanie* [Violence: criminological and criminal law research]. S. P. Shherba (Ed.). Moscow: Jurlitinform [in Russian].

15. Pro poperedzhennia nasylstva v simi: zakon Ukrainy vid 15.11.2001 r. № 2789-III [On prevention of domestic violence: the law of Ukraine of 15.11.2001 № 2789-III]. (2001). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 51 [in Ukrainian].

16. *Proekt Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia ta protidiyu domashnomu nasylstvu» № 5294 (20.11.2016)*. [On the prevention and counteraction of domestic violence]. w1.c1.rada.gov.ua Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306 [in Ukrainian].

Байда А. О. Проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство

У статті розглядаються питання кримінальної відповідальності за незаконний психологічний вплив. Наведено поняття та ознаки незаконного психологічного впливу. Установлено співвідношення між поняттями «психічне насильство», «психологічне насильство» та «незаконний психологічний вплив». Наведено аналіз пропозиції щодо доповнення чинного КК окремою нормою «домашнє насильство» як формою злочинної поведінки, що включає незаконний психологічний вплив.

Установлено, що незаконний психологічний вплив – це протиправне втручання у психічні процеси індивіда, що призводить до пригнічення його емоційно-вольових процесів з метою створення у нього стану психіки, необхідного для формування поведінки, потрібної винному. Незаконний психологічний вплив є формою психічного насильства, яка через специфіку застосовуваних методів та прийомів їх систематичного характеру та наслідків потребує самостійної кримінально-правової оцінки. Чинне кримінальне законодавство не містить спеціальної норми, що передбачала б відповідальність за такий вид психічного насильства. Разом із тим така норма є необхідною умовою всебічного захисту життя й особливо здоров'я громадян.

Ключові слова: насильство, психічне насильство, психологічне насильство, незаконний психологічний вплив, домашнє (сімейне) насильство.

Байда А. А. Проблемы уголовной ответственности за домашнее насилие

В статье рассматриваются вопросы уголовной ответственности за незаконное психологическое влияние. Раскрываются понятие и признаки незаконного психологического воздействия. Установлено соотношение между понятиями «психическое насилие», «психологическое насилие» и «незаконное психологическое воздействие». Приводятся основания для дополнения действующего уголовного законодательства отдельной нормой «домашнее насилие» как формой преступного поведения, включающей незаконное психологическое воздействие.

Установлено, что незаконное психологическое воздействие – это противоправное вмешательство в психические процессы индивида, которое приводит к подавлению его эмоционально-волевых процессов с целью создания у потерпевшего состояния психики, необходимого для формирования поведения, требуемого виновному. Незаконное психологическое воздействие является формой психического насилия, которая в силу специфики применяемых методов и приемов, а также их систематического характера и тяжести последствий требует самостоятельной уголовно-правовой оценки. Действующее уголовное законодательство не содержит специальной нормы, предусматривающей ответственности за такой вид психического насилия. Вместе с тем такая норма является необходимой условием всесторонней защиты жизни и здоровья граждан.

Ключевые слова: насилие, психическое насилие, психологическое насилие, незаконное психологическое воздействие, домашнее (семейное) насилие.

Baida A. O. Problems of Criminal Responsibility For Domestic Violence

The questions of criminal responsibility are in-process examined for illegal psychological influence. A concept and signs of illegal psychological influence are specified. A betweenness is set by concepts «psychical violence», «psychological violence» and «illegal psychological influence». Specified foundation for addition of current criminal legislation a separate norm «Family violence».

Established that the psychological impact it illegal – illegal interference with the individual's mental processes, leading to inhibition of its emotional – volitional processes to create in his state of mind required for the formation of behavior desired guilty person. Illegal psychological impact is a form of psychological violence that due to the nature of the methods and techniques of systematic effects and requires independent criminal – legal evaluation. The current criminal law does not contain specific rules, which would include responsibility for this type of psychological violence. At the same time such a rule is a prerequisite for the full protection of human life and especially the health of citizens.

Key words: *violence, psychical violence, psychological violence, illegal psychological influence, family violence.*

УДК 343.13

ЗАТРИМАННЯ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ ТА ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

О. І. Марочкін, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Найважливішим об'єктом державного захисту є право громадянина на свободу та особисту недоторканність. Держава може обмежити це право лише у випадках, визначених законом як примус, що суттєво обмежує правовий статус особи. Гарантією цього права є положення ст. 29 Конституції України, що відтворює закріплену у міжнародних договорах (зокрема, у п. 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ)) загальновизнану норму про те, що арешт, ув'язнення та тримання під вартою допускаються тільки за судовим рішенням. Із метою обмеження свавілля з боку правоохоронних органів та суду під час позбавлення особи свободи визначено підстави для його застосування.

У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо дотримання положень ч. 1 ст. 5 КЗПЛ встановлено низку вимог із тим, щоб позбавлення свободи було «законним». Утім, як свідчить вітчизняна правозастосовна практика, правоохоронні органи та суди припускаються суттєвих порушень особистої свободи та недоторканності особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням тримання під вартою як запобіжного заходу присвячено праці С. В. Давиден-

ко, О. М. Дроздова, Л. М. Лобойка, О. І. Тищенко, О. Г. Шило та ін. Проте велика кількість рішень ЄСПЛ щодо України стосовно порушень кримінального процесуального законодавства у частині тримання особи під вартою потребує їх постійного дослідження.

Метою статті є аналіз правових позицій ЄСПЛ щодо регламентації порядку застосування запобіжних заходів у вигляді затримання особи та тримання її під вартою, а також практика їх застосування у вітчизняному кримінальному провадженні. Дослідження зазначених питань актуалізується у зв'язку із численними порушеннями уповноваженими органами конституційних прав і свобод осіб, залучених до кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 5 КЗПЛ право на свободу в цілому та особисту недоторканність зокрема передбачає позбавлення особи свободи відповідно до процедури, встановленої законом, й у таких випадках, як: б) законний арешт або затримання особи... для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом; с) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення. Аналіз правових позицій ЄСПЛ дозволяє виявити певні вимоги для застосування зазначених положень ч. 1 ст. 5 КЗПЛ. Зокрема, щодо зазначених умов застосування запобіжних заходів практика ЄСПЛ наголошує, що для затримання особи тільки для «забезпечення виконання» будь-якого зобов'язання, передбаченого законом, насамперед повинно мати місце невиконання зобов'язання, покладеного на особу. Арешт особи та утримання її під вартою мають проводитися з метою забезпечення виконання такого зобов'язання, а не мати каральний характер. При цьому щойно як зобов'язання було виконано, підстава для затримання відповідно до п. б ч. 1 ст. 5 КЗПЛ припиняється (справа «Василева проти Данії»). Зобов'язання має бути певної і конкретної природи (справа «Чіулла проти Італії»), а його широке тлумачення має спричиняти несумісні з поняттям верховенства права наслідки (справи «Енгель та інші проти Нідерландів», «Стефанов

проти Болгарії»). У світлі положень КЗПЛ, як наголошує ЄСПЛ, арешт буде прийнятним, тільки якщо «обов'язок, передбачений законом», не може бути виконано більш м'якими засобами (справа «Ходорковський проти Росії»). Окрім того, принцип пропорційності передбачає необхідність установаження рівноваги між важливістю забезпечити негайне виконання зобов'язання та важливістю права на свободу у демократичному суспільстві (справа «Сааді проти Сполученого Королівства Великобританії»). У зв'язку із цим Суд вважає за необхідне звернути увагу на такі суттєві аспекти: характер зобов'язання, що випливає із відповідного законодавства, включаючи його мету та основне призначення; особу затриманого і конкретні обставини, що привели до затримання, а також тривалість утримання під вартою (справи «Хайредінов проти України», «Василева проти Данії», «Еппле проти Німеччини») [1, с. 13–14].

Що стосується положень п. «с» ч. 1 ст. 5 КЗПЛ, то, на думку ЄСПЛ, вираз «здійснене з метою припровадження її до компетентного судового органу» охоплює всі три альтернативні підстави для арешту особи або тримання під вартою (справи «Лоулес проти Ірландії», «Ірландія проти Сполученого Королівства Великобританії»). Особу може бути затримано із зазначених підстав тільки у межах кримінального провадження з метою припровадження її до компетентного судового органу через підозру в учиненні злочину (справи «Джесіус проти Литви», «Швабе та М. Г. проти Німеччини»). При цьому стандарт, запроваджений пунктом «с» ч. 1 ст. 5 КЗПЛ, не передбачає, що поліція повинна мати достатньо доказів для пред'явлення обвинувачення у момент затримання або під час перебування особи під вартою (справа «Ердагоз проти Туреччини»).

Узагальнююче поняття «обгрунтованої підозри» в учиненні кримінального правопорушення сформульовано у правових позиціях ЄСПЛ як наявність фактів або відомостей, що могли б переконати об'єктивного спостерігача, що відповідна особа могла вчинити злочин (справи «Ердагоз проти Туреччини», «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства Великобританії», «Нечипорук та Йонкало проти України»). Від сукупності обставин справи залежить, що саме можна вважати обгрунтованою підозрою: підозра

буде вважатися такою лише у випадку, коли вона ґрунтується на відомостях, що об'єктивно пов'язують підозрюваного з учиненим кримінальним правопорушенням. У контексті боротьби з тероризмом суд постановив, що гострота проблеми боротьби з терористичними злочинами не може виправдовувати надто широке поняття обґрунтованості, яке призводить до знецінення гарантій, передбачених п. «с» ч. 1 ст. 5 КЗПЛ (справа «О'Хара проти Сполученого Королівства Великобританії») [1, с. 14–15].

Що стосується допустимих ризиків, за наявності яких можливе застосування запобіжних заходів, то відповідно до усталеної практики ЄСПЛ такими ризиками для тримання під вартою є: небезпека втечі; ймовірність втручання у хід правосуддя; ймовірність рецидиву; небезпека для громадського порядку; небезпека для особи, щодо якої ведеться розслідування. Утім, із цих п'яти допустимих за КЗПЛ ризиків КПК України визнав лише перші три, тому останні два ризики не можуть бути використані на обґрунтування тримання під вартою [2, с. 358].

Чинний КПК України, у цілому сприймаючи положення ст. 5 КЗПЛ, у ч. 2 ст. 177 як підставу для застосування запобіжних заходів передбачає наявність ризиків, що дають достатні підстави слідчому судді вважати, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити дії, передбачені ч. 1 цієї статті [3, с. 142–147]. Як слушно вказує О. І. Тищенко, виходячи із порівняльного аналізу правових позицій ЄСПЛ при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, слідчий суддя, суд у кожному випадку має принципово та критично ставитися до доводів прокурора, якими він обґрунтовує необхідність застосування саме цього запобіжного заходу, об'єктивно оцінюючи їх переконливість [4, с. 205]. Утім моніторинг застосування судами КПК довів, що суди під час розгляду питання про взяття під варту у 51% випадків оцінювали ступінь наведених прокурором ризиків, які слугували підставою взяття особи під варту, тільки зі слів цієї особи, без наявності інших доказів [5].

Як свідчить судова практика, протягом 2015 р. слідчі судді розглянули 31,7 тис. клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з яких задоволено 58,8% (18,6 тис.);

про продовження строків тримання під вартою – 6,8 тис. клопотань, з яких задоволено 94,5% (6,4 тис.) [6]. У той самий час системною проблемою у цій сфері залишається практика недотримання процесуального законодавства працівниками правоохоронних органів та суддями, невідповідність законодавства у сфері прав і свобод людини міжнародним стандартам, що призводить до свавільного позбавлення свободи (це констатує ЄСПЛ, зокрема, у справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України») [7]. До того ж загальною тенденцією практики національних судів щодо застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою та продовження їх дії залишається те, що суди виносять рішення без їх належного обґрунтування та наведення конкретних мотивів [8]. Мають місце й порушення п. 1 ст. 5 КЗПЛ щодо періодів, протягом яких тримання під вартою здійснюється без відповідного судового рішення, особливо у період після закінчення слідства та початку судового розгляду (справи «Харченко проти України», «Куц проти України»).

Як виняток із положень ст. 5 КЗПЛ, КПК передбачає як судовий, так і позасудовий порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду. Зокрема, йдеться про право уповноваженої службової особи без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану в учиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Утім, як зазначається у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, працівники правоохоронних органів продовжують широко застосовувати практику затримання осіб без ухвали слідчого судді у випадках, що не підпадають під положення ст. 208 КПК. Таке затримання, як правило, відбувається

у разі вчинення злочину, що інкримінується особі, за кілька місяців (а то й років) до затримання.

Вирішуючи питання про позбавлення особи свободи при розгляді відповідних клопотань, суд щоразу зобов'язаний здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування і судового розгляду, діяти відповідно до вимог кримінального процесуального закону [10]. Утім моніторинг застосування судами КПК, проведений Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Інститутом прикладних гуманітарних досліджень протягом 2014–2015 рр., засвідчив, що слідчі судді та апеляційний суд м. Києва у випадках затримання особи без ухвали слідчого судді у 90% випадків не досліджували питання про строк доставлення затриманого до суду та час фактичного затримання особи. Відповідно не досліджувалося питання, чи мало місце порушення строків, установлених процесуальним законом, для прийняття слідчим суддею рішення про взяття під варту [5].

Отже, цілком слушним є зауваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про те, що допущення порушення процесуального законодавства та права особи на свободу на початковій стадії кримінального провадження закладає основу для подальшого порушення та потурання істотних прав людини і основоположних свобод, проголошених міжнародними договорами та Конституцією України [9].

Як свідчить аналіз позицій ЄСПЛ, основним зауваженням до стану правозастосування у цій сфері в Україні є: а) необґрунтоване застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (відсутність у мотивувальній частині ухвали слідчого судді або суду доказів, що підтверджують наявність підстав для застосування саме цього запобіжного заходу); б) надмірно тривалі строки тримання під вартою; в) погані умови тримання під вартою.

Що стосується надмірності строків тримання під вартою, то в кожному випадку з огляду на конкретні обставини кримінального провадження один і той самий строк може бути по-різному оцінено ЄСПЛ. У цьому контексті слід зазначити, що КПК істотно скоротив

строки тримання підозрюваного під вартою під час досудового розслідування. Водночас недоліком чинного правового регулювання цього питання видається те, що КПК не передбачив граничних строків тримання під вартою обвинуваченого (підсудного) під час судового розгляду кримінального провадження судом першої інстанції. Запровадження законодавцем періодичного судового контролю за доцільністю тримання підозрюваного під вартою (кожен раз до двох місяців) видається недостатнім для забезпечення відповідності вітчизняної практики вимогам ст. 5 КЗПЛ.

Висновки. На завершення зазначимо, що Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015, передбачає як очікуваний результат «приведену у відповідність до міжнародних стандартів процедуру затримання і тримання особи під вартою»; «унеможливлення безпідставного та неналежним чином оформленого затримання, тримання особи під вартою без рішення суду». Таким чином, попереду нас чекає подальше удосконалення порядку застосування запобіжних заходів, спрямованих на позбавлення особи свободи. Цьому має сприяти також підвищення ефективності судового контролю при вирішенні таких питань.

Перелік літератури

1. Посібник зі статті 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf. – Заголовок з екрана.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.
3. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : навч. посіб. / Л. М. Лобойко, О. А. Банчук. – К. : Ваіте, 2014. – 280 с.
4. Тищенко О. І. Практика Європейського Суду з прав людини в контексті застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / О. І. Тищенко // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 3, т. 3. – С. 204–207.
5. Застосування судами Кримінального процесуального кодексу. Резюме результатів моніторингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>. – Заголовок з екрана.

6. Аналіз стану здійснення судочинства в 2015 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/19AB19F610B8135FC2257EF900465E84](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/19AB19F610B8135FC2257EF900465E84). – Заголовок з екрана.

7. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25 серп. 2015 р. № 501/2015. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>. – Заголовок з екрана.

8. Право на свободу та особисту недоторканість. Моніторинг Української Гельсінської спілки з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkanist/>. – Заголовок з екрана.

9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Dopovid_2015_10b.pdf. – Заголовок з екрана.

10. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 4 квіт. 2013 р. № 511–550/0/4–13. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Posibnyk zi statti 5 «Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkanist» [Manual for paragraph 5 «Right of freedom and personal immunity»]. echr.coe.int. Retrieved from http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf [In Ukrainian].

2. Banchuk, O. A., Kuibida, R. O., & Khavroniuk, M. I. (Eds.). (2013). Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Kharkiv: Faktor [In Ukrainian].

3. Loboiko, L. M., & Banchuk, O. A. (2014). Kryminalnyi protses [Criminal procedure]. Kyiv: Vaite [In Ukrainian].

4. Tyshchenko, O. I. (2014). Praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny v konteksti zastosuvannya zapobizhnoho zakhodu u vyhliadi trymannia pid

vartoiu [Practice of European Court of human rights in a context of a preventive measure in a form of detention]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific herald of Kherson state university, 3, 204–207 [In Ukrainian].

5. Zastosuvannia sudamy Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Reziyme rezultativ monitorynhu [An application of Criminal procedure code by courts. Resume of a results of monitoring]. ombudsman.gov.ua. Retrieved from <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3> [In Ukrainian].

6. Analiz stanu zdiisnennia sudochynstva v 2015 r. (za danymy sudovoi statystyky) [An analysis of condition of realization of process in 2015]. scourt.gov.ua. Retrieved from [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/19AB19F610B8135FC2257EF900465E84](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/19AB19F610B8135FC2257EF900465E84) [In Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.08.2015 r. №501/2015 [Of approval of National strategy in area of human rights. Decree of President of Ukraine from 25.08.2015 №501/2015]. rada.gov.ua. Retrieved from : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> [In Ukrainian].

8. Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkanist. Monitorynh Ukrainskoi Helsinskoï spilky z prav liudyny [Right of freedom and personal immunity. Monitoring of Ukrainian Helsinki union of human rights]. helsinki.org.ua. Retrieved from <http://helsinki.org.ua/pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkanist/>[In Ukrainian].

9. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Annual report of Commissioner by Verkhovna Rada of Ukraine on human rights about condition of keeping and protect of rights and freedoms of human and citizen in Ukraine]. ombudsman.gov.ua. Retrieved from www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Dopovid_2015_10b.pdf [In Ukrainian].

10. Pro deiaki pytannia poriadku zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv pid chas dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho provadzhennia vidpovidno do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy : lyst Vyschoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 04.04.2013 roku № 511–550/04–13 [Of some questions of order to preventive measures during pretrial investigation and trial in appearance to Criminal procedure code of Ukraine : a letter of High specialized court of Ukraine of trial of civics and criminal cases from 04/04/2013]. rada.gov.ua. Retrieved from : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13> / [In Ukrainian].

Марочкін О. І. Затримання за підозрою у вчиненні злочину та тримання під вартою: практика ЄСПЛ та українські реалії

Статтю присвячено аналізу правових позицій ЄСПЛ в аспекті застосування запобіжних заходів у вигляді затримання за підозрою в учиненні злочину та тримання під вартою. Досліджено та викладено результати моніторингу застосування вітчизняними судами КПК, а також діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо контролю за дотриманням процесуального законодавства та права особи на свободу на початковій стадії кримінального провадження. На підставі аналізу правових позицій ЄСПЛ виявлено певні вимоги для застосування ч. 1 ст. 5 КЗПЛ, зокрема, щодо умов, мети, призначення та застосування запобіжних заходів. Звертається увага на необхідність дотримання принципу пропорційності при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, тобто встановлення рівноваги між можливістю забезпечення негайного виконання зобов'язання та правом особи на свободу у демократичному суспільстві. Акцентовано увагу на необхідності подальшої гармонізації у цій сфері положень КПК з огляду на чітке визначення допустимих ризиків, за наявності яких можливе застосування запобіжних заходів, та їх доведеність перед судом. Запропоновано низку змін та доповнень до КПК, спрямованих на підвищення ефективності судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування та посилення захисту прав осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, та таких, що тримаються під вартою.

Ключові слова: запобіжні заходи, затримання особи, тримання під вартою, Європейський суд з прав людини, застосування запобіжних заходів, судовий контроль.

Марочкин А. И. Задержание по подозрению в совершении преступления и содержание под стражей: практика ЕСПЧ и украинские реалии

Статья посвящена анализу правовых позиций ЕСПЧ в аспекте применения меры пресечения в виде задержания по подозрению в совершении преступления и содержания под стражей. Исследованы и изложены результаты мониторинга применения отечественными судами УПК, а также деятельности Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека по контролю за соблюдением процессуального законодательства и прав человека на свободу на начальной стадии уголовного производства. На основании анализа правовых позиций ЕСПЧ выявлены определенные требования для применения ч. 1 ст. 5 КЗПЧ, в частности, условия, цели, назначение и применение мер пресечения. Обращается внимание на необходимость соблюдения принципа пропорциональности при решении вопроса об избрании меры пресечения, установления равновесия между возможностью обеспечения немедленного исполнения обязательства и правом личности на свободу в демократическом обществе. Акцентируется внимание на необходимости дальнейшей гармонизации в данной сфере положений УПК, учитывая четкое определение допустимых рисков, при наличии которых возможно применение мер пресечения. Предлагается ряд изменений и дополнений в УПК, направленных на повышение эффективности судебного контроля за деятельностью органов пред-

варительного расследования и усиление защиты прав лиц, задержанных по подозрению в совершении преступления, и также содержания содержащихся под стражей.

Ключевые слова: меры пресечения, задержание лица, содержание под стражей, Европейский суд по правам человека, применение мер пресечения, судебный контроль.

Marochkin O. I. Detention on Suspicion of a Crime and Custody: Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities

This article analyzes the legal position of the European Court of Human Rights in terms of such preventive measures as detention on suspicion of committing a crime and custody. The findings of the monitoring of the application of the Criminal Procedure Code by Ukrainian courts and the activities of the Ombudsman concerning the compliance with procedural law and the right to freedom at the early stage of criminal proceedings have been studied and presented in the article. On the basis of the analysis of the legal position of the European Court of Human Rights certain requirements for the application of Part 1 of Article 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in particular; regarding the conditions, goals, purpose and use preventive measures have been found out.

The article focuses on the necessity to adhere to the principle of proportionality in making a decision on the choice of the preventive measures, i. e. to balance the possibility of providing the immediate fulfillment of the obligation and the right to freedom in a democratic society. The attention is paid to the need for further harmonization of the provisions of the Criminal Procedure Code in this sphere defining clearly the acceptable risks under which the preventive measures can be applied, and the possibility to prove them in court.

A number of amendments to the Criminal Procedure Code have been suggested with the aim to improve the efficiency of judicial control over the activities of the bodies conducting the pre-trial investigation and also strengthen the protection of rights of the persons detained on suspicion of a crime and those who are held in custody.

Key words: preventive measures, detention of a person, custody, the European Court of Human Rights, imposition of preventive measures, judicial control.

УДК 343.98

ОПТИМІЗАЦІЯ ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ – УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О. Ю. Булукув, кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. У процесі розслідування злочинів в орбіту кримінального судочинства попадають різні особи, які тим чи іншим чином пов'язані з учиненим злочином та його розслідуванням. Неминучий перетин інтересів слідчого та інших осіб при встановленні обставин злочинної події сприяє появі конфліктів інтересів окремих осіб. Подолання слідчим конфліктів, що виникають у процесі розслідування, здійснюється у такий спосіб, щоб, не порушуючи прав зацікавлених осіб, вирішити поставлені перед ним завдання розслідування. Оптимальність, що присутня в його діяльності, дозволяє знайти «золоту середину» у використанні тактичних засобів, що будуть сприяти ефективності розслідування злочину. У зв'язку із цим можна відзначити, що оптимальність та ефективність судочинства є необхідними передумовами дотримання основних прав і свобод людини у кримінальному процесі.

Стан розробки проблеми. Окремі питання дослідження оптимізації та ефективності у кримінальному судочинстві ми знаходимо у роботах таких учених, як: Р. С. Белкін, В. А. Журавель, В. К. Знікін, Д. О. Солодов, А. Л. Стефанський, В. О. Коновалова, С. Ю. Якушин та ін. Проте окремі сторони цієї проблеми дотепер залишилися нерозглянутими.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та практичних аспектів оптимізації тактичних рішень у розслідуванні злочинів як умов ефективності слідчої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи ефективність слідчої діяльності, необхідно вказати на її пряму залежність

від професійної підготовки осіб, які здійснюють розкриття та розслідування злочинів, та від використання ними у своїй діяльності передових методів і рекомендацій криміналістики. Не менш важливим чинником ефективності слідчої діяльності є її оптимальність, що виявляється у знаходженні і використанні продуктивних шляхів у вирішенні завдань розслідування злочинів, що виникають, і вдосконаленні рекомендацій щодо прийняття необхідних рішень.

Оптимізація тактичних рішень при розслідуванні злочинів є складовою частиною оптимальності слідчої діяльності. Проблема вдосконалення останньої, її оптимізація завжди були об'єктом уваги вчених, які здійснюють теоретичні дослідження в цій області, і державних органів, на які покладено функцію розкриття і розслідування злочинів. У цьому зв'язку видається важливим розгляд найбільш значущих етапів розвитку оптимізації зазначеного процесу в історичному аспекті, починаючи з 1945 р.

Необхідно зазначити, що оптимізація слідчої діяльності була розпочата насамперед із формування різних структурних підрозділів правоохоронних органів та організації їх роботи.

Так, 19 грудня 1945 р. у складі науково-технічного відділу Головного управління міліції НКВС СРСР згідно з наказом № 001529 був створений Науково-дослідний інститут криміналістики. Основними завданнями інституту стали: впровадження науково-технічних засобів у діяльність міліції, розробка нових і вдосконалення наявних методів і засобів виявлення та дослідження речових доказів, а також проведення повторних і найбільш складних експертиз для органів внутрішніх справ [7; 12, с. 31]. Діяльність цього інституту спрямовувалася на підвищення ефективності розслідування злочинів.

Наступним кроком, спрямованим на поліпшення організації розслідування, було введення так званої дільничної системи. Генеральним прокурором СРСР 28 липня 1949 р. був виданий наказ № 131 «Про введення дільничної системи роботи слідчих», згідно з яким за кожним зі слідчих прокуратури закріплювалася певна ділянка району або міста (ці ділянки відповідали територіям відділень міліції). Дільнична система була спрямована на підвищення самостійності слідчого та його відповідальності за розслідування зло-

чинів, а також попередження злочинності на закріпленій території, що сприяло оптимізації його роботи. При цьому слідчий працював разом з оперативно-розшуковими органами внутрішніх справ, які перебували на його ділянці, що, у свою чергу, сприяло більш швидкому розкриттю злочинів, а також їх повному, об'єктивному та всебічному розслідуванню [23]. Введення дільничної системи мало за мету як оптимізацію розслідування, так і підвищення його ефективності. Слід відзначити позитивний внесок дільничної системи у подальше вдосконалення організації слідчої діяльності, впровадження її наукових основ.

У 1949 р. з метою здійснення наукових розробок у напрямку вдосконалення розслідування був створений Науково-дослідний інститут криміналістики при Прокуратурі СРСР. У 1963 р. Інститут перетворено на Всесоюзний інститут з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності при Прокуратурі СРСР. Змістом діяльності Інституту стало вивчення окремих видів злочинів і розробка рекомендацій, спрямованих на оптимізацію процесу їх розкриття та розслідування [16].

Істотним внеском в оптимізацію слідчої діяльності стали роботи вчених цього Інституту з наукової організації праці (НОП) щодо адаптації наукових положень організації праці у слідчу діяльність. Не всі положення НОП знайшли свій розвиток і застосування у розслідуванні, але окремі з них, такі як організація розслідування, взаємодія слідчих та оперативно-розшукових органів, організація робочого місця слідчого та ін., були успішно застосовані [17; 19; 24].

Паралельно з проведенням теоретичних і практичних досліджень, метою яких було подальше вдосконалення слідчої діяльності, у 1950 р. Інститут починає випуск журналу «Слідча практика». До журналу включено статті вчених і практичних працівників за напрямками, пов'язаними з попередженням злочинності; дослідженням слідів на місці злочину й аналізом дій суб'єктів злочину; дослідженням принципів, мотивів і особливостей підготовки та вчинення злочинів; дослідженням прийомів і методів, що застосовувалися у процесі досудового слідства та судового розгляду; дослідженням суб'єктивної характеристики особи злочинця; до-

слідженням об'єктивних умов, що сприяють та протидіють вчиненню злочину, тощо, тобто все те, що охоплюється поняттям «слідча практика»¹. Головною метою названого журналу стало впровадження передового досвіду розслідування найбільш складних злочинів, навчальна роль яких мала величезне практичне значення для формування окремих напрямів у теорії криміналістики – тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. У статтях розкривалися нові підходи до проблем у розслідуванні. До останніх були віднесені: а) формування версій розслідування та його планування; б) ситуаційний підхід у методиці розслідування; в) дослідження мікрометодик у загальній методиці розслідування злочинів; г) систематизація слідчих дій при розслідуванні окремих категорій злочинів тощо. Це виявилось передумовою наукових рекомендацій, пов'язаних із тактикою і методикою розслідування злочинів. Таким чином, журнал «Слідча практика» своїм змістом сприяв процесу оптимізації слідчої діяльності щодо розкриття та розслідування злочинів.

Важливою подією, що відкрила новий етап діяльності з оптимізації розслідування злочинів та підвищення ефективності досудового слідства, став початок функціонування з 1 жовтня 1966 р. Інституту удосконалення слідчих працівників органів прокуратури та охорони громадського порядку у м. Ленінград [5, с. 305]. Передпідготовка слідчих здійснювалася за спеціальною програмою, яка передбачала поглиблення знань у слідчих щодо тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Упровадження у слідчу діяльність нових знань сприяло оптимізації діяльності слідчих.

Одним із важливих напрямів удосконалення роботи слідчого апарату стала організація Харківських курсів підвищення кваліфікації працівників прокуратури, які згодом отримали статус Інституту [18, с. 83]. Для читання слухачам лекцій із найбільш складних проблем криміналістики запрошувалися викладачі вищих юридичних навчальних закладів, які також проводили практичні заняття з таких актуальних напрямів, як планування розслідування; побу-

¹ Слідча практика – систематизована інформація щодо ефективних засобів та методів розслідування злочинів, що отримана внаслідок узагальнення й аналізу слідчої діяльності з подальшою її науковою обробкою.

дова версій; рефлексивне мислення при допиті; психологія допиту та ін.

Удосконаленню слідчої діяльності також сприяли теоретичні розробки 50–60-х рр. минулого століття. Вони пов'язані з іменами таких учених, як: Л. Є. Ароцкер [2], Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. П. Колмаков [9], О. Н. Колесніченко [8], В. О. Коновалова [11] та ін. У підготовлених ними докторських дисертаціях обґрунтовувалися деякі рекомендації щодо проведення окремих слідчих дій та організації розслідування злочинів у цілому, що сприяло впровадженню в практичну діяльність правоохоронних органів нових підходів у розкритті та розслідуванні злочинів. Велика частина з названих учених є представниками української школи криміналістики, що свідчить про внесення значного внеску у розробку теоретичних положень науки і впровадження у практику розслідування наукових рекомендацій саме представниками названої школи.

Необхідно зазначити, що процеси демократизації в Україні спрямовані на приведення чинного законодавства у відповідність до вимог міжнародних стандартів. Однією з вимог є ефективність розслідування злочинів. У той самий час статистика розкриття злочинів в Україні за минулі роки свідчить про проблеми, що мають місце в реалізації правоохоронними органами чинного кримінального процесуального законодавства. Так, у 2015 р. нерозкритими залишилися близько 2 тис. розбійних нападів, 15 тис. грабежів і 200 тис. крадіжок, у тому числі 17 тис. із приватних будинків громадян України [15].

Аналіз статистичних даних розкриття злочинів за минулі роки свідчить про необхідність удосконалення рекомендацій, пов'язаних із попередньою перевіркою інформації про злочин, внесенням інформації про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань, здійсненням слідчих (розшукових) дій та ін.

Зміни у Кримінальному процесуальному кодексі України щодо досудового слідства привели до необхідності адаптації слідчого апарату до нових умов застосування чинного законодавства, до роботи в умовах надходження значної кількості скарг на дії слідчих і прокурорів. Про кількість скарг свідчать такі статистичні дані.

Так, за січень – вересень 2016 р. таких звернень до слідчих суддів різних судів України подано 9 370, з яких задоволено

3 768 скарг, що становить 40% від загальної кількості [1]. Однак більша кількість скарг задоволена не була, що дозволяє зробити висновок про їх безпідставність.

Розглядаючи поняття «ефективність» і «оптимальність», необхідно зазначити, що вони є неодмінними складовими кримінального судочинства. Розрізняючись зовні, вказані поняття взаємопов'язані між собою. Про це можна зробити висновок, виходячи із сутності термінів «ефективність» і «оптимальність». Ефективність (від лат. – *efficientia*) у перекладі означає «дійовий, продуктивний, той, що дає результат» [20] і розуміється як «продуктивність використання ресурсів у досягненні певної мети» [4]. Оптимальність розуміється як досягнення найкращого результату в цих умовах при мінімальних витратах часу та зусиль учасників [3]. Аналіз змісту названих термінів дозволяє дійти висновку, що кінцевою метою оптимальності є досягнення ефективності будь-якої діяльності. Виходячи зі специфіки кримінальної процесуальної діяльності, можна стверджувати, що оптимальність слідчої діяльності є умовою її ефективності та ефективності кримінального судочинства у цілому.

Одним із основних виразів оптимальності у розслідуванні є прийняття оптимальних тактичних рішень (оптимізація тактичних рішень). Як відомо, застосування тактичних засобів у розслідуванні злочинів здійснюється на підставі положень криміналістичної тактики, що розробляє ефективні рекомендації провадження слідчих (розшукових) дій [21, с. 3] внаслідок прийняття необхідних тактичних рішень. У зв'язку із цим оптимізація тактичних рішень у ході досудового слідства сприяє вирішенню його завдань. Ефективність діяльності, про яку йдеться, визначається швидким, повним і неупередженим розслідуванням злочину та його судовим розглядом [13, ст. 2], що є можливим, на нашу думку, за умови оптимізації тактичних рішень при їх прийнятті слідчим.

У криміналістичних та кримінальних процесуальних літературних джерелах ефективність судочинства визначається неоднозначно.

Так, розглядаючи перспективи розвитку кримінального процесу, О. М. Ларін визначає ефективність як «міру співвідношення цілі (запланованого, очікуваного результату) з фактично отриманим результатом» [14, с. 33]. На жаль, автор не розкриває зміст поняття

«міра співвідношення», що не дає можливості визначити сутність цього поняття. У той самий час ефективність, на нашу думку, пов'язана зі співвідношенням поставленої цілі та отриманого результату. Акцент лише на «мірі співвідношення» при визначенні ефективності кримінального судочинства, на наш погляд, не відбиває у повному обсязі природи зазначеного явища. Як видається, «міра співвідношення» сприяє визначенню ефективності, але не є самою ефективністю.

Розглядаючи поняття і сутність ефективності досудового провадження у кримінальній справі, А. Л. Стефанський робить висновок, що ефективність – це «ступінь досягнення цілей і завдань кримінального процесу на досудових стадіях, що визначається кількісними та якісними показниками роботи слідчого чи дізнавача та відбиває виконання завдань досудового слідства» [22, с. 221]. У цьому визначенні, уявляється, має місце зайва деталізація «ступеня досягнення цілей і завдань кримінального процесу» і їх дублювання із «завданнями досудового слідства». У той самий час останні співпадають із загальними завданнями кримінального процесу, але є більш конкретними відповідно до певного кримінального провадження.

Інтерес представляє визначення ефективності попереднього розслідування, що сформульоване В. К. Знікіним. Так, за його твердженням, під ефективністю попереднього розслідування розуміється «рівень досягнення цілей і завдань стадії попереднього розслідування у результаті законних, надійних, економічних, оптимальних і раціональних організаційних та процесуальних дій дізнавача, слідчого, прокурора, начальника слідчого відділу та начальника органу дізнання» [6, с. 28–29]. Аналізуючи наведене визначення, можна дійти висновку, що воно включає поняття, які не зовсім властиві поняттю «розслідування» і не відображують його сутність. Так, терміни «надійні» та «економічні» дії, безумовно, знаходять своє відображення у змісті досудового слідства, проте не є основними і лише в окремих випадках позначаються на сутності розслідування. Виокремлення у визначенні «оптимальних» та «раціональних» дій, на наш погляд, невиправдане. Адже оптимальність передбачає раціональність (раціональне мислення) при виборі того

чи іншого рішення. Разом із тим необхідно погодитися з автором, що акцент на «рівні досягнення цілей і завдань попереднього розслідування», що має місце у визначенні, може вказувати на його ефективність.

Грунтуючись на багатогранності кримінального судочинства, поняття «ефективність» стосовно досудового слідства можна розглядати в різних аспектах. Так, загальновідомо, що ефективність досудового слідства розуміється як досягнення цілей кримінального судочинства, що полягають у швидкому розкритті злочину та притягненні винного до відповідальності. Указана мета може бути досягнута шляхом ефективного проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів. Однак ефективності проведення названих дій передують ефективність прийняття різного виду рішень, серед яких важливе місце належить рішенням тактичним. Можна побудувати послідовність взаємопов'язаних елементів змісту ефективності кримінального судочинства, до якої входять: ефективність прийняття тактичного рішення; ефективність проведення слідчої (розшукової) дії; ефективність досудового слідства в цілому; ефективність судового розгляду. Основою цієї послідовності, на наш погляд, є оптимальне тактичне рішення, що сприяє ефективності проведення слідчих і оперативно-розшукових дій і, відповідно, ефективності розслідування в цілому. Наведена послідовність має право бути прийнятною лише при відсутності помилок у прийнятті тактичних рішень та їх реалізації. Це наочно видно на прикладі проведення допиту підозрюваного, коли тактично правильно вибрані час і місце допиту, але тактично не правильно побудована логіка його проведення (чи обрана схема зазнала невиправданих змін у ході допиту) у підсумку призводять до втрати необхідної доказової інформації. У прикладі проведення допиту обрання оптимальних тактичних рішень (внаслідок їх оптимізації) є умовою ефективності цієї слідчої дії. Порушення названої логічної послідовності при підготовці і проведенні слідчої (розшукової) дії призводять до відсутності ефективності розслідування злочину в цілому.

Наведена послідовність досягнення ефективності у розслідуванні на прикладі проведення допиту дозволяє зробити висновок

про нерозривний зв'язок оптимізації тактичних рішень і ефективності кримінального судочинства.

Прийняття будь-якого оптимального рішення, як зазначено раніше, є результатом вибору; якщо є можливість вибору, значить, існує можливість знаходження найкращого (оптимального) рішення з наявного переліку; якщо немає можливості вибору, значить, прийняте рішення не можна назвати оптимальним. У ситуації вибору необхідно уникати помилок у мисленні. Наявна помилка при прийнятті неоптимального рішення призводить до неефективності діяльності, у процесі якої приймається рішення. На наш погляд, оптимальне рішення може бути: а) ефективним; б) ефективним частково; в) неефективним. Розкриття співвідношення «оптимальне рішення» – «ефективне рішення» здійснюється через досягнення мети рішення.

Так, у першому випадку оптимальне рішення є ефективним при досягненні поставленої мети, тобто розв'язання ситуаційного завдання у повному обсязі. Прикладом може бути рішення про час проведення обшуку у підозрюваного в розкраданні матеріальних цінностей на підприємстві або в організації. Такий обшук може бути проведений як на початковому етапі розслідування, так і на наступному або завершальному етапах розслідування. Оптимальним у наведеному випадку є рішення, що в конкретній слідчій ситуації приведе до досягнення цілей обшуку, до його ефективності.

У другому випадку мета рішення досягається частково, але в будь-якому випадку залишається можливість її досягнення у повному обсязі шляхом зміни ситуаційного завдання. Прикладом такого оптимального рішення є рішення щодо вибору системи тактичних прийомів допиту підозрюваного. Таке рішення приймається з урахуванням наявної інформації про злочин та інформації про особу підозрюваного. Припускаємо, що внаслідок низки обставин (наприклад, недостатньої кількості тактичних засобів у слідчого; поінформованості підозрюваного про тактику допиту та ін.) обрана система тактичних прийомів приводить лише до отримання неповної інформації про злочин. У той самий час залишається можливість прийняття іншого тактичного рішення й обрання в подальшому іншої схеми допиту, що приведе до отримання від допитуваного необхідної інформації.

У третьому випадку оптимальне рішення не приводить до досягнення поставленої мети. Ситуаційне завдання залишається невирішеним. Прийняте і реалізоване рішення виявляється неефективним. Прикладом може бути рішення про пред'явлення потерпілому від злочину особи підозрюваного. Негативний результат від прийняття зовні оптимального рішення може виявитися збігом низки обставин (стану потерпілого, помилок у підборі учасників слідчої дії, неправильним добором місця проведення, невикористанням наявних рекомендацій щодо проведення цієї слідчої дії та ін.). У цьому зв'язку виникає питання про можливість прийняття таких рішень. Відповідь на це запитання залежить від ситуації, в якій приймається рішення, від наявності варіантів рішень, від правильної і безпомилкової реалізації рішення та інших чинників. На наш погляд, прийняте рішення повинно давати певний ефект, навіть мінімальний. У протилежному разі неефективне рішення призводить до втрати часу і процесуальних засобів.

Оптимізація тактичних рішень сприяє результативності розслідування і є однією з умов ефективності судочинства у цілому. Для розкриття сутності оптимізації тактичних рішень розглянемо деякі аспекти, що сприяють її здійсненню.

Так, оптимізація тактичних рішень у своїй основі базується на певній розумовій і практичній діяльності. Основні положення названої діяльності можна звести до таких:

1. Прийняттю оптимального тактичного рішення передують напружена розумова діяльність, пов'язана з обранням методу(ів) оптимізації та її критеріїв, що дозволять виокремити певний вид рішень, з якого в подальшому обиратиметься єдине правильне тактичне рішення.

2. Прийняттю оптимального тактичного рішення сприяє логіка в аналізі доказової інформації. Аналіз доказової інформації при виборі оптимального тактичного рішення здійснюється в межах перевірки певної слідчої версії. Останнє передбачає наявність схожості у змісті розумової діяльності при аналізі версії і при виборі оптимального тактичного рішення.

3. Прийняттю оптимального тактичного рішення сприяє логіка і психологія в оцінці доказової інформації. Тут необхідно зазначити,

що оцінка є поняттям суб'єктивним. Сприйняття доказів особою може бути різним. Як зазначає В. О. Коновалова, оцінка доказів та їх комплексу суб'єктом розслідування залежить від багатьох причин, зокрема, як від характеру самих доказів, так і від правильності їх сприйняття, аналізу, причинного відношення до події злочину, наявності спеціальних знань і професійного досвіду [10, с. 50]. Оцінка доказової інформації сприяє визначенню її цінності, що є важливим критерієм при виборі тактичного рішення.

4. При прийнятті оптимального тактичного рішення слідчий здійснює перевірку доказової інформації на предмет її достовірності. Про достовірність інформації можна зробити висновок на підставі: а) зіставлення отриманої інформації з тією, що є в наявності; б) зіставлення отриманої інформації з прогнозованою; в) перевірки джерела інформації та ін. Водночас необхідно завжди враховувати реальні умови слідчої ситуації, аналіз якої може призвести до часткового або повного ігнорування правил прийняття необхідних рішень.

5. При прийнятті оптимального тактичного рішення важливим моментом є виявлення в наявній доказовій інформації явних суперечностей (зокрема, виявлення прихованих і явних помилок).

6. При прийнятті тактичних рішень необхідно враховувати шляхи подолання допущених помилок, які мали місце при прийнятті тактичних рішень в інших ситуаціях, при розслідуванні злочинів у минулому. Застосування аналогії і прецедентів з минулої практичної діяльності (колишнього слідчого досвіду) з подолання психологічних пасток і допущених помилок є важливим інструментом при виборі оптимального тактичного рішення.

7. При прийнятті оптимального тактичного рішення необхідно враховувати критерій «цінності» одержуваної доказової інформації, що закладається в основу вибору рішення із наявного переліку. Критерій «цінність» одержуваної інформації використовується для прогнозування кінцевого результату реалізації прийнятого рішення. Так званий ефект від прийняття тактичного рішення визначається у результаті прогнозування на етапі його вибору. Недотримання цього правила сприятиме допущенню помилок при визначенні рішення.

Перераховане, як видається, може бути основою для прийняття найбільш правильних (оптимальних) тактичних рішень, що визначають установлення істини, що може розглядатися як один із видів інновацій у вирішенні тактичних завдань розслідування злочинів.

Висновок. Таким чином, ефективність кримінального судочинства є наслідками різних чинників, вплив яких зумовлює досягнення цілей, визначених законом. Серед цих чинників прийняття оптимальних тактичних рішень у результаті здійснення їх оптимізації є основною умовою ефективності судочинства, яка формується, головним чином, на стадії досудового слідства. Указане дає можливість дійти висновку про те, що використання рекомендацій криміналістики та практичного досвіду слідчих сприяє здійсненню оптимізації тактичних рішень, що є умовою ефективного вирішення завдань розслідування.

Перелік літератури

1. Аналітичний збірник статистичної інформації про роботу прокурора за січень – вересень 2016 р. по Україні [Електронний ресурс] / Ген. прокуратура України. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html>. – Заголовок з екрана.
2. Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Л. Е. Ароцкер ; Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. – М., 1965. – 514 с.
3. Воронин А. С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике [Електронний ресурс] / А. С. Воронин. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ – УПИ, 2006. – 135 с. – Режим доступу: <http://lomonpansion.com/files/ustu280.pdf>. – Заголовок з екрана.
4. Ефективність [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Заголовок з екрана.
5. Звягинцев А. Руденко. Генеральный прокурор СССР / А. Звягинцев. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2012. – 528 с.
6. Зникин В. К. Понятие эффективности и качества предварительного расследования / В. К. Зникин // Вестн. Томск. гос. ун-та. Право. – 2014. – № 1 (11). – С. 25–32.
7. История становления органов внутренних дел [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web1.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1143351>. – Заголовок з екрана.

8. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. Н. Колесниченко ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1967. – 666 с.
9. Колмаков В. П. Криминалистические методы расследования и предупреждения преступлений против жизни : дис. ... д-ра юрид. наук : в 2 т. : 12.00.09 / В. П. Колмаков ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1962. – Т. 1. – 426 с. ; Т. 2. – 461 с.
10. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 2000. – 176 с.
11. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики (познавательная функция логики и психологии в следственной деятельности) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. Е. Коновалова ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1966. – 663 с.
12. Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 990 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Заголовок з екрана.
14. Ларин А. М. К прогнозу развития советского уголовного процесса / А. М. Ларин // Совершенствование законодательства о суде и правосудии : сб. науч. тр. / редкол.: Г. Л. Кригер, А. М. Ларин, В. М. Савицкий, М. М. Славин. – М. : ИГиП АН СССР, 1985. – С. 29–37.
15. Лист першого заступника Генерального прокурора України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/files/articles_photos/121879.jpg. – Заголовок з екрана.
16. Лоер В. Криминалистика [Електронний ресурс] : учебник / В. Лоер. – Режим доступу: <http://coollib.com/b/316005>. – Заголовок з екрана.
17. Михайлов А. И. Научная организация труда следователя / А. И. Михайлов, Л. А. Соя-Серко, А. Б. Соловьев. – М. : Юрид. лит., 1974. – 168 с.
18. Національна академія прокуратури України : ювіл. вид. / ред. Е. М. Блаживський, М. К. Якимчук ; упоряд. О. М. Толочко, І. М. Козьяков. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2012. – 103 с.
19. Порубов, Н. И. Научная организация труда следователя / Н. И. Порубов. – Минск : Вышэйш. шк., 1970. – 264 с.
20. Словник АВВУ Lingvo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/ru/Search?searchMode=Translate&searchSrcLang=la&searchDestLang=ru&searchText=efficientia%2C>. – Заголовок з екрана.
21. Соя-Серко Л. А. Организация следственного действия / Л. А. Соя-Серко. – М. : ВИИПП, 1974. – 55 с.

22. Стефанский А. Л. Понятие и сущность эффективности досудебного производства по уголовному делу / А. Л. Стефанский // Вестн. Воронеж. ин-та МВД России. Юрид. науки. – 2015. – №3. – С. 220–224.
23. Фролов В. В. Из истории прокуратуры Порховского района первого послевоенного десятилетия (Свидетельствуют документы) [Электронный ресурс] / В. В. Фролов // История и археология. – 2015. – №4. – Режим доступа: <http://history.snauka.ru/2015/04/2093>. – Заголовок з екрана.
24. Хлюпин Н. И. Вопросы НОТ в следственной работе / Н. И. Хлюпин // Проблемы уголовного процесса и криминалистики : сб. учен. тр. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1973. – Вып. 21. – С. 211–218.

Транслітерація переліку літератури

1. Analytichnyj zbirnyk statystychnoi informatsii pro robotu prokurora za sichen' – veresen' 2016 r. po Ukraini. Heneral'na prokuratura Ukrainy. [Analytical collection of statistical information on the work of the public prosecutor in January-September 2016 in Ukraine. Prosecutor General of Ukraine] www.gp.gov.ua Retrieved from http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112657&libid=100820&c=edit&c=fo# [in Ukrainian].
2. Arotsker, L. E. (1965). Krymynalystycheskye metody v sudebnom razbyratel'stve uholovnykh del [Forensic methods in the trial of criminal cases]. Doctor's thesis. Moskva [in Russian].
3. Voronyn, A. S. (2006). Slovar' termynov po obschej y sotsyal'noj pedahohyke [Dictionary of terms of general and social pedagogy]. Ekaterynburh: HOU VPO UHTU – UPY. lomonpansion.com Retrieved from <http://lomonpansion.com/files/ustu280.pdf> [in Russian].
4. Efektyvnist'. [Efficiency] [Vikipediia. ru.wikipedia.org](http://ru.wikipedia.org/wiki/effektyvnost) Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/effektyvnost> [in Russian].
5. Zviahyntsev, A. Rudenko (2012). Heneral'nyj prokuror SSSR [USSR Prosecutor General]. Moskva. OLMA Medya Hrupp [in Russian].
6. Znykyn, V. K. (2014) Poniatyie efektyvnosti y kachestva predvartel'noho rassledovaniya [The concept of efficiency and quality of preliminary investigation] Vestnyk Tomskoho hos. un-ta. Pravo – Bulletin of the Tomsk state University. Right. № 1(11), pp. 25–32 [in Russian].
7. Ystoryia stanovleniya orhanov vnutrennykh del [History of formation of the Internal Affairs]. web1.law.edu.ru Retrieved from <http://web1.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1143351> [in Russian].
8. Kolesnychenko, A. N. (1967) Nauchnye y pravovye osnovy rassledovaniya otdel'nykh vydiv prestuplenyj [Scientific and legal basis for the investigation of certain types of crimes]. Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

9. Kolmakov, V. P. (1962) Krymynalystycheskye metody rassledovaniya y preduprezhdeniia prestuplenyj protyv zhyzny [Forensic methods of investigation and prevention of crimes against life]. Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

10. Konovalova, V. E. (2000) Versyia: kontseptsyia y funktsyy v sudoproizvodstve [Version: concept and functions in legal proceedings]. Kharkiv. Konsum [in Ukrainian].

11. Konovalova, V. E. (1966) Teoretycheskye problemy sledstvennoj taktyky (poznatel'naia funktsyia lohyky y psykholohyy v sledstvennoj deiatel'nosti) [Theoretical problems of investigative tactics (cognitive function of logic and psychology in investigative activities)]. Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

12. Aver'ianova, T. V., Belkyn, R. S. [Ed] (1999) Krymynalystyka [Forensic science]. Moskva. NORMA – YNFRA-M [in Russian].

13. Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] St.2. <http://zakon2.rada.gov.ua> Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

14. Laryn, A. M. (1985) K prohnozu razvytyia sovetskoho uholovnoho protsessa [The forecast of development of the Soviet criminal process] Sovershenstvovanye zakonodatel'stva o sude y pravosudyi [The improvement of the legislation on court and justice]. H. L. Kryher, A. M. Laryn, V. M. Savytskyj, M. M. Slavyn (Ed). Moskva, pp. 29–37. [in Russian].

15. Lyst pershoho zastupnyka Heneral'noho Prokurora Ukrainy [Letter of Prosecutor General of Ukraine] zib.com.ua Retrieved from http://zib.com.ua/files/articles_photos/121879.jpg [in Ukrainian].

16. Loer, V. Krymynalystyka [Forensic science] coollib.com Retrieved from <http://coollib.com/b/316005> [in Russian].

17. Mykhajlov, A. Y., Soia-Serko, L. A. (Eds.) (1974) Nauchnaia orhanyzatsyia truda sledovatel'ia [The scientific organization of labor investigator]. Moskva: Yuryd. lyt. [in Russian].

18. Blazhyvs'kyj, E. M., Yakymchuk, M. K. (Eds.) (2012) Natsional'na akademiia prokuratury Ukrainy : iuvilejne vydannia [National Academy of prosecution of Ukraine : the anniversary edition]. Kyiv. Nats. akad. pr-ry Ukrainy [in Ukrainian].

19. Porubov, N. Y. (1970) Nauchnaia orhanyzatsyia truda sledovatel'ia [The scientific organization of labor investigator]. Mynsk. Vyshejsj. shkola [in Belarus].

20. Slovnkyk ABBYY Lingvo. [Dictionary ABBYY Lingvo] www.lingvo.ua Retrieved from <http://www.lingvo.ua/ru/Search?searchMode=Translate&searchSrcLang=la&searchDestLang=ru&searchText=efficientia%2C>

21. Soia-Serko, L. A. (1974) Orhanyzatsyia sledstvennoho dejstvyia [Organization of investigative actions]. Moskva. VYYPP [in Russian].
22. Stefanskyj, A. L. (2015) Poniatyie y suschnost' efektyvnosti dosudebnogo proyzvodstva po uholovnomu delu [The concept and essence of efficiency of pretrial proceedings in a criminal case] Vestnyk Voronezhskoho yn-ta MVD Rossyy. Yurydycheskye nauky – Bulletin of Voronezh Institute of MIA of Russia. Legal science. №3, pp. 220–224 [in Russian].
23. Frolov, V. V. (2015) Yz ystoryy prokuratury Porkhovskoho rajona pervoho poslevoennogo desiatyetyia (Svydetel'stvuiut dokumenty) [From the history of the Prosecutor's office porhovsk district first decade after the war (according to documents)] Ystoryia y arkheolohyia – History and archaeology. №4. history.snauka.ru Retrieved from <http://history.snauka.ru/2015/04/2093> [in Russian].
24. Khliupyn, N. Y. (1973) Voprosy NOT v sledstvennoj rabote [Issues of NOTES in investigative work] Problemy uholovnoho protsessa y krymynalystyky – Problems of criminal process and criminalistics. Issue 21. Sverdlovsk. Sverdlovskij iur. yn-t, pp. 211–218 [in Russian].

Булуков О. Ю. Оптимізація тактичних рішень – умова ефективності слідчої діяльності

У статті розглянуто оптимізацію тактичних рішень при розслідуванні та її роль у досягненні ефективності слідчої діяльності. Названо основні етапи оптимізації слідчої діяльності в історичному аспекті, складовою частиною якої є оптимізація тактичних рішень.

Проаналізовано сутність термінів «ефективність» і «оптимальність» стосовно слідчої діяльності. Розглянуто поняття ефективності у кримінальному судочинстві, що викладається у працях учених-криміналістів. Акцентовано увагу на тому, що ефективність та оптимальність є складовими елементами змісту кримінальної процесуальної діяльності. Вказані поняття розрізняються зовні, проте взаємопов'язані між собою. Наведено послідовність складових елементів змісту ефективності кримінального судочинства, що включає: а) ефективність прийняття тактичного рішення; б) ефективність проведення слідчої (розшукової) дії; в) ефективність досудового слідства; г) ефективність судового розгляду. Умовою ефективності судочинства є прийняття оптимальних тактичних рішень (оптимізація тактичних рішень).

За результатами дослідження робиться висновок, що оптимальне рішення може бути: а) ефективним; б) ефективним частково; в) неефективним. Ці положення аргументуються тим, що розкриття співвідношення «оптимальне

рішення» – «ефективне рішення» є можливим через досягнення мети рішення. Розглянуто основні положення розумової і практичної діяльності, на яких базується прийняття оптимальних тактичних рішень.

Ключові слова: оптимізація тактичних рішень, ефективність кримінального судочинства, слідча діяльність.

Булдуков О. Ю. Оптимизация тактических решений – условие эффективности следственной деятельности

В статье рассмотрена оптимизация тактических решений при расследовании и ее роль в достижении эффективности следственной деятельности. Названы основные этапы оптимизации следственной деятельности в историческом аспекте, составной частью которой является оптимизация тактических решений.

Проанализирована сущность терминов «эффективность» и «оптимальность» применительно к следственной деятельности. Рассмотрено понятие эффективности в уголовном судопроизводстве, которое излагается в работах ученых-криминалистов. Акцентируется внимание на том, что эффективность и оптимальность являются составными элементами содержания уголовной процессуальной деятельности. Различающиеся внешне, данные понятия взаимосвязаны между собой. Приводится последовательность составляющих элементов содержания эффективности уголовного судопроизводства, которая включает: а) эффективность принятия тактического решения; б) эффективность проведения следственного (розыскного) действия; в) эффективность досудебного следствия; г) эффективность судебного рассмотрения. Условием эффективности судопроизводства является принятие оптимальных тактических решений (оптимизация тактических решений).

По результатам исследования делается вывод, что оптимальное решение может быть: а) эффективным; б) эффективным частично; в) неэффективным. Данные положения аргументируются тем, что раскрытие соотношения «оптимальное решение» – «эффективное решение» возможно через достижение цели решения. Рассмотрены основные положения мыслительной и практической деятельности, на которых базируется принятие оптимальных тактических решений.

Ключевые слова: оптимизация тактических решений, эффективность уголовного судопроизводства, следственная деятельность.

Bululukov O. Yu. Optimization of tactical decisions as a condition of efficiency of investigational activity

The optimizations of tactical decisions at investigation and its role in the achievement of efficiency of investigational activity have been considered in the article. The basic stages of optimization of investigational activity have been named in a respect of the historical aspect, component part of which is optimization of tactical decisions.

The essence of terms «efficiency» and «optimality» in applying to investigational activity has been analysed. The concept of efficiency a criminal trial has been considered that expounded in works of scientists-criminalists. Attention is accented on that efficiency

and optimality are the component elements of maintenance of criminal judicial activity. Differentiating outwardly, these concepts are interrelated. A sequence over of making elements of maintenance of efficiency of criminal trial, that includes, is brought: a) efficiency of acceptance of tactical decision; b) efficiency of realization of investigational (search) action; c) efficiency of pre-trial investigation; d) efficiency of judicial consideration. The condition of efficiency of rule-making is an acceptance of optimal tactical decisions (optimization of tactical decisions).

On research results it is drawn conclusion that an optimal decision can be: a) effective; b) effective partly; c) ineffective. These positions are argued by that opening of correlation «optimal decision» – «effective decision» is possible through gaining end of decision. The substantive provisions of cogitative and practical activity are considered, on that the acceptance of optimal tactical decisions is based.

Key words: *optimization of tactical decisions, efficiency of criminal trial, investigational activity.*

УДК 343.985

ТАКТИЧНІ ПОМИЛКИ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЇХ ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

О. М. Домашенко, асистент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Актуальним питанням у криміналістичній науці щодо дослідження тактичних помилок у слідчій діяльності залишається проблема їх класифікації. Велика поширеність порушень щодо положень і рекомендацій криміналістичної тактики, множинність проявів негативних наслідків процесу розкриття і розслідування злочинів зумовлюють різні підходи до виокремлення їх видової належності. Поряд із гносеологічними, правовими та організаційними помилками тактичні помилки [1, с. 381] як вид слідчої помилки найбільш поширені і часто зустрічаються на всіх стадіях слідчих (розшукових) дій. Аналіз наукової літератури показує, що залежно від розуміння змісту і меж криміналістичної тактики окремі вчені по-різному відзначають видові особливості тактичних помилок у загальній системі слідчих помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам слідчих помилок присвячені роботи багатьох дослідників, зокрема С. В. Дегтярьова [2, с. 329], О. Ю. Головіна [3], В. П. Крамаренка [4], В. І. Санькова [5], С. І. Цветкова [6, с. 120], С. Ю. Якушина [7, с. 125–132] та ін. Разом із цим відсутність єдиного підходу до визначення сутності помилок та їхньої класифікації має негативний вплив на показники якості та ефективності досудового розслідування.

Метою статті є визначення проблем диференціації тактичних помилок для надання більш дієвих практичних рекомендацій щодо запобігання подібного роду негативним проявам у слідчій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до класифікації слідчих помилок, яка запропонована Г. О. Зоріним, вони поділяються на: 1) організаційно-тактичні; 2) кримінально-процесуальні; 3) кри-

мінально-правові. Крім цих, він виділив ще три види слідчих помилок. До першого виду належать помилки в структурних елементах слідчої дії, а саме: в оцінці вихідних даних; у визначенні цілей слідчої дії; в об'єкті дії; у характері дії; в обранні місця і часу дії. Другий вид – це помилки в мікроструктурі слідчої дії, тобто помилки при сприйнятті, переробці, оцінці інформації, при прийнятті рішень; у реалізації прийнятих рішень (моторний період); прийомі інформації по каналах зворотного зв'язку. До третього виду належать «помилки по мірі усвідомленості слідчим» [8, с. 286–288]. Безумовно, така авторська класифікація заслуговує на увагу, оскільки відбиває специфіку слідчої діяльності через проблеми помилок при сприйнятті, оцінці і дослідженні криміналістично значущої інформації. Однак використання різних критеріїв при розподілі слідчих помилок не дає повної картини в розумінні їх природи.

Так, із позицій ситуаційного підходу В. П. Крамаренко запропонував свою класифікацію слідчих помилок залежно від компонентів слідчої ситуації, виділивши такі: 1) інформаційно-пізнавальні; 2) кримінально-процесуальні; 3) тактичні; 4) психологічні; 5) організаційно-управлінські; 6) матеріально-технічні і 7) комплексні слідчі помилки. При цьому серед інформаційно-пізнавальних помилок ним виділені такі: 1) висунання тільки однієї версії, хоча були підстави висунути дві або більше; 2) висунання кількох версій, але перевірка лише однієї із них, найбільш реальної; 3) ігнорування доказової і орієнтуючої інформації, що суперечить основній версії у справі; 4) неухажне ставлення до деталей, а також до незначних розбіжностей в отриманій інформації; 5) нез'ясування інформації про всі значущі елементи кримінальної ситуації; 6) висновок про елемент кримінальної ситуації за аналогією, на основі нічим не підтвердженого припущення; 7) помилки в пізнанні події злочину, засновані на ігноруванні його специфіки [9, с. 12–13]. На думку вченого, помилки інформаційно-пізнавального характеру виявляються в неповній, неправильній оцінці наявної інформації стосовно кримінальної ситуації в цілому або щодо окремих її елементів, унаслідок чого слідчий помиляється при висуненні загальних та окремих версій про подію, що відбулася. Необхідно зауважити, що зазначена група недоліків у розслідуванні виноситься вченим за

межі тактичних помилок. Аргументом на користь цього, на думку автора, є точка зору М. П. Яблокова, згідно з якою версія є методичним інструментом пізнання в криміналістичній діяльності. Побудову ж версій і їх перевірку науковець відносить до одного із власне криміналістичних методів пізнання події злочину в криміналістичній і кримінально-процесуальній діяльності [10, с. 120–123].

Така позиція зазначених авторів є досить дискусійною. У цьому разі ми поділяємо точку зору В. О. Коновалової, яка наполягає на тому, що пізнавальна функція версії знаходить своє відбиття насамперед у визначенні напряму розслідування. Останнє, що зумовлене висунутою версією або кількома версіями, відповідно орієнтує слідчого на обрання тих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, за допомогою яких можна виявити ті чи інші обставини розслідуваної події злочину. Ці дані і визначають спрямованість діяльності слідчого. Обрані слідчі дії і оперативно-розшукові заходи також мають пізнавальний характер, оскільки спрямовані на з'ясування обставин і відомостей, зумовлених висунутою версією [11, с. 586–589].

На нашу думку, зазначена В. П. Крамаренком помилка як *висування тільки однієї версії, хоча були підстави висунути дві або більше*, по суті, не може бути тактичною помилкою, оскільки не призводить безпосередньо до негативних наслідків. Тут ми повністю солідарні з позицією Р. С. Белкіна, який відзначав, що висунення, формулювання криміналістичних версій – не самоціль для слідчого, суду, оперативного працівника, експерта. Це є необхідною передумовою, *conditio sine qua non* організації і здійснення їх роботи з установлення істини. Само по собі висунення версій ще не має практичного значення і не тягне за собою ніяких наслідків. Тому і теоретичні основи процесу висунення версій не можуть відігравати роль самостійної теорії, оскільки відображають лише одну – початкову – фазу процесу умовиводів суб'єкта висунення версії [12, с. 328]. Що ж стосується другого зазначеного виду – «висунення кількох версій, але перевірка лише однієї з них, найбільш реальної», то, як нам уявляється, автор входить із собою в логічне протиріччя, оскільки вказівка на можливий етап – перевірку висунутої версії – вже виходить за межі інформаційно-пізнавальної помилки, якщо

брати за основу класифікацію саме цього вченого. У зв'язку із цим необхідно погодитися з позицією В. О. Коновалової, за якою версія в процесі розслідування здійснює пізнавальну функцію, з одного боку, сприяючи акумуляції даних, необхідних для її висунення, з другого, – логічно розвиваючи висунуте припущення системою допущень, що виводяться з нього. В цьому відношенні версія є двоєдиним процесом – логічне розгортання розумової діяльності і дій, спрямованих на перевірку результатів мислення [13, с. 49–56]. Також виокремлення В. П. Крамаренком такого підвиду інформаційно-пізнавальної помилки, як *неуважне ставлення до деталей, а також до незначних розбіжностей в отриманій інформації*, швидше за все, вказує на помилку сприйняття, і за логікою речей, подібні недоліки мають знайти своє відображення в іншій класифікаційній групі.

На нашу думку, інформаційно-пізнавальна складова криміналістичної версії не є підставою для винесення помилок, що пов'язані з їх висуненням і перевіркою, за межі тактичних помилок. Швидше, навпаки, інформаційно-пізнавальні помилки входять до розряду тактичних і є одними з різновидів подібних. А оскільки всяка тактична помилка є певним негативним результатом діяльності суб'єкта розслідування, виникнути і проявити себе вона здатна тільки у зв'язку з подальшими діями, що зумовлені перевіркою версії як логічно завершеним процесом пізнання. Необхідно також відзначити, що пізнавальний характер властивий не лише криміналістичним версіям, слідчі (розшукові) дії теж мають пізнавальну складову через їх спрямованість на з'ясування обставин і відомостей. Тому, як нам уявляється, підвид інформаційно-пізнавальних помилок входить до розряду тактичних, пов'язаних з організацією та плануванням розслідування. Із цієї самої причини нелогічною виглядає, на наш погляд, диференціація слідчих помилок на техніко-технологічні помилки, помилки при побудові і перевірці версій, помилки при організації та плануванні розслідування, тактичні помилки. Причому, як стверджують автори такої класифікації, зазначені групи помилок можуть з'явитися на будь-якому етапі розслідування [14, с. 104–107].

Необхідно звернути увагу на класифікацію тактичних помилок залежно від *можливості вирішення поставлених тактичних і стра-*

тегічних завдань розслідування, запропоновану О. Ю. Головіним. За цією класифікацією вони поділяються на суттєві і несуттєві. На думку вченого, несуттєва тактична помилка не робить серйозного впливу на вирішення завдань, у той час як суттєва помилка значно ускладнює або робить їх вирішення неможливим, ставить низку нових непередбачених завдань, що вимагають прийняття заходів тактико-криміналістичного характеру. Поряд із цим *за ступенем значущості дій* автором виділяються тактичні помилки, що допущені при визначенні головних напрямів розслідування; при проведенні тактичної комбінації; при проведенні окремих слідчих дій; при проведенні інших дій, що мають тактико-криміналістичне значення (дії з організації взаємодії слідчого з органом дізнання, використання спеціальних знань у розслідуванні злочину, а також допомоги громадськості) [3, с. 23]. У свою чергу, С. І. Цветков укажує на тактичні помилки, що допускаються при: 1) визначенні основних напрямів розслідування; 2) проведенні тактичних комбінацій; 3) проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Як вважає автор, вищий рівень тактичної помилки безпосередньо пов'язаний зі звуженням актуальних завдань, що тягне за собою стратегічні помилки при обранні цілей діяльності, а також при висуненні і перевірці версій, плануванні розслідування [6, с. 120]. При цьому до першої групи тактичних помилок автор відносить: звуження кола актуальних тактичних завдань (у психології є відомим явище «забування намірів»), що тягне за собою стратегічні помилки при виборі цілей діяльності; висунення необґрунтованих версій, перевірка яких призвела до нераціональної витрати сил і засобів, часу, виконання непотрібних слідчих (розшукових) дій на шкоду необхідним. До другої групи належать неповнота або невдала послідовність проведення комплексу слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційно-технічних заходів у межах тактичної операції, що проводиться в умовах конкретної слідчої ситуації. Третя група помилок пов'язана з неправильним застосуванням тактичних прийомів при проведенні окремих слідчих дій (незастосування тих чи інших прийомів, застосування не тих, які в цій ситуації були б найбільш ефективними, неправильне поєднання тактичних прийомів у межах тактичної комбінації) [15, с. 85–91].

У деяких наукових публікаціях термін «стратегічна помилка» знаходить своє відбиття як окремий вид недоліків розслідування. Так, В. Д. Грабовський, розглядаючи аспекти організації слідчої роботи, виділяє помилки на рівні стратегії розслідування і тактики здійснення конкретної оперативної, організаційної або процесуальної дії [16, с. 327]. У свою чергу, Є. В. Головіна під стратегічною помилкою розуміє невідповідне загальній слідчій ситуації рішення слідчого, що визначає основні напрями розслідування (включаючи висунення загальних версій) або криміналістичні засоби досягнення загальноорганізаційних завдань розслідування, наслідки прийняття якого мають істотний негативний вплив на хід і результати всього розслідування по справі або створюють таку загрозу. Як вважає автор, помилковим зі стратегічної точки зору буде прийняття слідчим такого роду рішень, що входять у протиріччя із загальною обстановкою розслідування; на основі поверхневої або неповної оцінки такої обстановки; без урахування перспектив її розвитку; відмова від прийняття необхідного рішення або прийняття чи реалізація такого рішення не в повному обсязі (наприклад, невисунення усіх можливих версій або захоплення перевіркою тільки найбільш ймовірних із них). Разом із тим у типовій загальній ситуації розслідування можлива помилкова невмотивована відмова від використання криміналістичних рекомендацій щодо її вирішення, а також від запропонованих систем типових криміналістичних версій [17, с. 153]. Є. В. Морозова відносить процесуальні помилки слідчого до «стратегічних» поряд із організаційно-управлінськими помилками [18, с. 13]. На нашу думку, не будь-яка процесуальна помилка здатна «стратегічно» вплинути на хід і результати розслідування в цілому, не кажучи вже про результат окремої слідчої дії. Також, як стверджується у наукових дослідженнях, однією з підстав класифікації може виступати етап розслідування, на якому була допущена тактична помилка. У зв'язку із цим запропоновано виділяти помилки, допущені на початковому етапі, що характеризуються наявністю запасу часу для їх виправлення, і помилки подальших етапів розслідування [3, с. 23].

Щодо помилок, які допускаються *при виконанні слідчих дій*, то слід звернути увагу на класифікацію помилок, запропоновану

О. О. Поповою, серед яких вона виділяє: 1) помилки, характерні для виконання слідчих дій, спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення і дослідження матеріальних слідів злочину; 2) помилки, характерні для виконання слідчих дій, спрямованих на отримання показань про обставини розслідуваної події; 3) помилки, характерні для виконання слідчих дій, що поєднують у собі елементи першої і другої груп [19, с. 11]. Схожу класифікацію тактичних помилок пропонує також і С. Ю. Якушин. Проте він використовує для цього іншу підставу, а саме *форму роботи з доказами*. Ним, зокрема, виділяються помилки, допущені в процесі виявлення доказової інформації; помилки, допущені при отриманні доказів; помилки у використанні наявних доказів [7, с. 129].

З урахуванням *стадії розвитку слідчої дії* С. Ю. Якушин виділяє тактичні помилки, що були допущені при підготовці до проведення слідчої дії, виконанні слідчої дії, а також ті, що пов'язані із забезпеченням фіксації результатів слідчої дії [7, с. 130]. Схожою точки зору дотримуються й інші вчені-криміналісти, пов'язуючи тактичні помилки з етапами проведення слідчої дії [20, с. 20]. Наприклад, серед помилок, що допускаються слідчими в процесі підготовки, проведення та оцінки результатів слідчих дій, виділяють: 1) помилки в оцінці вихідних даних, на яких будується модель майбутньої слідчої дії; 2) помилки при визначенні цілей слідчої дії, тобто ймовірність отримання протилежних результатів при одних і тих самих вихідних даних, з одними і тими самими засобами їх пошуку, виявлення і фіксації; 3) помилки в плануванні майбутньої дії, що безпосередньо пов'язані з неправильним визначенням цілей слідчої дії або його структурного елементу; 4) помилки в об'єкті дії, а саме неправильний вибір об'єкта, на який спрямована тактична дія слідчого; 5) помилки в характері дії, що проявляють себе в необранні найбільш оптимальних прийомів і методів провадження операціональних піддій, що спричиняє негативні результати слідчої дії у цілому; 6) помилки в обранні місця проведення слідчої дії; 7) помилки у визначенні і виборі часових параметрів виконання послідовності тих чи інших дій, спрямованих на пошук і закріплення доказової інформації; 8) помилки у визначенні ключових складових слідчої дії, що виявляються у неправильній організації початку

і послідовності виконання дії або виборі прийомів обраної дії [4, с. 32–34]. Проте помилки можуть бути допущені не лише в ході слідчих дій, а й заходів, що забезпечують їх [2, с. 329].

Аналізуючи висловлені наукові точки зору з приводу можливих підстав для класифікації тактичних помилок, слід зазначити, що Г. С. Фоміна під час дослідження питання щодо помилок при реалізації тактичних операцій поділяє їх на такі групи: 1) *пов'язані з організацією і плануванням розслідування*: необгрунтоване звуження або розширення локальних завдань на певних етапах розслідування; помилки допускаються при висуненні слідчих, оперативно-розшукових, експертних версій і в ході їх перевірки; 2) *пов'язані з обранням тактико-криміналістичних засобів*: помилки при визначенні тактичних операцій, що є необхідними для проведення, або окремих її елементів; порушення послідовності проведення тактичних операцій; невикористання специфічних тактичних операцій при розслідуванні певної категорії злочинів; 3) *пов'язані зі здійсненням окремих елементів тактичної операції*, зокрема з проведенням слідчих дій, оперативно-розшукових заходів [21, с. 325–326].

З урахуванням *характеру наслідків тактичних помилок* виділяються: 1) помилки, що усуваються в ході певної слідчої дії; 2) помилки, що можна усунути в процесі подальшого розслідування; 3) неусувні тактичні помилки [7, с. 125–132]. Як убачає О. Ю. Головін, поправну помилку можна охарактеризувати як недолік, що компенсується в розслідуванні. Непоправною помилкою є такі недоліки і прорахунки в розслідуванні, що жодним чином не можуть бути компенсовані за різними обставинами (наприклад, непоправна втрата доказової інформації, втрата часу і т. д.) [3, с. 23].

На думку С. Ю. Якушина, класифікувати тактичні помилки можна і за характером предмета прорахунку: помилкові тактичні рішення (неправильне визначення мети, завдання, порядку дій); ігнорування криміналістичних тактичних рекомендацій (їх незнання або небажання використовувати); неправильний вибір тактичних засобів для вирішення тактичного завдання, невміле застосування тактичних засобів [7, с. 125–132]. У свою чергу, В. І. Саньков, систематизуючи тактичні помилки залежно від їх суб'єктивного сприй-

няття, виокремлює такі: а) тактичну непоінформованість, тобто недотримання тактичних приписів унаслідок їх незнання; б) тактичну недбалість, тактичну інертність (коли слідчий допускає, що його дії можуть бути тактично неправильними, проте він байдуже ставиться до ймовірного настання негативних наслідків, посилаючись на труднощі чи дефіцит часу; в) помилки, що допускаються в умовах тактичного ризику [5, с. 14].

Ураховуючи викладене, ми вважаємо, що класифікація тактичних помилок не може складатися виключно з описових характеристик тієї чи іншої помилки без урахування слідчої ситуації. На наш погляд, види і характер помилок необхідно розглядати з прив'язкою до конкретної обстановки, що склалася на певний момент розслідування. Як зазначає В. П. Крамаренко, слідча помилка знаходиться в динамічному розвитку залежно від умов, в яких протікає процес її формування, вона зароджується в процесі оцінки слідчої ситуації у цілому або окремих її елементів; на неї впливає низка об'єктивних і суб'єктивних чинників [9, с. 11].

Виходячи із цього, ми пропонуємо такі підстави для класифікації тактичних помилок: 1) тактичні помилки при плануванні та організації розслідування; 2) тактичні помилки залежно від етапів розслідування; 3) тактичні помилки залежно від стадії (етапу) слідчої (розшукової) дії: при підготовці, проведенні, фіксації, оцінці результатів; 4) тактичні помилки, пов'язані з використанням тактико-криміналістичних засобів: помилки пов'язані з прийняттям і реалізацією тактичного рішення; тактичних прийомів і їх комбінацій; 5) тактичні помилки, характерні (типові) для певної слідчої (розшукової) дії (огляд місця події, допит, обшук, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, призначення експертиз та ін.); 6) тактичні помилки при проведенні тактичних операцій.

Названі вище підстави класифікації тактичних помилок переважно пов'язані з можливими умовами їх настання. Приміром, питання організації розслідування, стадії розслідування, вид конкретної слідчої (розшукової) дії або етап його проведення, певна слідча ситуація – все це є всього лише полем проявів тактичних помилок «зовні» і більшою мірою належить до об'єктивних чинників.

Також ми вважаємо, що ще одна група підстав для класифікації повинна бути пов'язана безпосередньо із суб'єктом тактичної помилки, а саме з його психологічними характеристиками, аналітичними здібностями і мотивами прийняття ним тактичних рішень, рівнем його досвіду, професіоналізму та обізнаності. Виходячи із цього, уявляється за можливе поділити тактичні помилки, яких припускаються із суб'єктивних причин, на такі: 1) із тактичної необизнаності; 2) із тактичної недбалості; 3) в ситуації усвідомленого тактичного ризику.

Висновок. На нашу думку, важливим критерієм класифікації тактичних помилок у слідчій діяльності є вид і характер негативних наслідків як їх закономірний результат. Наслідки тактичної помилки можуть виявитися в утраті доказової інформації, джерела її отримання, неможливості її використання в подальшому під час досудового розслідування або в суді; упущенні сприятливого моменту розвитку слідчої ситуації; створенні конфліктної ситуації; створенні ситуації тактичного ризику; зниженні або втраті дієвості психологічного впливу, що мають речові докази, та ін. На наш погляд, Т. С. Волчецька правильно акцентує увагу на тому, що серед усіх компонентів слідчої ситуації пріоритетна роль належить компоненту інформаційного характеру, оскільки міра обізнаності слідчого про обставини вчинення злочину, про особу, що його вчинила, про можливі докази та джерела інформації має переважне значення при оцінці ситуації. Особливо істотну роль цей компонент відіграє на початкових стадіях розслідування [22, с. 103]. Виходячи із цього, ми пропонуємо розглядати тактичні помилки з позиції недосягнутих основних завдань, цілей розслідування та втрачених перспектив сприятливого розвитку слідчої ситуації. Вважаємо, що серед *різновидів несприятливих наслідків* слід виділити такі:

- 1) втрата доказової інформації або джерела її виявлення (отримання);
- 2) втрата доказової сили виявленої (отриманої) релевантної криміналістичної інформації (неприпустимість доказів);
- 3) створення загрози настання негативних наслідків через тактичні прорахунки і, як результат, неможливість використання такої інформації як доказу.

Також, на наш погляд, *за характером негативного результату тактичні помилки можна поділити на два види, а саме:*

1) суттєві тактичні помилки (невиправні, непоправні іншими джерелами доказів);

2) несуттєві тактичні помилки (виправні, поновлювані іншими джерелами доказів, повторними слідчими діями).

Безумовно, різноманіття поглядів щодо визначення підстав та критеріїв класифікацій тактичних помилок дає можливість у повній мірі досліджувати їх з різних сторін. Проте класифікація як більш усталена категорія тим і відрізняється від будь-якого іншого поділу об'єктів, що має практичну спрямованість. Тому вона має визначати не лише причини тактичних помилок, а й шляхи їх запобігання та нейтралізації.

Перелік літератури

1. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М. : Норма, 2007. – 528 с.

2. Дегтярев С. В. Ошибки расследования и тактика их устранения / С. В. Дегтярев // Криминалистика: расследование преступлений в сфере экономики / под ред.: В. Д. Грабовский, А. Ф. Лубина. – Н. Новгород : Ниж. Новгород. ВШ МВД РФ, 1995. – С. 329.

3. Головин А. Ю. Тактические ошибки в расследовании преступлений / А. Ю. Головин. – Тула : Изд-во Тульск. гос. ун-та, 2001. – 42 с.

4. Крамаренко В. П. Организационно-тактические ошибки в структуре следственного действия / В. П. Крамаренко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. – Х., 2007. – Вип. 7. – С. 32–34.

5. Саньков В. И. Тактические ошибки следователя при получении и проверке признания в убийстве (причины, предупреждение, нейтрализация последствий) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. И. Саньков ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2003. – 24 с.

6. Цветков С. И. Тактические ошибки следователя – обозначение проблемы / С. И. Цветков // Тезисы Всероссийских криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения профессора А. Н. Васильева. – М., 2002. – С. 119–120.

7. Якушин С. Ю. Тактические ошибки и их преодоление при расследовании преступлений / С. Ю. Якушин // Криминалистика: первопечатный. – 2012. – №4. – С. 125–132.

8. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2000. – 416 с.
9. Крамаренко В. П. Ситуационный подход к выявлению и преодолению следственных ошибок : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. П. Крамаренко ; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2012. – 23 с.
10. Яблоков Н. П. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. Н. П. Яблокова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.
11. Коновалова В. Е. Криминалистическая версия: познавательная функция в судопроизводстве / В. Е. Коновалова // Проблемы правового обеспечения економічної та соціальної політики в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.). – Х. : Право, 2005. – С. 586–589.
12. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории : в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – Т. 2. – 464 с.
13. Коновалова В. Е. Следственные версии как основа планирования расследования хищений социалистического имущества / В. Е. Коновалова, В. Д. Пчелкин // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. – Харьков, 1984. – Вып. 14. – С. 49–56.
14. Пацкевич А. П. Криминалистические проблемы следственных ошибок / А. П. Пацкевич, С. Н. Стороженко // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования каф. криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.). – Минск, 2011. – С. 104–106.
15. Цветков С. И. Тактические решения и тактические ошибки / С. И. Цветков // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе : материалы всерос. науч.-практ. конф. – Краснодар, 2002. – С. 85–91.
16. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики / под ред.: В. Д. Грабовский, А. Ф. Лубин. – Н. Новгород, 1995. – 400 с.
17. Головина Е. В. Современное понимание ошибок в выборе стратегии и тактики предварительного расследования / Е. В. Головина // Известия Тульского государственного университета : сб. науч. тр. – 2012. – № 2–2 : Экономические и юридические науки. – С. 149–157.
18. Морозова Е. В. Криминалистические проблемы следственных ошибок : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. В. Морозова ; Южно-Урал. гос. ун-т. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.
19. Попова О. А. Уголовно-процессуальные и организационно-тактические ошибки на стадии предварительного следствия и пути их предотвращения и устранения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. А. Попова ; Волгоград. акад. – Волгоград, 2006. – 280 с.

20. Белозеров Ю. Н. Производство следственных действий / Ю. Н. Белозеров, В. В. Рябоконь. – М. : Инфра-М, 1990. – 66 с.
21. Фомина А. С. Ошибки, допускаемые при тактических операциях: постановка проблемы / А. С. Фомина // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. – Воронеж, 2008. – Вып. 10. – С. 321–327.
22. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая ; под ред. Н. П. Яблокова. – М. ; Калининград : Калинингр. гос. ун-т, 1997. – 248 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Belkyn, A. R. (2007). *Teoriya dokazyvaniya v uholovnom sudoproizvodstve* [Theory of proof in criminal proceedings] Moscow: Norma [In Russian].
2. Dehtiarov, S. V. (1995). *Oshybky rassledovaniya y taktyka ykh ustraneniya* [Investigation and tactics to eliminate their errors] *Krymynalystyka: rassledovanye prestuplenyj v sfere ekonomyky* – Criminalistics: investigation of crimes in the field of economics. *Nyzh Novhorod , VSh MVD RF* [In Russian].
3. Holovyn, A. Yu. *Taktycheskye oshybky v rassledovanny prestuplenyj* (2001). [Tactical errors in investigation of crimes]. *Tula : Yzd-vo Tul'sk. hos. un-ta*, 42 p. [In Russian].
4. Kramarenko, V. P. (2007). *Orhanyzatsyonno-taktycheskye oshybky v strukture sledstvennoho dejstviya* [Organizational and tactical errors in the structure of the investigative action] *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* – Theory and practice of forensics and crimsnalistics : *zb. nauk. pr. Kharkiv*, issue 7, pp. 32–34 [In Russian].
5. San'kov, V. Y. (2003). *Taktycheskye oshybky sledovatel'ia pry poluchenny y proverke pryznaniya v ubyistve (prychyny, preduprezhdenye, nejtralizatsiya posledstviy)* [Tactical mistakes of the investigator upon receipt and verification of recognition of the murder (causes, prevention, neutralization of the effects)]. *Candidate thesis. Voronezh* [In Russian].
6. Tsvetkov, S. Y. *Taktycheskye oshybky sledovatel'ia – oboznachenye problemy* (2002). [Investigator tactical errors – marking problems] *Tezysy Vserossyjskyykh krymynalystycheskyykh chteniy, posviaschennykh 100-letiyu so dnia rozhdeniya professora A. N. Vasyl'eva*. Moscow. pp. 119–120 [In Russian].
7. Yakushyn, S. Yu. (2012). *Taktycheskye oshybky y ykh preodolenye pry rassledovanny prestuplenyj* [Tactical mistakes and overcoming them in the investigation of crimes] *Krymynalyst' pervopechatnyj. №4*, pp. 125–132

8. Zoryn, H. A. (2000). Teoretycheskiye osnovy kryminalistyky [Theoretical foundations of criminalistics] Mynsk : Amalfeia [In Russian].
9. Kramarenko, V. P. (2012). Sytuatsyonnyj podkhod k vyivleniyu y preodoleniyu sledstvennykh oshybok [Situational approach to identifying and overcoming investigative errors]. Candidate thesis. Krasnodar [In Russian].
10. Yablokov, N. P. (2005). Kryminalistyka : ucheb. dlia vuzov [Forensics: Proc. for high schools] Moscow : Yuryst' [In Russian].
11. Konovalova, V. E. (2005). Kryminalistycheskaia versyia: poznavatel'naia funktsyia v sudoproizvodstve [Forensic version: cognitive function in the proceedings]. Problemy pravovoho zabezpechennia ekonomichnoi ta sotsial'noi polityky v Ukraini – Problems of legal maintenance of economic and social policy in Ukraine : materialy nauk.-prakt. konf. Kharkiv, pp. 586–589 [In Russian].
12. Belkyn, R. S. (1997). Kurs kryminalistyky: Chastnye kryminalistycheskiye teoryy [Rate Criminology Private forensic theory]. Vol. 2. Moscow : Yuryst' [In Russian].
13. Konovalova, V. E. (1984). Sledstvennye versyyi kak osnova planirovaniya rassledovaniya khyschenyj sotsyalistycheskogo ymuschestva [Investigative version as the basis for planning of investigation of plunders of the socialist property]. Khar'kov. issue 14. pp. 49–56 [In Russian].
14. Patskevych, A. P. (2011). Kryminalistycheskiye problemy sledstvennykh oshybok [Criminalistic problems of investigation of errors]. Aktual'nye problemy sovremennoj kryminalistyky y sudebnoj ekspertyzy – Actual problems and Modern Forensics and judicial examination: materyaly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., posviasch. 35-letiyu so dnia obrazovaniya kafedry kryminalistyky Akad. MVD Resp. Belarus'. Mynsk, pp. 104–106 [In Russian].
15. Tsvetkov, S. Y. (2002). Taktycheskiye resheniya y taktycheskiye oshyby [Tactical decisions and tactical errors]. Aktual'nye problemy kryminalistyky na sovremennom etape – Actual problems of Forensics in modern level: materyaly vseros. nauch. – prakt. konf. Krasnodar, pp. 85–91 [In Russian].
16. Hrabovskiy, V. D., Lubyn, A. F. (1995) Kryminalistyka: Rassledovanye prestuplenyj v sfere ekonomyky [Forensics: Investigation of crimes in the sphere of economy] N. Novhorod [In Russian].
17. Holovyna, E. V. (2012) Sovremennoe ponymanye oshybok v vybore strategyy y taktyky predvartel'noho rassledovaniya [Modern understanding of error in the choice of strategy and tactics of preliminary investigation] Yzvestyia Tul'skoho hosudarstvennogo unyversyteta – News of the Tula State

University : sb. nauch. tr. 2–2 : Ekonomycheskoye y iurydycheskoye nauky. pp. 149–157 [In Russian].

18. Morozova, E. V. (2004). Krymynalystycheskiye problemy sledstvennykh oshybok [Criminalistic problems of investigation of errors]. Yuzhno-Ural. hos. un-t. Ekaterynburh [In Russian].

19. Popova, O. A. (2006) Uholovno-protsessual'nye y orhanyzatsyonno-taktycheskiye oshybky na stadyu predvartel'noho sledstviya y puty ykh predotvrascheniya y ustraneniya [Criminal procedure and organizational and tactical mistakes in the preliminary investigation stage and ways to prevent and eliminate] Candidate thesis. Volhohrad [In Russian].

20. Belozеров, Yu. N. (1990) Proyzvodstvo sledstvennykh dejstviy [Manufacture of investigation] Moscow: Yn-fra [In Russian].

21. Fomya, A. S. (2008). Oshybky, dopuskaemye pry taktycheskykh operatsiyakh: postanovka problem [Mistakes made during tactical operations: setting problem] Voronezhskoye krymynalystycheskiye chteniya – Voronezh forensic reading: sb. nauch. tr. issue 10. pp. 321–327 [In Russian].

22. Volchetskaia, T. S. (1997)/ Krymynalystycheskaia sytuahohiya [Forensic situahohiya] Moscow : Kalynynhrad. Kalynynhr. un-t [In Russian].

Домашенко О. М. Тактичні помилки в слідчій діяльності: їх види та класифікація

Статтю присвячено проблемам тактичних помилок у слідчій діяльності. Проаналізовано різні підходи щодо визначення їх класифікаційних груп. Визначено, що підставами для вказаної диференціації можуть виступати сфери прояву тактичних помилок (об'єктивні чинники), такі як: етапи розслідування, стадії слідчої (розшукової) дії; пов'язані з використанням тактико-криміналістичних засобів; помилки, типові для певних слідчих дій або тактичної операції.

Ще одна група підстав для класифікації пов'язана безпосередньо із суб'єктом тактичної помилки, а саме з його психологічними характеристиками, аналітичними здібностями і мотивами прийняття ним тактичних рішень, рівнем його досвіду, професіоналізму й обізнаності.

Поряд із зазначеними критеріями важливою підставою класифікації тактичних помилок у слідчій діяльності є вид і характер негативних наслідків. Наслідки тактичної помилки можуть виявитися в утраті доказової інформації, джерела її отримання, неможливості її використання в подальшому в ході досудового розслідування або в суді, в упущенні тактично сприятливого моменту розвитку слідчої ситуації; створенні конфліктної ситуації, ситуації тактичного ризику; зниженні або припиненні дієвості психологічного впливу речових доказів та ін.

Ключові слова: слідча помилка, тактична помилка, класифікація тактичних помилок.

Домашенко А. М. Тактические ошибки в следственной деятельности: их виды и классификация

Статья посвящена проблемам тактических ошибок в следственной деятельности. Проанализированы различные подходы к определению их классификационных групп. Установлено, что основаниями для указанной дифференциации могут выступать сферы проявления тактических ошибок (объективные факторы), такие как: этапы расследования, стадии следственного (розыскного) действия; связанные с использованием тактико-криминалистических средств; ошибки, типичные для определенных следственных (розыскных) действий или тактической операции.

Следующая группа оснований для классификации связана непосредственно с субъектом тактической ошибки, а именно с его психологическими характеристиками, аналитическими способностями и мотивами принятия им тактических решений, уровнем его опыта, профессионализма и осведомленности.

Наряду с указанными критериями важным основанием классификации тактических ошибок в следственной деятельности выступают вид и характер негативных последствий. Последствия тактической ошибки могут выражаться в потере доказательной информации и источников ее получения, невозможности ее использования в дальнейшем в ходе досудебного расследования или в суде, в упущении тактически благоприятного момента развития следственной ситуации; создании конфликтной ситуации, ситуации тактического риска; снижении или прекращении действия психологического воздействия вещественных доказательств и др.

Ключевые слова: следственная ошибка, тактическая ошибка, классификация тактических ошибок.

Domashenko O. M. Tactical mistakes in investigative activities: their types and classification

The article is devoted to the problems of tactical mistakes in investigative activities. Various approaches regarding the determination of their classification groups have been analyzed. It's been determined that this differentiation can be based on spheres where the tactical mistakes were manifested (objective factors): mistakes made during the investigation, mistakes made during the investigative (search) activities; mistakes related to the use of tactical and forensic means; typical mistakes for specific investigative (search) activities or tactical operation.

The next classification group is directly related to the subject of tactical mistake, in particular, to its psychological characteristics, analytical abilities and the reasons for its tactical decisions, the level of its experience, professionalism and knowledge.

Along with these criteria, the important basis for classification of tactical mistakes in investigative activities is the kind and the nature of the negative effects. These negative effects can include the loss of evidence-based information and its sources, the impossibility of its further using in pre-trial procedure or in court, the omission of tactically favorable moment of the development of investigative situation; the creation of conflict situation, the situation of tactical risk; the reduction or termination of the psychological impact of physical evidence etc.

Key words: investigative mistake, tactical mistake, classification of tactical mistakes.

УДК 343.98:001.985

**ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ,
СПРЯМОВАНИХ НА АКТУАЛІЗАЦІЮ ІДЕАЛЬНИХ СЛІДІВ**

Д. В. Затенацький, кандидат юридичних наук, науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Діяльність органів досудового слідства із розслідування злочинів безпосередньо залежить від комплексного застосування й використання теоретичних та прикладних положень криміналістичної техніки у своїй діяльності. У цьому зв'язку підвищення ефективності вирішення проблем, пов'язаних із завданнями кримінального судочинства, в сучасних умовах є неможливим без інтеграції інноваційних технологій у практичну діяльність правоохоронних органів. Необхідність «інноваційного переоснащення» правоохоронних органів зумовлена, з одного боку, структурними змінами злочинності, виникненням сучасного типу злочинця, а з другого – оптимізацією процесу розслідування злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розробки та впровадження інноваційних технологій у практичну діяльність правоохоронних органів приділяли увагу у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці: В. В. Бірюков, В. Ю. Шепітько, Р. С. Белкін, В. О. Коновалова, І. Ф. Крилов, М. В. Салтєвський, О. Р. Россинська, М. Л. Цимбал, М. Я. Сегай та ін.

Метою статті є дослідження окремих особливостей використання інноваційних технологій, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів.

Викладення основного матеріалу. Впровадження інновацій у слідчу діяльність здійснюється за такими напрямками: 1) розробка

та використання нових науково-технічних засобів для виявлення, збирання та попереднього дослідження доказів; 2) пропонування новітніх інформаційних технологій та їх використання в роботі слідчого; 3) створення та пропонування прийомів, методів, методик проведення слідчих (розшукових) дій та розслідування в цілому [1, с. 91].

Важливим напрямом є розробка та використання нових науково-технічних засобів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. У цьому розумінні науково-технічні засоби спрямовані на виявлення, дослідження та фіксацію фактичних даних, які відповідно до статей 84–86 КПК України можуть бути використані як докази в справі. «Застосування науково-технічних засобів розширює і поглиблює можливості доказового пізнання, об'єктивізує доказовий матеріал, впливає на швидкість й ефективність розкриття злочину» [2, с. 257].

В останні роки особлива увага приділяється розробці ефективних засобів, прийомів, способів, методик із виявлення і дослідження вербальної інформації (одержаної на основі мовного повідомлення), що сприятиме розширенню та зміцненню доказової бази за матеріалами кримінального провадження. В умовах сучасного стану злочинності істотно збільшилися потреби правоохоронних органів у розробці нових і вдосконаленні раніше розроблених науково-технічних засобів, спрямованих на роботу з ідеальними слідами. Зазначене завдання може бути вирішене за допомогою впровадження сучасних інформаційних та інноваційних технологій, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів.

Можливість актуалізації ідеальних слідів заснована на збудженні асоціативних зв'язків, психологічною основою яких є умовний рефлекс. У цьому зв'язку проявляється вплив психології як фундаменту (механізм, основа) в дослідженні проблеми, що розглядається. Завдання на цьому етапі слідства полягає в тому, щоб спробувати усунути причини перекручення істинного сприйняття (нейтралізувати помилки) і відновити дійсну картину події, що відбулася.

Принцип асоціації (асоціативного зв'язку) широко використовується в криміналістиці з метою найбільш ефективного здійснення пізнавальної діяльності. Закономірності асоціативних зв'язків

використовуються, зокрема: при ідентифікації за ознаками зовнішності з метою одержання повної та достовірної інформації про розслідуваний злочин, викриття неправди, а також для усунення прогалин і неточностей, викликаних добросовісною помилкою особи в пригадуванні забутого. У цьому зв'язку мобілізація пам'яті людини, надання допомоги їй у пригадуванні забутого – важливе завдання, що стоїть перед криміналістикою (криміналістичною технікою і тактикою).

Останнім часом ідеться про впровадження у слідчу та експертну практику нової методики відновлення сліду пам'яті зовнішності розшукованої особи з використанням комп'ютерної програми й засобів комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів зі слів очевидців. Ідеться про систему «RAIPS-портрет», що була розроблена в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Зазначена методика, реалізована в системі «RAIPS-портрет», ґрунтується на врахуванні психологічних особливостей сприйняття, пригадування, впізнання та відтворення зовнішності людини й активізації асоціативної пам'яті очевидця при спогаді раніше спостережуваної особи й фіксації суб'єктивного образу у вигляді фотозображення, що дає можливість скласти фоторобот навіть при наявності негативних чинників (погані умови спостереження, емоційний стан потерпілого тощо). Реалізований у системі «RAIPS-портрет» метод відображення у фотороботі ідеального сліду сприяв створенню електронного каталогу складених фотороботів.

У процесі складання комп'ютерного фоторобота актуалізація (відновлення) сліду пам'яті зовнішності здійснюється шляхом використання різних способів активізації асоціативних зв'язків. При складанні комп'ютерного фоторобота з використанням системи «RAIPS-портрет» деякі фахівці до технічних прийомів відносять можливість повернення до будь-якого пункту алгоритму (тобто складання словесного портрета, пошук групи схожих портретів, формування групи подібності, побудова, ретушування й збереження фоторобота) і повторне виконання відповідних процедур зі збереженням раніше отриманих результатів.

Процес актуалізації ідеальних слідів під час складання комп'ютерного фоторобота реалізується також за допомогою таких техніко-криміналістичних прийомів, як зіставлення, накладення, поєднання окремих ознак зовнішності людини з їхніми модифікаціями. Іншими словами, застосування техніко-криміналістичних прийомів зумовлено необхідністю використання науково-технічних засобів. Техніко-криміналістичним прийомом буде пропозиція свідкові (потерпілому) зобразити окремі ознаки зовнішності людини у випадку, коли виникають певні складнощі у відборі запропонованого переліку зображень. До техніко-криміналістичних прийомів можна віднести: динамічну змінюваність запропонованих фотозображень; наочну демонстрацію окремих ознак; пропонування різних варіантів елементів зовнішності тощо.

На особливу увагу заслуговує використання цифрової аудіо- та відеотехніки. Важливою перевагою цих науково-технічних засобів є те, що за їх допомогою є можливою фіксація вербальної, наочно-образної, звукової, зорової інформації, а також емоційного стану відображених осіб, що важливо для оцінки об'єктивності отриманої інформації. Крім того, вони зберігають зафіксовану інформацію; сприяють вивченню недоступної людському сприйняттю події, що швидко минає; забезпечують фіксацію особливостей звукової (мови) і зорової інформації, крім негативних наслідків (помилкових перетворень раніше сприйнятої інформації); підвищують можливість у відновленні картини події, що відбулася, дозволяють припинити протидію злочинців, переконатися в об'єктивності та вірогідності отриманої інформації; усувають недоліки неповноти та обмеженої об'єктивності протоколювання; дають можливість використання отриманих матеріалів звукозапису, відеозапису в тактичних цілях тощо [3, с. 108–112; 4, с. 133–135; 5, с. 99]. Використання засобів звуко- і відеозапису забезпечує передачу особливостей мови допитуваного як форми відтворення змісту ідеальних слідів. Зафіксована за допомогою технічних засобів інформація може виступати як самостійний тактичний прийом або входити до системи тактичних прийомів актуалізації ідеальних слідів.

Серед техніко-криміналістичних прийомів застосування засобів звуко- і відеозапису, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів,

необхідно виділити такі: а) пришвидшений та пригальмований запис; б) зміна точки запису об'єктів та людей; в) наїзд та від'їзд; г) динамічна зйомка (запис об'єктів, людей у русі); ґ) статична зйомка (запис нерухомих об'єктів, людей); д) зйомка з використанням можливостей нічного бачення; е) кадрування; є) зйомка з використанням функції наближення та віддалення відеокамери (цифрове, оптичне збільшення) [6, с. 368].

У криміналістичній теорії та слідчій практиці здійснюються різні спроби щодо розробки нових науково-технічних засобів у роботі з ідеальними слідами, зокрема, з метою діагностики ідеальних слідів. У цьому розумінні перспективним напрямом є дослідження ідеальних слідів за емоційним станом (емоційними реакціями) допитуваного із застосуванням безконтактних технічних засобів, що гарантують недоторканність особи. Це ґрунтується на тому, що мова людини є зовнішнім відображенням внутрішнього образу, раніше сприйманого суб'єктом, формою передачі інформації в інформаційному процесі. Мова як джерело інформації здатна характеризувати особу свідка, особливості його психічного стану. У мові можуть відбиватися деякі особливості темпераменту, характеру та інші особливості, що позначаються й на манері людини триматися, поводитися [7, с. 6]. Більше того, фізіологами, психологами, лінгвістами, акустиками встановлено, що мова людини має емоційне напруження, що корелюється з наявністю внутрішнього відображення – слідами пам'яті. Звукову мову можна фіксувати й досліджувати фізичними методами та у такий спосіб одержувати кількісну інформацію про наявність сліду пам'яті [8, с. 296–301]. Іншими словами, проведені дослідження фізичних параметрів усного мовлення дозволяють говорити про існування реальної можливості діагностувати наявність у суб'єкта ідеального відображення [9, с. 281]. У зв'язку із цим з метою практичної реалізації та перевірки концепції була створена методика (автоматизований спосіб із застосуванням ЕОМ), що дозволяє сучасними інструментальними засобами здійснювати кількісний аналіз емоційних проявів людини й за їхніми результатами судити про наявність ідеального сліду в людини [10, с. 32–84]. Автоматизовані системи подібного типу дають можливість одержувати об'єктивну настановну інформацію при аналізі усного мовлення, пов'язану із соціальними характерис-

тиками, емоційним станом, фізичними характеристиками, психофізіологічними особливостями особи [11, с. 236–237]. У зв'язку із цим у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України був розроблений прилад «Темп-1», що дозволяє безконтактно зафіксувати п'ять темпоральних характеристик усного мовлення (темпер мови, кількість і тривалість пауз, тривалість чистої мови та ін.). В основу встановлення емоційного стану допитуваного була покладена концепція залежності та зміни внутрішнього й зовнішнього відображення та об'єктивної реальності у стресових ситуаціях. Подібні результати дозволяють установлювати наявність (або відсутність) у людини емоційного порушення (стресу) при відповіді на критичне запитання – емоційно-генний подразник [12, с. 164–172]. Тому, на нашу думку, такого типу прилад дозволяє діагностувати (встановлювати) наявність ідеальних слідів у допитуваної особи.

Для розкриття та розслідування злочинів заслуговує на увагу аналіз можливостей використання інструментального методу – дослідження на поліграфі. Поліграфний пристрій («лай-детектор», «варіограф», «плетизмограф», «детектор неправди») є багатоцільовим приладом, багатоканальним осцилографом для одночасної реєстрації кількох (до 20) різних функцій організму – фізіологічних процесів (дихання, тиску, біострумів тощо), пов'язаних із виникненням у особи емоційного стану при впливі на особу словесних подразників. Необхідно відмітити, що зазначеній проблемі в літературі приділялося достатньо уваги [13, с. 68–89; 14, с. 112–115; 15, с. 223–230; 16, с. 186–193; 17, с. 312–319; 18, с. 180]. Однак дискусійними залишаються такі питання: правомірність, моральна допустимість і можливі форми використання поліграфа в межах кримінального судочинства; істинність результатів і доказове значення інформації, отриманої за допомогою поліграфа; нормативно-правове регулювання, підготовка поліграфологів, визначення деяких обмежень із використання поліграфа та багато інших. У цьому сенсі, на нашу думку, використання поліграфа не встановлює, не розкриває сутності та не вилучає ідеальні сліди, а лише дозволяє опосередковано судити про їхню наявність у допитуваного. Це пов'язано з тим, що прилад фіксує емоційну реакцію на подразни-

ки, а не інформацію, яку повідомляє допитуваний. Іншими словами, ми можемо говорити лише про певне діагностування наявності ідеальних слідів у допитуваного.

Водночас проблеми використання науково-технічних засобів, що сприяють фіксації, вилученню та дослідженню ідеальних слідів, визначення їх ролі у розкритті та розслідуванні злочинів залишаються невирішеними. Так, у криміналістичній літературі висловлена думка, що у вирішенні наукових завдань у сфері ідентифікації об'єктів за їхніми ідеальними відображеннями техніка стосовно тактики відіграє допоміжну роль. Подібну думку вважаємо несправедливою з таких міркувань: а) хоча розробка прийомів, засобів і методів загальної теорії ідентифікації за уявними образами характерна для криміналістичної тактики, але необхідно зазначити, що все частіше техніко-криміналістичні прийоми використовуються для вирішення тактичних проблем; б) некоректно зіставляти роль криміналістичної техніки і тактики в досягненні одних і тих самих цілей (в одержанні інформації, що цікавить слідчого). Як нам видається, необхідно говорити тільки про їх взаємозв'язок та шукати системні шляхи застосування. Характер інформації, що міститься в ідеальних слідах, може визначати зв'язок між тактичними і техніко-криміналістичними засобами стосовно актуалізації (відновлення) і дослідження таких слідів; в) вивчення ідеальних слідів дає можливість відзначити, що розвиток криміналістичної тактики є поштовхом у розвитку криміналістичної техніки і навпаки. Тому, очевидно, що досягнення природничих і технічних наук проникають й у криміналістичну тактику.

Отже, використання в слідчій і судовій практиці інноваційних технологій (науково-технічних засобів), спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів, сприяє оптимізації процесу розслідування та розкриття злочинів і дає можливість: досліджувати раніше сприйняті події, явища і процеси; узагальнювати наявну інформацію і доповнювати її новою; перевіряти істинність ідеального сліду.

Перелік літератури

1. Шепітько В. Ю. Вибрані твори / Валерій Юрійович Шепітько. – Х. : Апостіль, 2010. – 576 с.

2. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1978. – 302 с.
3. Богунов В. Протоколювання та звукозапис: співвідношення функцій / В. Богунов // Підприємництво, госп-во і право. – 2003. – № 6. – С. 108–112.
4. Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : науч.-практ. пособие / В. Я. Карлов. – М. : Экзамен, 2006. – 192 с.
5. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение : монография / С. А. Шейфер. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 184 с.
6. Шепитько В. Ю. Криминалістика : курс лекцій / В. Ю. Шепитько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Одиссей, 2006. – 368 с.
7. Леонтьев А. А. Речь в криминалистике и судебной психологии / А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович, В. И. Батов. – М. : Наука, 1977. – 61 с.
8. Салтевский, М. В. Криминалістика. В современном изложении юристов : учеб. и практ. пособие / М. В. Салтевский. – Харьков : Рубикон, 1997. – 432 с.
9. Суворова Л. А. О криминалистической энграммологии (постановка проблемы) / Л. А. Суворова // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж, 2004. – Вып. 5. – С. 281–286.
10. Тимошенко П. Ю. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений / П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевский, Ю. Ф. Жариков ; отв. ред. Р. С. Белкин. – Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1991. – 88 с.
11. Криминалістика : учебник / под ред. В. А. Образцова. – 2-е изд. – М. : Юрист, 2002. – 733 с.
12. Работягов А. В. Устная речь как отражение эмоционального состояния человека / А. В. Работягов // Вісн. Луган. Ін-ту внутр. справ МВС України. – 2000. – Вип. 2. – С. 164–172.
13. Журин С. И. Практика и теория использования детекторов лжи / С. И. Журин. – М. : Горячая линия-Телеком, 2004. – 143 с.
14. Кобзі Д. О. Правові проблеми щодо використання поліграфа / Д. О. Кобзі, О. О. Єфремов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 19. – С. 112–115.
15. Морозова Т. Р. Сучасний стан теорії та практики поліграфічних опитувань / Т. Р. Морозова // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2004. – Вип. 6. – С. 223–230.

16. Половникова Ж. Ю. Основні принципи та напрямки підготовки поліграфологів МВС України / Ж. Ю. Половникова // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України : зб. наук. пр. – 2001. – Вип. 3. – С. 186–193.

17. Савочкин Д. А. Использование спецприбора «полиграф» в правоохранительной деятельности органов внутренних дел Украины / Д. А. Савочкин // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України : зб. наук. пр. – 2001. – № 3. – С. 312–319.

18. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты) : монография / Ю. И. Холодный. – М. : Мир и безопасность, 2000. – 180 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Shepit'ko, V. Yu. (2010). Vybrani tvory [Selected works]. Valerij Yuriyovych Shepit'ko. Kh. Apostil' [in Ukrainian].

2. Gorskiy, G. F. (1978). Problemy dokazatel'stv v sovetskom ugovnomnom processe [The problem of evidence in the Soviet criminal process]. G. F. Gorskiy, L. D. Kokorev, P. S. Jel'kind. Voronezh. Izd-vo Voronezh. gos. un-ta [in Russian].

3. Bohunov, V. (2003). Protokoliuvannia ta zvukozapys: spivvidnoshennia funktsij [Logging and sound recording: the correlation of functions]. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law. № 6, pp. 108–112. [in Ukrainian].

4. Karlov, V. Ja. (2006). Ispol'zovanie kriminalisticheskoy tehniki v rassledovanii prestuplenij [The use of criminalistic technology in crime investigation]. V. Ja. Karlov. Moscow. Jekzamen [in Russian].

5. Shejfer, S. A. (2004). Sledstvennye dejstviya. Osnovaniya, processual'nyj porjadok i dokazatel'stvennoe znachenie [Investigative actions. Grounds, procedure and evidentiary value]. Moscow. Jurlitinform [in Russian].

6. Shepit'ko, V. Ju. (2006). Kriminalistika: kurs lekcij. [Criminalistics: a course of lectures]. Har'kov: Odissej [in Russian].

7. Leont'ev, A. A. (1977). Rech' v kriminalistike i sudebnoj psihologii [Speech in criminalistics and forensic psychology]. Moscow. Nauka [in Russian].

8. Saltevskiy, M. V. (1997). Kriminalistika. V sovremennom izlozhenii juristov [Criminalistics. A modern lawyers' introduction]. Har'kov: Rubikon [in Russian].

9. Suvorova, L. A. (2004) O kriminalisticheskoy jengrammologii (postanovka problemy) [About criminalistic ingermarie (problem statement)]. Voronezhskie kriminalisticheskie chteniya – Voronezh forensic reading ; Voronezh., Issue 5, pp. 281–286 [in Russian].

10. Timoshenko, P. Ju. (1991). Teorija i praktika ispol'zovanija sledov pamjati (ideal'nyh otobrazhenij) v rassledovanii prestuplenij [Theory and practice of memory traces investigation (ideal reflections) in crime research]. Kyev. Ukr. akad. vnutr. del [in Russian].
11. Obrazcova, V. A. (2002). Kriminalistika [Criminalistics]. Moscow. Jurist [in Russian].
12. Rabortjagov, A. V. Ustnaja rech' kak otrazhenie jemocional'nogo sostojanija cheloveka [Oral speech as a reflection of a man's emotion] Visn. Lugan. Ins-tu vnutr. sprav MVS Ukraïni – Bulletin of Lugansk Institute of Internal Affairs of Ukraine. Issue 2, pp.164–172 [in Russian].
13. Zhurin, S. I. (2002). Praktika i teorija ispol'zovanija detektorov lzhi [Practice and theory of lie detectors usage]. Moscow. Gorjachaja linija-Telekom [in Russian].
14. Kobzi, D. O. (2002). Pravovi problemy schodo vykorystannia polihrafa [Law problems with polygraph usage]. Visn. Nats. univ-tu vnutr. Sprav – Journal of National University of Internal Affairs. Kharkiv. Issue 19, pp. 112–115 [in Ukrainian].
15. Morozova, T. R. (2004). Suchasnyj stan teorii ta praktyky polihrafichnykh opytuvan' [Modern state of the theory and practice of polygraph questioning]. Nauk. Visn. Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy – Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv. Issue 6, pp. 223–230 [in Ukrainian].
16. Polovnykova, Zh. Yu. (2001). Osnovni pryntsypy ta napriamky pidhotovky polihrafolohiv MVS Ukrainy [Main principles and preparing directions of polygraphs the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Nauk. visn. Dniprop. iuryd. ins-tu MVS Ukrainy – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk Law Institute of Internal Affairs of Ukraine. Issue 3, pp. 186–193 [in Ukrainian].
17. Savochkin, D. A. (2001). Ispol'zovanie specpribora «poligraf» v pravoohranitel'noj dejatel'nosti organov vnutrennih del Ukrainy [The use of polygraph in law activities in the Ministry of internal Affairs of Ukraine]. Nauk. visn. Dniprop. jurid. ins-tu MVS Ukraïni – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk Law Institute of Internal Affairs of Ukraine. Issue 3, pp. 312–319 [in Russian].
18. Holodnyj, Ju. I. (2000). Primenenie poligrafa pri profilaktike, raskrytii i rassledovanii prestuplenij (genezis i pravovye aspekty) [Polygraph usage during preventing, opening and research of crimes (genesis and law aspect)] Moscow. Mir i bezopasnost' – Peace and Security [in Russian].

Затенацький Д. В. Використання інноваційних технологій, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів

Стаття присвячена дослідженню використання інноваційних технологій, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. Надано основні напрями впрова-

дження інноваційних технологій у слідчу діяльність. У статті визначено місце нових науково-технічних засобів для виявлення, збирання та попереднього дослідження доказів. Розглянуто окремі науково-технічні засоби, спрямовані на актуалізацію ідеальних слідів. Проаналізовано функціональне призначення та можливості науково-технічних засобів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. Звернуто увагу на перспективний напрям дослідження ідеальних слідів за емоційним станом (емоційними реакціями) допитуваного, із застосуванням безконтактних технічних засобів. Наголошено на позиції стосовно того, що використання поліграфа не встановлює, не розкриває сутності та не вилучає ідеальні сліди, а лише дозволяє опосередковано судити про їхню наявність у допитуваного. Визначено найбільш ефективні техніко-криміналістичні прийоми для актуалізації ідеальних слідів, а також розглянуто їх сутність, зміст, особливості та можливості їх застосування. Зроблено акцент на окремих дискусійних питаннях щодо застосування науково-технічних засобів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. Висловлено думку щодо співвідношення криміналістичної техніки та криміналістичної тактики.

Ключові слова: інноваційні технології, науково-технічні засоби, ідеальні сліди, техніко-криміналістичні прийоми, актуалізація ідеальних слідів.

Затенацкий Д. В. Использование инновационных технологий, направленных на актуализацию идеальных следов

Статья посвящена исследованию использования инновационных технологий, направленных на актуализацию идеальных следов. Представлены основные направления внедрения инновационных технологий в следственную деятельность. В статье определено место новых научно-технических средств для обнаружения, сбора и предварительного исследования доказательств. Рассмотрены отдельные научно-технические средства, направленные на актуализацию идеальных следов. Проанализированы функциональное назначение и возможности научно-технических средств, направленных на актуализацию идеальных следов. Обращено внимание на перспективное направление исследования идеальных следов за эмоциональным состоянием (эмоциональными реакциями) допрашиваемого с применением бесконтактных технических средств. Подтверждена позиция относительно того, что использование полиграфа не устанавливает, не раскрывает сущность и не изымает идеальные следы, а лишь позволяет косвенно судить об их наличии у допрашиваемого. Определены наиболее эффективные технико-криминалистические приемы для актуализации идеальных следов, а также рассмотрена их сущность, содержание, особенности и возможности их применения. Сделан акцент на отдельных дискуссионных вопросах в отношении применения научно-технических средств, направленных на актуализацию идеальных следов. Высказано мнение о соотношении криминалистической техники применительно к криминалистической тактике.

Ключевые слова: инновационные технологии, научно-технические средства, идеальные следы, технико-криминалистические приемы, актуализация идеальных следов.

Zatenatskiy D. V. Usage of some innovation technologies directed onto ideal traces actualization

The article is dedicated to research of innovation technology usage directed onto ideal traces actualization. The main directions of incaleation the innovation technology into the search activities are shown. There is a place of new scientific-technological means for searching, gathering and preliminary provements research in this article. Some seperate scientific-technological means are looked upon, that are directed to ideal traces actualization. The functional purposes and possibilities of science-technical means, directed onto ideal traces actualization are analyzed. The attention is paid to the perspective direction of ideal traces research (emotional reactions) of the investigating person without contact technical means usage. It was proved the position according to the usage of poligraph doesn't state, open the essence and exclude the ideal traces and only permits to judge indirectly about their presence from the questioner. Some most effective technic-criminalistic methods for actualization of ideal traces are defined and also their essence containing peculiarities and possibilities of their usage are viewed. The accent is made on seperate discussion questions as to usage of scientific technical means directed onto actualization of ideal traces. The opinion as to the correlation of criminalistic technique in the usage of criminal tactic is given.

Key words: *innovation technologies, scientific-technical means, ideal traces, technical-criminal methods, actualization of ideal traces.*

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.222.7

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ У НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

С. Р. Багіров, кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри кримінального права Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету

Постановка проблеми. Вивчення правозастосовної практики у сфері кримінального права дає переконливі докази існування фактів спричинення суспільно небезпечних наслідків необережною поведінкою кількох суб'єктів. Це явище є давно відомим науці кримінального права. У підручниках, монографіях та іншій кримінально-правовій літературі XIX ст. воно спочатку отримало назву «збіг необережності» від латинського відповідника «*concursum incautus*». Відтоді характеристика юридичної природи та правових наслідків вчинення необережного злочину кількома суб'єктами становить одне з дуже заплутаних питань теорії кримінального права. Не в останню чергу зазначена заплутаність зумовлена перебуванням явища, що вивчається, на межі трьох взаємопов'язаних смислових блоків, кожен з яких сам по собі утворює неабияку проблему: 1) причинного зв'язку; 2) необережності і 3) співучасті. Питання співучасті у злочині приєднуємо сюди з тієї підстави, що починаючи приблизно з другої половини XIX ст. у теорії кримінального права розгорнулися гострі дискусії щодо можливості (неможливості) застосовувати положення про співучасть до необережного злочину, вчиненого кількома суб'єктами. Протягом XX ст. ці дискусії продовжились як на сторінках підручників та курсів лекцій з кримінального права, так і в

монографічній літературі. Доречно зауважити, що єдиною монографічною працею, інформацію про яку вдалося розшукати автору цієї статті та яка спеціально присвячена проблемі необережної співучасті у злочині, є книга німецького криміналіста Е. Вуттіга [1], видана 1902 р. у м. Бреслау¹.

Пізніше, уже в радянській науці кримінального права, зазначена дискусія продовжилася; висвітлення її перебігу цілком може становити предмет самостійної публікації. Варто вказати, що на початку 60-х рр. ХХ ст. до обігу теорії кримінального права ввійшов термін «необережне співзаподіяння» [2, с. 14–17], яким стали позначати ситуації спільного необережного заподіяння шкоди замість дуже спірної і неоднозначної конструкції «співучасть у необережному злочині».

Аналіз останніх досліджень. Протягом періоду з початку 60-х рр. ХХ ст. та до цього часу до питань необережного співзаподіяння у своїх працях звертались такі автори, як О. А. Арутюнов [3], М. О. Бабій [4], М. І. Бажанов [5], Д. А. Безбородов [6; 7; 8; 9], В. І. Борисов [10; 11], А. П. Бохан [12], Р. Р. Галіакбаров [13; 14; 15], А. Д. Гладкова [16], С. В. Гончаренко [17], О. В. Гороховська [18], М. С. Грінберг [19], П. С. Дагель [20], О. О. Кваша [21], А. П. Козлов [22], Н. Ф. Кузнецова [23], О. В. Курсаєв [24; 25], Д. А. Мелешко [26], В. А. Мисливий [27], А. А. Музика [28; 29], В. О. Навроцький [30], В. А. Нерсесян [31], О. І. Плотніков [32; 33], О. І. Рарог [34], А. Р. Салімгарєєва [35], А. А. Тер-Акопов [36], І. М. Тяжкова [37], І. Р. Харитонова [38; 39; 40], В. М. Шиханов [41], І. Ю. Яніна [42], та деякі інші.

Проте вивчення кримінально-правової літератури за останні 54 роки (1962–2016) доводить, що спроба відійти від проблеми «співучасть у необережному злочині» шляхом формування поняття «необережне співзаподіяння», у свою чергу, стала причиною виникнення іншої проблеми, оскільки зміст останнього поняття (необережного співзаподіяння) зазнав неоднакового тлумачення в доктрині кримінального права. На це вже звернули увагу деякі науковці. Зокрема, О. А. Арутюнов справедливо зауважує, що багатьма авторами актуалізовано проблему необережного співзаподіяння, утім єдине розуміння необережного співзаподіяння відсутнє [3, с. 20–21].

¹ Сучасна назва – м. Вроцлав (Республіка Польща).

На підставі викладеного **мету** цієї статті автор убачає у висвітленні основних підходів до розуміння змісту необережного співзаподіяння, критичному аналізі деяких з них та наведенні додаткових аргументів на користь інших.

Основний зміст. Передусім варто зауважити, що, крім різних наукових підходів до розуміння необережного співзаподіяння, у теорії кримінального права неодноразово висловлювалися й позиції щодо заперечення цієї кримінально-правової конструкції [22, с. 19–21]. Проте причини такого заперечення, що утворюють основу аргументації теоретиків, істотно відрізняються. Це потребує окремого розгляду і виходить за межі предмета цієї публікації, в якій ми висвітлюємо підходи тих науковців, що визнають необережне співзаподіяння, хоча і надають йому різного змісту.

Протягом 70–80-х рр. ХХ ст. значну увагу дослідженню необережного співзаподіяння приділив Р. Р. Галіакбаров. Науковець підкреслює, що не будь-яке необережне злочинне посягання, в якому поєдналася небезпечна поведінка кількох осіб, має оцінюватись як необережне співзаподіяння, і критикує погляд, згідно з яким термін «необережне співзаподіяння» використовується для позначення будь-яких форм збігу необережності кількох осіб в одному злочині [14, с. 69].

Зокрема, Р. Р. Галіакбаров уважає спірним твердження, згідно з яким до необережного співзаподіяння віднесено дії двох водіїв, котрі внаслідок порушення кожним із них правил безпеки руху спричинили один наслідок. Тут, на думку вченого, у кожного водія свій злочин [14, с. 70]. Натомість Н. Ф. Кузнєцова та В. М. Кудрявцев, з позицією яких не погоджується Р. Р. Галіакбаров, зазначали, що є всі підстави для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 211 КК РРФСР¹ двох водіїв транспорту, які внаслідок обов'язкових порушень правил безпеки руху разом спричиняють злочинну шкоду. На думку Н. Ф. Кузнєцової та В. М. Кудрявцева, винуваті відповідають у цій ситуації за самостійні необережні злочини, і при цьому автори не виключають наявності в таких випадках необережного співзаподіяння одного злочинного результату [2, с. 15–16].

¹ Згідно з чинним КК України ці діяння передбачає ст. 286.

Як бачимо, між науковцями виникла дискусія з приводу того, чи можна вважати необережним співзаподіянням ситуацію заподіяння одного суспільно небезпечного наслідку як результату поєднання порушень правил безпеки руху транспорту з боку двох водіїв. Цікавим є той факт, що практичне вирішення цього питання вчені пропонують однаково: кваліфікувати дії кожного водія за статтями про самостійно вчинений необережний злочин. Водночас теоретичне підґрунтя цього рішення відрізняється. Судячи з наведеного, Р. Р. Галіакбаров вважає, що самостійна відповідальність кожного водія, дії якого утворили окремих склад злочину, не дозволяє визнати наявності необережного співзаподіяння в таких ситуаціях. Н. Ф. Кузнєцова та В. М. Кудрявцев, навпаки, визнають необережне співзаподіяння і в ситуації, коли дії водіїв зазнають самостійної кримінально-правової оцінки.

Хоча останній підхід тлумачиться Р. Р. Галіакбаровим як надто широкий і критикується вченим, тим не менше його «сповідують» багато хто з науковців. Наприклад, В. А. Нерсесян дає таке визначення необережного співзаподіяння: це необережна поведінка кількох осіб, дії яких унаслідок збігу в часі та місці призводять до настання злочинного наслідку [43, с. 19]. У свою чергу, Р. Р. Галіакбаров обґрунтовано зауважує, що таке розуміння цього явища дозволило В. А. Нерсесяну включити до необережного співзаподіяння, наприклад, наслідок, який настав у результаті порушення правил з боку водія та пішохода [14, с. 70].

Більш плідним Р. Р. Галіакбаров вважає підхід І. Р. Харитонової, в основу якого покладено ідею, що не кожен збіг поведінки кількох осіб можна визнати необережним співзаподіянням. Учений погоджується з класифікацією збігу необережної поведінки кількох осіб, яку пропонує І. Р. Харитонova: 1) одноособово вчинений необережний злочин; 2) необережне опосередковане заподіяння; 3) збіг кількох роз'єднаних і одноособово виконаних злочинів, що завдяки ситуації викликали один результат; 4) вчинення у процесі спільної діяльності кількох осіб одним із суб'єктів одного необережного злочину; 5) вчинення кожним із суб'єктів, що діяли спільно, самостійного необережного злочину; 6) необережне співзаподіяння злочинного результату [38, с. 10; 14, с. 70].

Критичне ставлення, висловлене Р. Р. Галіакбаровим, змусило його сформулювати власні конструктивні положення. Учений ставить запитання про те, чим відрізняється необережне співзаподіяння від інших фактів вчинення через необережність злочинних посягань, в яких виявляє себе поведінка кількох осіб? Відповідь на нього формулює таким чином. Головну і розпізнавальну ознаку необережного співзаподіяння Р. Р. Галіакбаров убаचाє в тому, що на винуватих покладено обов'язок з метою уникнення небажаних наслідків діяти узгоджено в одному напрямі, але через необачність чи несумлінність вони взаємопов'язаними, спільними діями допустили настання шкідливих наслідків, оцінюваних як один злочин, вчинений кількома особами [14, с. 70].

Пояснюючи, чому, на його думку, наведений вище В. А. Нерсесяном приклад порушень правил безпеки руху водієм та пішоходом не належить до необережного співзаподіяння, Р. Р. Галіакбаров зазначає про таке. У цьому випадку, наприклад, порушення правил безпеки з боку водія і пішохода пов'язані із результатом, що настав, однак необережного співзаподіяння немає, оскільки для нього є характерним завідомо спільний (в одному напрямі) характер дозлочинної поведінки двох або більше суб'єктів, кожен з яких є винуватим у вчиненні одного і того самого злочину [14, с. 71].

Ілюструючи наведені теоретичні положення практичним прикладом, Р. Р. Галіакбаров пише: «Наприклад, під час очищення від снігу злітних смуг аеродрому всі особи, задіяні у цьому процесі, зобов'язані дотримуватись правил безпеки польотів. Диспетчер не має права до завершення робіт давати літаку сигнал на посадку, а водій снігозбиральної машини повинен включити попереджувальні сигнали. Порушення обома відповідних правил, що викликали авіакатастрофу, повинні оцінюватись як прояв необережного співзаподіяння в межах одного злочину» [14, с. 71].

На нашу думку, така аргументація сама по собі є спірною. Річ у тім, що учасники дорожнього руху, наприклад два водії автотранспортних засобів, так само можуть бути визнані особами, які діють спільно в одному напрямі в тому розумінні, що вони зобов'язані забезпечити кожен зі свого боку безпеку процесу дорожнього руху. До цього аспекту питання привертають увагу В. І. Борисов та С. В. Гі-

зимчук, правильно підкреслюючи колективну (спільну) форму діяльності із забезпечення умов дорожнього руху [11, с. 65].

Утім Р. Р. Галіакбаров вважає необережну поведінку диспетчера аеродрому і водія снігозбиральної машини проявом необережного співзаподіяння, а необережну поведінку кількох водіїв автотранспорту, що призвела до одного злочинного наслідку (йдеться про приклад, що наводили Н. Ф. Кузнецова та В. М. Кудрявцев), не оцінює як необережне співзаподіяння. В обох наведених випадках суб'єкти повинні взаємодіяти в одному напрямі – напрямі забезпечення безпеки функціонування технічних процесів, хоча кожен у своїй сфері.

Необхідно зазначити, що наведені різні підходи до розуміння ситуації заподіяння одного злочинного наслідку порушеннями правил безпеки з боку кількох водіїв спостерігались і в подальшому. Так, вище ми вже наводили позицію В. А. Нерсесяна, який приєднався до поглядів Н. Ф. Кузнецової та В. М. Кудрявцева. По суті, такий самий підхід широкого розуміння необережного співзаподіяння висловила І. М. Тяжкова. На думку вченої, «необережне співзаподіяння об'єднує те спільне, що у вчиненні одного злочину завжди беруть участь кілька осіб, спільними усвідомленими або неусвідомленими діями (бездіяльністю) яких через необережність вчиняється єдине злочинне діяння» [37, с. 57]. Такого ж широкого тлумачення необережного співзаподіяння дотримуються багато хто з науковців [41, с. 340].

Утім існують і прихильники поглядів, висловлених свого часу Р. Р. Галіакбаровим та І. Р. Харитоновим.

Зокрема, О. В. Курсаєв пише, що найбільш широкого розповсюдження необережне співзаподіяння зазнало серед транспортних злочинів, які становлять переважну більшість необережних злочинних діянь [24, с. 65]. Водночас значна частина вчених, які досліджували необережне співзаподіяння, переконані, що в транспортних злочинах частіше має місце не стільки необережне співзаподіяння, скільки збіг в одному місці і часі самостійних необережних злочинів двох або більше осіб. Так, Д. А. Безбородов стверджує, що «правозастосування знає доволі велику кількість випадків, що не вписуються у загальну концепцію необережного співзаподіяння

через відсутність спільності і які становлять самостійне кримінально-правове явище. Це явище у теорії кримінального права одержало назву “збіг дії”» [6, с. 52]. Третю частину навчального посібника «Необережні багатосуб’єктні злочини» Д. А. Безбородов присвячує розгляду питання про збіг дії (бездіяльності) у необережному злочині.

На думку Д. А. Мелешка, співзаподіяння шкоди є можливим лише за наявності психологічного взаємозв’язку між співзаподіяниками, що може виявлятися на двох рівнях. Перший рівень – це взаємне усвідомлення фізичної взаємодії, тобто факту допомоги з боку іншої особи, що є характерним для співзаподіяння шкоди з особами, які не підлягають кримінальній відповідальності, і опосередкованого заподіяння шкоди. Другий рівень – це взаємне усвідомлення протиправної сутності спільно вчинюваного діяння, що є характерним для співучасті в злочині і необережного співзаподіяння шкоди. Відсутність психологічного взаємозв’язку між винуватими особами, навіть за темпорального і територіального збігу вчинених ними діянь (наприклад, під час збігу причинних зв’язків у дорожньо-транспортних пригодах), виключає співзаподіяння шкоди [26, с. 10].

Вважаємо, що Д. А. Мелешко пропонує дуже спірний критерій розмежування співзаподіяння і збігу. По-перше, підхід, відповідно до якого усвідомлення протиправної сутності спільно вчинюваного діяння визнається характерною ознакою необережного співзаподіяння, означає повне виключення неусвідомленої необережності – злочинної недбалості – зі сфери необережного співзаподіяння. З цією тезою важко погодитися. По-друге, між водіями під час дорожньо-транспортних пригод цілком може констатуватися психологічний взаємозв’язок, що підтверджується як колективним характером підтримання режиму безпеки у сфері функціонування транспорту (водії, пішоходи, пасажери неодмінно психологічно контактують один з одним), так і правовими позиціями, викладеними вищими судовими інстанціями. Зокрема, у п. 7 постанови «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти без-

пеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14 Верховний Суд України звертає увагу на можливість взаємодії між водіями¹.

Примітним є і те, що О. В. Курсаєв, автор монографії про необережне співзаподіяння, на початку параграфа про суб'єктивні ознаки необережного співзаподіяння пише: «Під час характеристики суб'єктивних ознак необережного співзаподіяння слід брати до уваги ту обставину, що вони відбивають ускладнений характер самого посягання, вчиненого через необережність кількох особами, і цим розмежовують необережне співзаподіяння і збіг кількох осіб в одному необережному злочині» [24, с. 145]. Проте в подальшому протягом усього зазначеного параграфа О. В. Курсаєву так і не вдалося встановити критерії, які допомогли б розмежувати необережне співзаподіяння і збіг кількох осіб в одному необережному злочині. Науковець розглядає низку дискусійних питань – усвідомлення суспільної небезпеки діяння під час необережності, взаємної вини, мотиву і мети під час вчинення необережного злочину. Привертає до себе увагу та обставина, що зазначені спірні питання виникли не у зв'язку із необережним співзаподіянням, а в межах теорії необережної вини як такої. Розгляд О. В. Курсаєвим саме цих питань, а не критеріїв розмежування необережного співзаподіяння і збігу кількох осіб в одному необережному злочині, наводить на думку або про надзвичайну складність розкриття особливостей суб'єктивної сторони необережного співзаподіяння, або про відсутність таких особливостей. Таким чином, не є виключеним і висновок про те, що особливості необережного співзаподіяння варто шукати не

¹ Пункт 7 зазначеної постанови передбачає: «У випадках, коли передбачені ст. 286 КК суспільно небезпечні наслідки настали через порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту двома або більше водіями транспортних засобів, суди повинні з'ясувати характер порушень, які допустив кожен із них, а також чи не було причиною порушення зазначених правил одним водієм їх недодержання іншим і чи мав перший можливість уникнути дорожньо-транспортної події та її наслідків. При цьому треба мати на увазі, що за певних умов виключається кримінальна відповідальність особи, яка порушила Правила дорожнього руху вимушено, через створення аварійної ситуації іншою особою, котра керувала транспортним засобом».

серед суб'єктивних ознак вчиненого, а в площині об'єктивної сторони цього явища.

Висновки. Отже, наведені в цій статті наукові позиції, міркування, приклади дають підстави для таких висновків.

Передусім підтверджено правоту тих авторів, які висували положення про відсутність єдиного розуміння змісту необережного співзаподіяння у доктрині кримінального права.

У сучасній теорії кримінального права так само, як і 30–40 років тому, спостерігається формування двох основних підходів – «вузького» та «широкого» – до розуміння необережного співзаподіяння. Маркером, який дозволяє впевнено відносити науковий підхід до «вузького» або «широкого», є ставлення його прихильника до автотранспортного злочину, що вчиняється кількома суб'єктами.

Прихильники «вузького» підходу (Д. А. Безбородов, Р. Р. Галіакбаров, М. С. Грінберг, О. В. Курсаєв, Д. А. Мелешко, І. Р. Харитонова та ін.) наполягають на розмежуванні необережного співзаподіяння як особливої форми поведінки кількох суб'єктів одного необережного злочину з явищем «збігу» самостійних необережних злочинів. Збіг порушень правил безпеки з боку кількох водіїв транспортних засобів, що призвело до одного суспільно небезпечного наслідку, представники цього підходу не вважають необережним співзаподіянням.

Більшість науковців (В. І. Борисов, С. В. Гізимчук, П. С. Дагель, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, В. А. Мисливий, В. О. Навроцький, В. А. Нерсисян, І. М. Тяжкова та ін.) розглядають як необережне співзаподіяння не лише «вузькі» (тобто такі, що, умовно кажучи, тяжіють з об'єктивної сторони до «співвиконавства») форми необережного спричинення злочинного наслідку, а й інші різновиди необережного заподіяння спільної шкоди кількома суб'єктами. Учені цієї групи вважають, що поняття необережного співзаподіяння може охоплювати і ситуації спричинення єдиного наслідку кількома водіями, кожен з яких порушив правила безпеки руху або експлуатації транспорту.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На наш погляд, представники «вузького» підходу поки що не навели переконливих доказів, які дозволили б чітко розмежувати необережне

співзаподіяння і те явище, яке вони називають «збігом діянь» або самостійними необережними злочинами, що збігаються у місці та часі. Подальші наукові пошуки варто присвятити виробленню теоретично прийнятного підходу до необережного співзаподіяння, який дав би можливість розв'язати проблеми, що накопичились у правозастосовній діяльності.

Перелік літератури

1. Wuttig E. Fahrlässige Teilnahme am Verbrechen / E. Wuttig. – Breslau : Schletter'sche Buchhandlung (Franck & Weigert), 1902. – 130 s.
2. Кузнецова Н. Квалификация соучастия в преступлении / Н. Кузнецова, В. Кудрявцев // Сов. юстиция. – 1962. – № 19. – С. 14–17.
3. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении / А. А. Арутюнов. – М. : Статут, 2013. – 408 с.
4. Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии : монография / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 720 с.
5. Статтю коментує професор Харківського юридичного інституту М. І. Бажанов // Рад. право. – 1989. – № 10. – С. 66–67. – Комент. ст. : Про поняття необережного співзаподіяння / С. Гончаренко // Рад. право. – 1989. – № 10. – С. 63–66.
6. Безбородов Д. А. Неосторожные многосубъектные преступления: понятие и квалификация : учеб. пособие / Д. А. Безбородов. – СПб. : С.-Петербург. юрид. ин-т Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2015. – 60 с.
7. Безбородов Д. А. К вопросу о понятии неосторожного сопричинения в уголовном праве / Д. А. Безбородов // Криминалисть. – 2014. – № 1. – С. 9–16.
8. Безбородов Д. А. Уголовно-правовое регулирование ответственности за совместное совершение преступления : монография / Д. А. Безбородов. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та МВД России, 2007. – 303 с.
9. Безбородов Д. А. Методологические основы учения об уголовной ответственности за совместное преступное деяние : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Д. А. Безбородов ; С.-Петербург. ун-т МВД России. – СПб., 2008. – 55 с.
10. Борисов В. І. Основні проблеми охорони безпеки виробництва в кримінальному законодавстві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. І. Борисов ; Укр. юрид. акад. – Х., 1993. – 35 с.

11. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения / В. И. Борисов, С. В. Гизимчук. – Харьков : Консум, 2001. – 160 с.

12. Бохан А. П. Соучастие в неосторожном преступлении: миф или реальность? / А. П. Бохан, Н. В. Петрашева // Lex Russica. – 2016. – № 5 (114). – С. 217–224.

13. Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки : учеб. пособие / Р. Р. Галиакбаров. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1973. – 140 с.

14. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия : учеб. пособие / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабаров. высш. шк. МВД СССР, 1987. – 96 с.

15. Галиакбаров Р. Р. Неосторожное сопричинение как вид множественности участников преступления / Р. Р. Галиакбаров // Проблемы борьбы с преступной неосторожностью : межвуз. темат. сб. – Владивосток, 1981. – С. 28–34.

16. Гладкова А. Д. Уголовная ответственность сопричинителей вреда по неосторожности / А. Д. Гладкова // Science Time. – 2014. – № 5. – С. 50–55.

17. Гончаренко С. В. Про поняття необережного співзаподіяння / С. В. Гончаренко // Рад. право. – 1989. – № 10. – С. 63–66.

18. Гороховська О. В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / О. В. Гороховська ; наук. ред. А. А. Музика. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 180 с.

19. Гринберг М. С. Соучастие в неосторожных преступлениях / М. С. Гринберг // Сов. государство и право. – 1990. – № 8. – С. 53–60.

20. Дагель П. С. Причинная связь в преступлениях, совершаемых по неосторожности / П. С. Дагель // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1981. – Вып. 34. – С. 28–38.

21. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О. О. Кваша ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 560 с.

22. Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность / А. П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 362 с.

23. Кузнецова Н. Квалификация соучастия в преступлениях / Н. Кузнецова, В. Кудрявцев // Сов. юстиция. – 1962. – № 19. – С. 14–17.

24. Курсаев А. В. Неосторожное сопричинение в российском уголовном праве : монография / А. В. Курсаев. – М. : Юрлитинформ, 2015. – 280 с.

25. Курсаев А. В. Дифференциация уголовной ответственности за неосторожное сопричинение вреда : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Курсаев ; Моск. ун-т МВД РФ. – М., 2011. – 26 с.
26. Мелешко Д. А. Сопричинение вреда без признаков соучастия в доктрине уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. А. Мелешко ; Акад. Ген. прокуратуры РФ. – М., 2016. – 30 с.
27. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Мисливий ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2005. – 36 с.
28. Музыка А. А. Диференціація відповідальності за необережні злочини з урахуванням різновидів детермінаційних зв'язків / А. А. Музыка, С. Р. Багіров // Право України. – 2004. – № 7. – С. 114–118.
29. Музыка А. А. Причинная связь: уголовно-правовой очерк / А. А. Музыка, С. Р. Багіров. – Хмельницький : Изд-во Хмельниц. ун-та упр. и права, 2009. – 112 с.
30. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
31. Нерсесян В. А. Ответственность за неосторожные преступления / В. А. Нерсесян. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 223 с.
32. Плотников А. И. Соучастие как проблема диалектического противоречия и единства во множестве объективного и субъективного / А. И. Плотников // Рос. ежегодник уголов. права. – 2012. – № 6. – С. 233–261.
33. Плотников А. И. Соучастие в системе преступлений, характеризующихся стечением преступников / А. И. Плотников // Lex Russica. – 2016. – № 5 (114). – С. 117–132.
34. Рарог А. И. Уголовная ответственность за неосторожное сопричинение / А. И. Рарог // Уголовное право в XXI веке : материалы междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М. : Лекс Эст, 2002. – С. 62–70.
35. Салимгареева А. Р. Преступная деятельность двух или более лиц без признаков соучастия в российском уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Р. Салимгареева ; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 2011. – 27 с.
36. Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М. : ЮРКНИГА, 2003. – 480 с.
37. Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / И. М. Тяжкова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 278 с.

38. Харитонова И. Р. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И. Р. Харитонова ; Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск, 1985. – 15 с.

39. Харитонова И. Р. Понятие неосторожного сопричинения по советскому уголовному праву / И. Р. Харитонова // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1985. – С. 123–132.

40. Харитонова И. Р. Проблема уголовной ответственности за неосторожное сопричинение / И. Р. Харитонова // Актуальные проблемы борьбы с преступностью : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1989. – С. 45–52.

41. Дорожно-транспортная преступность: закономерности, причины, социальный контроль / А. Ю. Кравцов, А. И. Сирохин, Р. В. Скоморохов, В. Н. Шиханов ; под ред. В. В. Лунева. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. – 474 с.

42. Янина И. Ю. Понятие и признаки неосторожного причинения / И. Ю. Янина // Право : журн. Высш. шк. экономики. – 2016. – № 2. – С. 65–73.

43. Нерсисян В. А. Ответственность за неосторожные преступные деяния в свете научно-технической революции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Нерсисян ; ВЮЗИ. – М., 1983. – 24 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Wuttig, E. (1902). Fahrlässige Teilnahme am Verbrechen [Negligence complicity in a crime]. Breslau : Schletter'sche Buchhandlung (Franck & Weigert) [in German].

2. Kuznetsova, N., & Kudryavtsev, V. (1962). Kvalifikatsiya souchastiya v prestuplenii [Qualification of the complicity in a crime]. Sovetskaya justitsiya – The Soviet justice, 19, pp.14–17 [in Russian].

3. Arutyunov, A. A. (2013). Souchastiye v prestuplenii [Complicity in a crime]. Moscow : Statut [in Russian].

4. Babiy, N. A. (2013). Mnozhestvennost' lic v prestuplenii i problemy ucheniya o souchastii [Multiplicity of the persons in a crime and problems of the complicity doctrine's]. Moscow : Yurлитinform[in Russian].

5. Bazhanov, M. I. (1989). Stattu komentuye profesor Harkivs'kogo yuridichnogo institutu M. I. Bazhanov [Professor of the Harkiv juridical institute M. I. Bazhanov comments the article]. Radyans'ke pravo – The Soviet law, 10, pp. 66–67. – Komentar statty : Goncharenko, S. Pro ponyattya neoberezhnogo spivzapodiyannya [About a concept of the negligence co-causality]. Radyans'ke pravo – The Soviet law, 10, pp. 63–66 [in Ukrainian].

6. Bezborodov, D. A. (2015). Neostorozhnye mnogosub'ektnye prestupleniya : ponjatiye i kvalifikatsiya [Negligence multi-offender crimes : concept and qualification]. Saint Petersburg : Yurid. in-t Akad. Gen. prokuratury RF [in Russian].
7. Bezborodov, D. A. (2014). K voprosu o ponyatii neostorozhnogo soprichineniya v ugovolnom prave [On the issue of concept of the negligence co-causality in criminal law]. *Kriminalist – The Criminalist*, 1, pp. 9–16 [in Russian].
8. Bezborodov, D. A. (2007). Ugolovno-pravovoye regulirovaniye otvetstvennosti za sovmestnoye soversheniye prestupleniya [Criminal-legal's regulation of the liability for a joint commission of crime]. Saint Petersburg : Izd-vo S-Peterburg. un-ta MVD Rossii [in Russian].
9. Bezborodov, D. A. (2008). Metodologicheskiye osnovy ucheniya ob ugovolnoy otvetstvennosti za sovmestnoye prestupnoye deyanie [Methodological foundations of the doctrine about a criminal liability for a joint commission of crime]. Extended abstract of Doctor's thesis. Saint Petersburg [in Russian].
10. Borisov, V. I. (1993). Osnovni problemy ohorony bezpeky vyrobnyctva v kriminal'nomu zakonodavstvi Ukrayiny [The main problems of safety manufacture in the criminal legislation of Ukraine]. Extended abstract of Doctor's thesis. Harkiv [in Ukrainian].
11. Borisov, V. I., & Gizimchuk, S. V. (2001). Ugolovnaya otvetstvennost' za narusheniye pravil, norm i standartov, obespechivayushhih bezopasnost' dorozhnogo dvizheniya [Criminal liability for a violation of rules, norms and standards, that support a traffic safety]. Har'kov : Konsum [in Russian].
12. Bohan, A. P., & Petrasheva, N. V. (2016). Souchastiye v neostorozhnom prestuplenii : mif ili real'nost'? [Complicity in a negligence crime: myth or reality?]. *Lex Russica – The Lex Russica*, 5, pp. 217–224 [in Russian].
13. Galiakbarov, R. R. (1973). Gruppovoye prestupleniye. Postojannyye i peremennyye priznaki [Group crime. Constant and variable attributes]. Sverdlovsk : Sverdlov. yurid. in-t [in Russian].
14. Galiakbarov, R. R. (1987). Kvalifikatsiya mnogosub'ektnykh prestuplenij bez priznakov souchastiya [Qualification multi-offender crimes, that have not attributes a complicity]. Habarovsk : Habarov. vyssh. shk. MVD SSSR [in Russian].
15. Galiakbarov, R. R. (1981). Neostorozhnoye soprichineniye kak vid mnozhestvennosti uchastnikov prestupleniya [Negligence co-causality as a sort of a multiplicity of participants of a crime]. *Problemy bor'by s prestupnoy neostorozhnost'yu – Problems of the prevention the criminal negligence*. Vladivostok, pp. 28–34 [in Russian].

16. Gladkova, A. D. (2014). Ugolovnaya otvetstvennost' soprichinitelej vreda po neostorozhnosti [Criminal liability of co-causers, that do harm by negligence]. *Science Time – Science Time*, 5, 50–55 [in Russian].

17. Goncharenko, S. (1989). Pro ponyattya neoberezhnogo spivzapodiyannya [About a concept of the negligence co-causality]. *Radjans'ke pravo – The Soviet law*, 10, pp. 63–66 [in Ukrainian].

18. Gorohovs'ka, O. V. (2007). Vbivstvo cherez neoberezhnist': problemi kriminal'noyi vidpovidal'nosti [Homicide by negligence : the problems of a criminal liability]. *Kiyv : Vid. PALIVODA A. V.* [in Ukrainian].

19. Grinberg, M. S. (1990). Souchastiye v neostorozhnyh prestupleniyah [Complicity in the negligence crimes]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo – The Soviet state and law*, 8, pp. 53–60 [in Russian].

20. Dageľ, P. S. (1981). Prichinnaya svyaz' v prestupleniyah, sovershayemyh po neostorozhnosti [Causal nexus in crimes, are committed by negligence]. *Voprosy bor'by s prestupnost'yu – The issues of crime prevention*, issue 34, pp. 28–38 [in Russian].

21. Kvasha, O. O. (2013). Spivuchast' u zlochyni: struktura ta vidpovidal'nist' [Complicity in crime : structure and responsibility]. *Lugans'k : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka* [in Ukrainian].

22. Kozlov, A. P. (2001). Souchastiye: tradyciyi i real'nost' [Complicity : traditions and reality]. *Saint Petersburg : Yurid. centr Press* [in Russian].

23. Kuznecova, N., & Kudrjavcev, V. (1962). Kvalifikaciya souchastiya v prestuplenii [Qualification of the complicity in a crime]. *Sovetskaya justiciya – The Soviet justice*, 19, pp. 14–17 [in Russian].

24. Kursaeв, A. V. (2015). Neostorozhnoye soprichineniye v rossijskom ugolovnom prave [Negligence co-causality in russian criminal law]. *Moscow : Jurlitinform* [in Russian].

25. Kursaeв, A. V. (2011). Differenciaciya ugolovnoj otvetstvennosti za neostorozhnoye soprichineniye vreda [Differentiation of the criminal responsibility for the negligence co-causality]. *Extended abstract of candidate's thesis. Moscow* [in Russian].

26. Meleshko, D. A. (2016). Soprichineniye vreda bez priznakov souchastiya v doktrine ugolovnogo prava [Co-causality of the harm without the attributes of the complicity in doctrine of criminal law]. *Extended abstract of candidate's thesis. Moscow* [in Russian].

27. Mislivij, V. A. (2005). Zlochiny proti bezpeki dorozhn'ogo ruhu ta ekspluataciyi transportu (kriminal'no-pravove ta kriminologichne doslidzhennya) [Crimes against the safety of traffic and transport operation (criminal-legal and criminological research)]. *Extended abstract of Doctor's thesis. Kiyv* [in Ukrainian].

28. Muzyka, A. A., & Bagirov, S. R. (2004). Diferenciaciya vidpovidal'nosti za neoberezhni zlochyny z urahuvannyam riznovydiv determinaciynyh zv'yazkiv [Differentiation of the liability for negligence crimes with a glance of the types determination links]. *Pravo Ukrainy – The law of Ukraine*, 7, pp.114–118 [in Ukrainian].

29. Muzyka, A. A., & Bagirov, S. R. (2009). Prichinnaya svyaz' : ugolovno-pravovoj ocherk [Causal nexus : criminal-legal outline]. Hmel' nitskiy : Izd-vo Hmel' nitskogo universiteta upravleniya i prava [in Russian].

30. Navrots'kiy, V. O. (2006). Osnovy kyiminal'no-pravovoyi kvalifikacyi [Foundations of the criminal-legal qualification]. Kiyv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].

31. Nersesyan, V. A. (2002). Otvetstvennost' za neostorozhnye prestupleniya [Responsibility for the negligence crimes]. Saint Petersburg : Yurid. centr Press [in Russian].

32. Plotnikov, A. I. (2012). Souchastiye kak problema dialekticheskogo protivorechiya i yedinstva vo mnozhestve ob'yektivnogo i sub'yektivnogo [Complicity as a problem of the dialectical contradiction and unity in the multitude objective and subjective]. *Rossiyskiy ezhegodnik ugolovnogo prava – Russian yearbook of criminal law*, 6, pp. 233–261 [in Russian].

33. Plotnikov, A. I. (2016). Souchastiye v sisteme prestuplenij, harakterizuyushhihsya stecheniyem prestupnikov [Complicity in the system of the crimes, that have a concurrence the offenders]. *Lex Russica – The Lex Russica*, 5, pp. 117–132 [in Russian].

34. Rarog, A. I. (2002). Ugolovnaya otvetstvennost' za neostorozhnoye soprichineniye [Criminal responsibility for the negligence co-causality]. *Criminal law in XXI century '02 : mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya (31 maja – 1 ijunya 2001 goda) – [international scientific conference]* (pp. 62–70). Moscow : Leks Est [in Russian].

35. Salimgareyeva, A. R. (2011). Prestupnaya deyatel'nost' dvuh ili boleye lic bez priznakov souchastiya v rossiyskom ugolovnom prave [Criminal activity from two or more persons without the attributes of complicity in russian criminal law]. Extended abstract of candidate's thesis. Ekaterinburg [in Russian].

36. Ter-Akopov, A. A. (2003). Prestupleniye i problemy nefizicheskoy prichinnosti v ugolovnom prave [Crime and the problems of an unphysical causation in criminal law]. Moscow : YURKNIGA [in Russian].

37. Tyazhkova, I. M. (2002). Neostorozhnye prestupleniya s ispol'zovaniyem istochnikov povyshennoj opasnosti [Negligence crimes with an using of the sources of increased danger]. Saint Petersburg : Yurid. centr Press [in Russian].

38. Haritonova, I. R. (1985). Neostorozhnoye soprichineniye v sovetskom ugovnom pravie [Negligence co-causality in soviet criminal law]. Extended abstract of candidate's thesis. Sverdlovsk [in Russian].

39. Haritonova, I. R. (1985). Ponyatiye neostorozhnogo soprichineniya po sovetskomu ugovnomu pravu [Concept of the negligence co-causality according to soviet criminal law]. Problemy sovershenstvovaniya ugovnogo zakonodatel'stva na sovremennom etape – Problems of perfecting criminal legislation at the present stage: mezhvuz. sb. nauch. tr. [special issue]. Sverdlovsk, pp. 123–132 [in Russian].

40. Haritonova, I. R. (1989). Problema ugovnoy otvetstvennosti za neostorozhnoye soprichineniye [Problem of a criminal responsibility for the negligence co-causality]. Aktual'nye problemy bor'by s prestupnost'yu – Actual problems of the crime prevention: mezhvuz. sb. nauch. tr. [special issue]. Sverdlovsk, pp. 45–52 [in Russian].

41. Kravcov, A. Y., Sirohin, A. I., Skomorohov, R. V., Shihanov, V. N. (2011). Dorozhno-transportnaya prestupnost' : zakonomernosti, prichiny, social'nyj kontrol' [Road transport crime : regularity's, causes, social control]. Saint Petersburg : Yurid. centr Press [in Russian].

42. Yanina, I. Y. (2016) Ponyatiye i priznaki neostorozhnogo prichineniya [Concept and the attributes of the negligence causation]. Pravo : zhurn. Vysšej shkoly ekonomiki – The Law : journal of the Higher School of economics, 2, pp. 65–73 [in Russian].

43. Nersesyan, V. A. (1983). Otvetstvennost' za neostorozhnye prestupnye dejaniya v svete nauchno-tehnicheskoy revoljucii [Responsibility for the negligence criminal acts in the light of scientific and technological revolution]. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow [in Russian].

Багіров С. Р. Підходи до розуміння необережного співзаподіяння у науці кримінального права

У статті підтверджено думку про відсутність єдиного теоретичного концепту необережного співзаподіяння в доктрині кримінального права.

Автор дійшов висновку про формування двох основних підходів – «вузького» та «широкого» – до розуміння необережного співзаподіяння.

Прихильники «вузького» підходу наполягають на розмежуванні необережного співзаподіяння як особливої форми поведінки кількох суб'єктів одного необережного злочину з явищем «збігу» самостійних необережних злочинів. Збіг порушень правил безпеки з боку кількох водіїв транспортних засобів, що призвело до одного суспільно небезпечного наслідку, представники цього підходу не вважають необережним співзаподіянням.

Більшість науковців розглядають як необережне співзаподіяння не лише «вузькі» форми спричинення злочинного наслідку, а й інші різновиди необережного заподіяння спільної шкоди кількома суб'єктами. Учені цієї групи вважають, що поняття необережного співзаподіяння може охоплювати і ситуації спричинення єдиного наслідку кількома водіями, кожен з яких порушив правила безпеки руху або експлуатації транспорту.

У статті зроблений висновок про те, що представники «вузького» підходу поки що не навели переконливих доказів, які дозволили б чітко розмежувати необережне співзаподіяння і те явище, яке вони називають «збігом діянь» або самостійними необережними злочинами, що збігаються у місці та часі.

Ключові слова: злочинна необережність, необережне співзаподіяння, самостійний необережний злочин, збіг необережності.

Багиров С. Р. Подходы к пониманию неосторожного сопричинения в науке уголовного права

В статье подтверждена мысль об отсутствии единого теоретического концепта неосторожного сопричинения в доктрине уголовного права.

Автор пришел к выводу о формировании двух основных подходов – «узкого» и «широкого» – к пониманию неосторожного сопричинения.

Приверженцы «узкого» подхода настаивают на разграничении неосторожного сопричинения как особой формы поведения нескольких субъектов одного неосторожного преступления с явлением «совпадения» самостоятельных неосторожных преступлений. Совпадение нарушений правил безопасности со стороны нескольких водителей транспортных средств, что повлекло одно общественно опасное последствие, представители данного подхода не считают неосторожным сопричинением.

Большинство ученых рассматривают в качестве неосторожного сопричинения не только «узкие» формы причинения преступного последствия, но и другие разновидности неосторожного причинения совместного вреда несколькими субъектами. Ученые этой группы полагают, что понятие неосторожного сопричинения может охватывать и ситуации причинения единого последствия несколькими водителями, каждый из которых нарушил правила безопасности движения или эксплуатации транспорта.

В статье сделан вывод о том, что представители «узкого» подхода пока еще не привели убедительных доказательств, которые позволили бы четко разграничить неосторожное сопричинение и то явление, которое они называют «совпадением деяний» или самостоятельными неосторожными преступлениями, совпадающими в месте и времени.

Ключевые слова: преступная неосторожность, неосторожное сопричинение, самостоятельное неосторожное преступление, стечение неосторожности.

Bagirov S. R. Approaches to interpretation negligence co-causality in the doctrine of criminal law

The article corroborates an idea about a lack of an unified theoretical concept negligence co-causality in the doctrine of criminal law.

The author comes to the conclusion that there are two basic approaches to an interpretation of this phenomenon, which the author terms for convenience «narrow» and «wide».

Adherents the «narrow» approach insist on differentiation negligence co-causality as a special form of behavior few offenders one negligence crime with a occurrence «coincidence» few separate negligence crimes. Followers of this approach are not suppose that negligence co-causality is the same as coincidence of violations rules of safety from few drivers that entail one social dangerous consequence.

Majority the scientists consider as negligence co-causality not only «narrow» forms of causation the criminal consequence but also other variations of negligence causation the combined harm from several offenders. The scientists of this group suppose that concept of negligence co-causality can embrace the situations of causation integrated consequence from few drivers, everyone of which violated the rules of traffic safety or transport operation.

It was ascertained that followers of «narrow» approach not adduce proofs, that can clear differentiate the negligence co-causality and that phenomenon, which they call «coincidence acts» or several negligence crimes that coincidence in the spot and time.

Key words: *crime negligence, negligence co-causality, separate negligence crime, confluence of negligence.*

УДК 343.35

ЩОДО ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ЗАСТОСУВАННЯ ст. 364¹ КК УКРАЇНИ

Р. М. Гора, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Важливим показником економічного зростання держави виступає розвиток підприємницької діяльності, що супроводжується збільшенням кількості підприємств приватної форми власності, які функціонують у різних галузях економіки. Завданням кримінального закону, зокрема, є правова охорона тих суспільних відносин, що забезпечують нормальну, тобто таку, що відповідає вимогам законодавства, діяльність державного апарату, апарату управління органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та організаційно-правової форми [1, с. 783]. Саме із цією метою законодавець виокремив розділ XVII Особливої частини КК України, в якому розмістив норми, що передбачають відповідальність за службові злочини.

Визначення поняття службової особи за КК України 2001 р. не є досконалим та викликає багато питань у правозастосовній діяльності. Особливо складнощі виникають, коли мова йде про службових осіб юридичних осіб приватного права. На практиці це створює певні перепони у застосуванні положень КК, що стосуються відповідальності осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 364¹ КК України, а саме зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Стан розробки проблеми. Кримінальна відповідальність службових осіб була предметом дослідження таких науковців, як А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько, Р. Л. Максимович,

В. О. Навроцький, Л. П. Брич, М. І. Мельник, П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська та ін. Разом із тим однозначного розв'язання питань щодо зазначеної проблематики на сьогодні не знайдено, а тому деякі з них залишаються відкритими.

Мета та завдання. Стаття присвячена вирішенню питання притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 364¹ КК України, а саме зловживання повноваженнями, тобто умисне, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми службовою особою такої юридичної особи своїх повноважень, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, *у випадку коли особа, що притягується до кримінальної відповідальності, поєднує у собі засновника (власника) та керівника підприємства.*

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 364¹ у відповідності до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. [2].

З цього випливає, що до вказаного часу зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права кваліфікувалося за іншими статтями КК України. Суб'єкт вищевказаного складу злочину спеціальний – службова особа юридичної особи приватного права.

Звертаємо увагу, що визначення поняття «службова особа юридичної особи приватного права» на сьогодні спеціально та окремо в законі не передбачено. Його можна отримати шляхом системного тлумачення частин 3 і 4 ст. 18 КК України, примітки 1 до ст. 364 КК України, п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [3]. Аналіз цих законодавчих положень дозволяє зробити висновок, що *службовими особами юридичних осіб приватного права є особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання*

таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Визначення організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків надано у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. №5. Ця постанова, попри часту зміну законів про корупцію, є чинною та актуальною. Організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділів, лабораторій, кафедр), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо).

Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки з управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідувачів складів, магазинів, майстерень, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо [4].

Слід також відмітити, що законодавець ототожнює функції та обов'язки службових осіб. У ст. 18 та примітці 1 до ст. 364 КК України вжито формулювання «організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські *функції*», тоді як у постанові Пленуму Верховного Суду України та Законі України «Про запобігання корупції» вжито формулювання «організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські *обов'язки*». Пізніше в абз. 5 п. 1 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України вказано, що особа є службовою не тільки тоді, коли вона *здійснює* відповідні *функції* чи *виконує* *обов'язки* постійно, а й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що за-

значені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [4]. З указаної норми вбачається, що *функції здійснюються, а обов'язки виконуються*. Таку відмінність у формулюванні одних і тих самих положень різних нормативних актів, на нашу думку, слід привести у відповідність.

У науці неодноразово висловлювалися думки про те, що власника підприємства не можна визнати службовою особою, навіть у тому випадку, коли він є одночасно і керівником цього підприємства, а тому не можна притягувати до кримінальної відповідальності за ст. 364¹ КК України.

Л. П. Брич та В. О. Навроцький вважають, що із суті визначення службової особи та покладення на неї організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків випливає, що не може бути визнано службовою особою засновника підприємства, навіть у тому випадку, коли він обіймає посаду керівника, а «тому за чинним (на момент написання ними наукової статті. – *Р. Г.*) законодавством посадовою особою може бути визнаний директор приватного підприємства, який працює за наймом, інші працівники такого підприємства, на яких покладені відповідні повноваження, але не його власник, хоча він одночасно і виконував би обов'язки керівника такого підприємства» [5, с. 70]. Згодом дослідники, розмірковуючи про відповідальність директора приватного підприємства, стали живити термін «посадова особа». Це зумовлено тим, що визначення суб'єкта службових злочинів у законодавстві зазнавало змін. Зокрема, до набрання чинності новим КК України 2001 р. розділ VII КК 1960 р. (із 11 липня 1995 р.) мав назву «Посадові злочини», а суб'єкти цих злочинів відповідно іменувалися посадовими особами.

Далі Л. П. Брич та В. О. Навроцький звертають увагу на те, що, для того щоб зайняти посаду, на неї потрібно посадити когось, або призначити, а засновник, власник підприємства не може себе призначати [5, с. 70]. Сучасне цивільне законодавство не забороняє засновнику юридичної особи приватного права (приватне підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю та ін.) бути її (юридичної особи) керівником. Єдиним обмеженням, наприклад, у випадку товариства з обмеженою відповідальністю, є згідно з ч. 2

ст. 141 ЦК України обмеження, відповідно до якого особа може бути учасником лише одного товариства з обмеженою відповідальністю, що має одного учасника [6]. При цьому термін «учасник» є синонімом терміна «засновник». Так, дійсно, в разі коли єдиний засновник юридичної особи бажає також бути керівником, він, зокрема, не може видати наказ про призначення себе на посаду, а видає наказ, в якому зазначає, що він приступає до виконання обов'язків керівника.

Для визначення можливості притягнення до відповідальності службової особи юридичної особи приватного права слід повернутися до визначення адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків службової особи, звідки вбачається, що для наявності організаційно-розпорядчих обов'язків у службової особи юридичної особи приватного права потрібно, щоб на підприємстві були оформлені наймані працівники, трудовий колектив, щодо яких здійснюється керівництво. Для наявності адміністративно-господарських обов'язків необхідним є відокремлення майна юридичної особи приватного права, яким можна управляти. Розпочнемо з останнього. Не може бути підприємства без майна, оскільки в разі створення юридичної особи її засновник зобов'язаний указати статутний капітал майбутнього підприємства. Мінімальний розмір статутного капіталу законодавством не передбачено для жодної з організаційно-правових форм юридичних осіб, окрім акціонерного товариства, мінімальний розмір статутного капіталу якого відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. становить 1 250 мінімальних заробітних плат, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства [7]. У п. 1 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. визначено, що товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність *як вклад до статутного (складеного) капіталу*. Частиною 1 ст. 13 цього Закону передбачено, що *вкладом до статутного (складеного) капіталу* господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом [8]. Що стосується інших організаційно-правових форм, то, наприклад, частини 1 і 2 ст. 144 ЦК

України лише визначають, що статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю складається із вкладів його учасників. Розмір статутного капіталу дорівнює сумі вартості таких вкладів. Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, що гарантує інтереси його кредиторів. Не допускається звільнення учасника товариства з обмеженою відповідальністю від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, у тому числі шляхом зарахування вимог до товариства [6]. Разом із тим, якщо норми цивільного чи господарського законодавства прямо і не визначають, проте презюмують неможливість створення юридичної особи без статутного капіталу, а отже, і юридичної особи без майна.

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що керівник юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, навіть у випадку коли він є єдиним засновником, все одно виконує адміністративно-господарські обов'язки.

Що ж стосується виконання організаційно-розпорядчих обов'язків, то тут ситуація дещо неоднозначна. Будучи керівником юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми та єдиним засновником, керівник не є найманим працівником та, більше того, не може здійснювати керівництво щодо себе самого!

Подібного висновку, з яким частково можна погодитися, дійшов М. І. Мельник, котрий вважає, що не можна визнати службовою особою власника приватного підприємства, який не має найманих працівників, оскільки функціями службової особи не може охоплюватися керівництво самим собою чи своїм власним майном, а тому кримінально-правова оцінка участі такого власника приватного підприємства у вчиненні злочину у сфері службової діяльності (за винятком давання хабара) можлива лише з урахуванням положень інституту співучасті [9, с. 100]. Такий підхід до вирішення розглянутого питання наявний і в матеріалах судової практики. Так, Бабушкінський районний суд м. Дніпропетровська у вироку від 17 листопада 2015 р. у кримінальній справі № 200/2449/14-к, що набрав законної сили, визнав невинуватою особу, яка притягувалася до кримінальної відповідальності. Було встановлено, що відповідно до рішення власника № 1 від 1 липня 2009 р. про заснування

ПП «Драфт Сервіс» та статуту ПП «Драфт Сервіс» обвинувачений одноособово заснував зазначене підприємство та у відповідності до наказу № 1 здійснював повноваження директора зазначеного підприємства. У подальшому, діючи як директор та одноособовий власник ПП «Драфт Сервіс», він уклав з ПАТ «Акта Банк» договір овердрафту № 01–576/Т від 29 квітня 2011 р., відповідно до якого підприємству був наданий банком короткостроковий кредит (овердрафт) лімітом 500 тис. грн строком до 27 квітня 2012 р., а 30 червня 2011 р. він уклав із банком додаткову угоду № 1 до договору овердрафту № 01–576/1 від 29 квітня 2011 р., згідно з якою був установлений ліміт у розмірі 1 млн грн. Після цього обвинувачений продав корпоративні права на ПП «Драфт Сервіс» іншій особі, у котрої виникла заборгованість перед банком. Дослідивши наявні у справі докази, суд установив, що при укладанні договору овердрафту № 01–575/Т від 29 квітня 2011 р. обвинувачений діяв у своїх інтересах та інтересах на користь ПП «Драфт Сервіс», оскільки він був одноособовим його власником, що виключає можливість його дій всупереч інтересам юридичної особи приватного права. Обвинувачення в завданні ПАТ «Акта Банк» матеріальної шкоди, що виразилася в заборгованості за кредитним договором, є необґрунтованим, оскільки заборгованість у підприємства виникла не в результаті дій обвинуваченого, а внаслідок дій уже іншої третьої особи, і доказів того, що при укладанні договору кредиту він діяв всупереч інтересам підприємства, власником якого він був одноособово, стороною обвинувачення та потерпілого суду не надано [10].

Можна і потрібно погодитися з висновками М. І. Мельника щодо неможливості здійснення власником приватного підприємства керівництва самим собою, але не можна погодитися з категоричним твердженням про керівництво (управління) майном підприємства як своїм власним. Попри те, що діяльність приватного підприємства не регулюється згаданим вище Законом України «Про господарські товариства», останнє все ж таки є юридичною особою, на відміну від фізичної особи – підприємця (організаційно-правова форма господарювання), а тому відповідно до цивільного та господарського законодавства є суб'єктом права власності. Фізичну особу – підприємця помилково називають приватним підприємцем, а приват-

ного підприємця, у свою чергу, ототожнюють із приватним підприємством. Власник приватного підприємства не відповідає своїм майном за зобов'язаннями створеного ним приватного підприємства, а підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника. У ч. 3 ст. 62 ГК України указано, що підприємство, якщо інше не встановлено законом, діє на підставі статуту. Зі змісту ч. 4 ст. 57 ГК України вбачається, що статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про розмір та порядок формування статутного фонду. Отже, приватне підприємство, володіючи статусом юридичної особи, може бути власником та мати відокремлене майно [11].

Більш конкретизовано про це зазначили П. П. Андрушко та А. А. Стрижевська. Разом із тим, якщо приватне підприємство чи товариство з обмеженою відповідальністю (з одним засновником (власником)) не мають найманих працівників і господарська діяльність ними здійснюється безпосередньо їх власником чи засновником, який одночасно й одноособово є їх керівником (виконавчим органом), то в цій частині її діяльності такі керівники не виконують організаційно-розпорядчих обов'язків, а отже, не повинні визнаватися службовою особою [12, с. 175].

При визначенні поняття «службова особа» законодавець перелічує організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські обов'язки через сполучник «чи». Звернувшись до словника української мови, можна дізнатися, що сполучник «чи» уживається для позначення того, що з ряду перелічуваних предметів, явищ і т. ін. можливий тільки один [13, с. 320].

З цього випливає, що для наявності ознак службової особи у випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364¹ КК України, необхідним та достатнім є виконання нею одних із визначених законом обов'язків.

Висновок. Для наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364¹ КК України, у випадку коли *особа, яка притягується до кримінальної відповідальності, поєднує у собі засновника (власника) та керівника підприємства, така особа у будь-якому випадку виконує адміністративно-господарські обов'язки, а тому повинна визнаватися службовою особою юридич-*

ної особи приватного права. Це правило, зокрема, впливає і з вироку суду, наведеного у статті, де суд не ставить під сумнів виконання особою адміністративно-господарських обов'язків та її статус як службової. Водночас звернемо увагу на одну з ознак об'єктивної сторони складу злочину, що розглядається, а саме на дію такої особи, що відбувається всупереч інтересам служби. Щодо організаційно-розпорядчих повноважень, то наявність таких повноважень можлива тільки у випадку наявності у такої юридичної особи найманих працівників.

Перелік літератури

1. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : в 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – 1040 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3207-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 41. – Ст. 414.
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
4. Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5 // Юрид. вісн. України. – 2002. – № 28 (368). – 13–19 лип. – Ст. 21.
5. Брич Л. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею (закінчення) / Л. Брич, В. Навроцький // Підприємництво, госп-во і право. – 2001. – № 2. – С. 68–71.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
7. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 верес. 2008 р. № 514-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.
8. Про господарські товариства : Закон України від 19 верес. 1991 р. № 1576-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
9. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М. І. Мельник. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – 255 с.
10. Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54817512>. – Заголовок з екрана.

11. Господарський кодекс України : Закон України від 16 верес. 2003 р. №436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.

12. Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 342.

13. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 11. – 1980. – С. 700.

Транслітерація переліку літератури

1. V. Ya. Tatsiiy (2013). Kryminal'nyj kodeks Ukrainy : Naukovo-praktychnyj komentar [Criminal Code of Ukraine : Scientific and practical commentary]. Vol 2. Kharkiv, Pravo – Law [in Ukrainian]

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo vidpovidal'nosti za koruptsijni pravoporushennia : zakon Ukrainy vid 07.04.2011 r. №3207-VI [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine regarding liability for corruption offenses : the law of Ukraine of 07.04.2011 №3207-VI]. (2011) Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Gazette of the Verkhovna Rada, №41 [in Ukrainian].

3. Pro zapobihannia koruptsii : zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. №1700-VII [On prevention of corruption : the Law of Ukraine of 14 October 2014 №1700-VII] (2014) Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Gazette of the Verkhovna Rada, №49 [in Ukrainian].

4. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khabarnytstvo : postanova Plenumu Verkhov. Sudu Ukrainy vid 26 kvitnia 2002 r. №5 [On judicial practice in cases of bribery : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 26 April 2002 no. 5], Yuryd. visn. Ukrainy – Law Gazette Ukraine, №28 (368) [in Ukrainian].

5. Brych, L., Navrots'kyj, V. (2001). Oznaky posadovoi osoby ta kvalifikatsiia hospodars'kykh zlochyniv, vchynenykh neiu (zakinchennia) [Signs of an official and qualification of economic crimes committed by it (the end)]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Business, Economy and Law, 2, pp. 68–71 [in Ukrainian].

6. Tsyvil'nyj Kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. №435-IV [Civil Code of Ukraine : Law of Ukraine od 16 January 2013 №435-IV] Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Gazette of the Verkhovna Rada, №40–44 [in Ukrainian].

7. Pro aktsionerni tovarystva : Zakon Ukrainy vid 17 veresnia 2008 r. №514-VI [On Joint Stock Companies : the Law of Ukraine of 17 September 2008 №514-VI] Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Gazette of the Verkhovna Rada, №50–51 [in Ukrainian].

8. Pro hospodars'ki tovarystva : Zakon Ukrainy vid 19 veresnia 1991 r. №1576-XII [On Business Associations : the Law of Ukraine of 19 September 1991 №1576-XII] Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Gazette of the Verkhovna Rada, №49 [in Ukrainian].

9. Mel'nyk, M. I. (2000). Khabarnytstvo: zahal'na kharakterystyka, problemy kvalifikatsii, udoskonalennia zakonodavstva [Bribery: general description, the problem of qualification improvement of legislation]. Kyiv, Parlaments'ke vyd [in Ukrainian].

10. Yedynyj reiestr sudovykh rishen' [Unified State Register of judgments], reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54817512> [in Ukrainian].

11. Hospodars'kyj Kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 veresnia 2003 r. №436-IV [Economic Code of Ukraine : Law of Ukraine of 16 September 2003] Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Gazette of the Verkhovna Rada, №18, №19–20, №21–22 [in Ukrainian].

12. Andrushko, P. P. (2006). Zlochyny u sferi sluzhbovoi diial'nosti: kryminal'no-pravova kharakterystyka [Crimes in the sphere of service activity: criminal legal description]. Kyiv, Yuryskonsul't [in Ukrainian].

13. Slovyk ukrains'koi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (1980). Vol. 11. Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian].

Гора Р. М. Щодо деяких аспектів застосування ст. 364¹ КК України

Стаття присвячена проблемі кримінальної відповідальності службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми у випадку, коли особа, що притягується до кримінальної відповідальності, поєднує у собі засновника (власника) та керівника підприємства. Шляхом системного тлумачення законодавства автором надано визначення службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Указано на неоднакове визначення законодавцем у різних нормативних актах одних і тих самих положень та відсутність єдиного підходу до вживання термінів «функції» та «обов'язки» службової особи. Проаналізовано на прикладі різних організаційно-правових форм юридичної особи приватного права можливість виконання адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків особою, що поєднує у собі засновника (власника) та керівника

підприємства. Установлено, що така особа завжди виконує адміністративно-господарські обов'язки, оскільки будь-яке підприємство приватної форми власності володіє статутним фондом, що є відокремленим майном, а особа управляє таким майном. Організаційно-розпорядчі обов'язки засновник (власник) підприємства, який одночасно є керівником, може виконувати тільки у випадку наявності найманих працівників.

Ключові слова: службова особа юридичної особи приватного права, адміністративно-господарські обов'язки, організаційно-розпорядчі обов'язки, керівник підприємства, засновник (власник) підприємства.

Гора Р. М. О некоторых аспектах применения ст. 364¹ УК Украины

Статья посвящена проблеме уголовной ответственности должностного лица юридического лица частного права независимо от организационно-правовой формы в случае, когда лицо, которое привлекается к уголовной ответственности, сочетает в себе учредителя (собственника) и руководителя предприятия. Путем системного толкования законодательства автором дано определение должностного лица юридического лица частного права независимо от организационно-правовой формы. Указывается на неодинаковое определение законодателем в различных нормативных актах одних и тех же положений и отсутствие единого подхода к употреблению терминов «функции» и «обязанности» должностного лица. Проанализирована на примере различных организационно-правовых форм юридического лица частного права возможность выполнения административно-хозяйственных и организационно-распорядительных обязанностей лицом, сочетающим в себе учредителя (собственника) и руководителя предприятия. Установлено, что это лицо всегда выполняет административно-хозяйственные обязанности, так как любое предприятие частной формы собственности владеет уставным фондом, который является обособленным имуществом, а лицо управляет таким имуществом. Организационно-распорядительные обязанности основатель (собственник) предприятия, который одновременно является руководителем, может выполнять только в случае наличия наемных работников.

Ключевые слова: должностное лицо юридического лица частного права, административно-хозяйственные обязанности, организационно-распорядительные обязанности, руководитель предприятия, учредитель (собственник) предприятия.

Gora R. M. Some aspects of the application of the article 364¹ of the Criminal code of Ukraine

The article deals with the criminal liability of official legal entities of private law, irrespective of organizational and legal form in the case when the person who is charged with a criminal offence acts as the founder (the owner) and the head of the enterprise at the same time. By systematic interpretation of the legislation, the author gives the definition of the official entity of private law, irrespective of organizational and legal forms. It was pointed out by the legislator about the unequal determination in various acts of the same provisions and the lack of a unified approach to the use of the

terms «functions» and «duties» of the official. Analyzed on the example of different organizational and legal forms of entity of private law the ability to perform administrative and commercial duties, organizational and regulatory duties by a person who acts as the founder (the owner) and the head of the enterprise at the same time. It was established that such a person always performs administrative and commercial duties, because any company of private form of ownership has owned statutory fund, which means a separate property, and the person rules this property. Organizational and regulatory duties work when the founder (the owner) and the head of the enterprise at the same time can perform only in the case of existence of hired employees.

Key words: *the official entity of private law, administrative and commercial duties, organizational and regulatory duties, the head of the enterprise, the founder (the owner).*

УДК 343.265

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ
ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ
ПЛАТЕЖІВ) ЗА ч. 4 ст. 212 КК УКРАЇНИ**

В. В. Олійниченко, пошукувач сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування політики держави у сфері боротьби зі злочинністю важливе значення має пошук нових перспективних шляхів протидії їй засобами кримінально-правового характеру, одним з яких є звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності. Саме тому вказаний інститут постійно вдосконалюється та збагачується низкою нових норм. Це стосується, зокрема, й положень, зазначених у ч. 4 ст. 212 Кримінального кодексу України (далі – КК).

Разом із тим з огляду на прагматичну і профілактичну спрямованість положень ч. 4 ст. 212 КК наведено в цій нормі визначення позитивної посткримінальної поведінки у сфері оподаткування викладено не достатньо чітко, що ускладнює її застосування працівниками правозастосовних органів, а так само і її розуміння пересічними платниками податків. У першу чергу це стосується підстави та відповідних вимог, що дозволяють звільнити особу від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, які потребують більш конкретної законодавчої регламентації.

Актуальність дослідження теоретичних і прикладних проблем звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 212 КК обґрунтовується значущістю вказаного засобу заохочення платників податків, які допустили несумлінність у цьому питанні, необхідністю правильного тлумачення та відповідного застосування зазначеної норми, а так само подальшого вдосконалення останньої відповідно до вимог законодавчої техніки.

Проблему заохочувальних норм у національному кримінальному законодавстві досліджували Ю. В. Баулін, М. І. Бажанов, П. П. Андрушко, Х. Д. Алікперов, В. М. Верещак, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. О. Житний, А. Ф. Зелінський, С. Г. Келіна, М. Й. Коржанський, Л. М. Кривоченко, В. В. Сташис, Г. О. Усатий, П. В. Хряпінський та інші науковці.

Однак, незважаючи на численність, теоретичну і практичну значущість праць із цієї проблеми, низка кримінально-правових положень, пов'язаних із позитивною посткримінальною поведінкою особи як необхідною умовою звільнення її від кримінальної відповідальності, у тому числі при вчиненні злочину, передбаченого ст. 212 КК, набули різного бачення як на рівні наукових дискусій, так і при застосуванні законодавства.

Метою статті є визначення основних теоретичних та практичних положень, які слід урахувати уповноваженим органам під час застосування заохочувальної норми, передбаченої ч. 4 ст. 212 КК, та окреслення законодавчих змін до її тексту.

Викладення основного матеріалу. У науці кримінального права склалося неоднозначне розуміння інституту звільнення від кримінальної відповідальності як взагалі, так і стосовно окремих його видів. Найбільш змістовним уявляється визначення, запропоноване Ю. В. Бауліним, який указує, що звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана відповідно до вимог кримінального та кримінального процесуального законів відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, передбачених КК України [1, с. 58]. При цьому науковці відносять законодавчі положення про звільнення від кримінальної відповідальності до норм, що заохочують позитивну посткримінальну поведінку особи [14, с. 199].

Виходячи з підходів законодавця щодо можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності, що наведені у КК, у науковій літературі виділяють *загальні* види звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачені нормами Загальної частини КК (статті 45–49, 97, 106 КК), тобто ті, що мають загальне значення для певних видів злочинів і злочинців [1, с. 64] та можуть бути застосовані до осіб, які вчинили різні за кваліфікацією зло-

чини, а також, відповідно, *спеціальні* – ті, що закріплені в Особливій частині КК стосовно конкретних суспільно небезпечних діянь та що можуть бути застосовані лише до осіб, які вчинили певні, визначені законом злочини (спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачені ч. 5 ст. 110², ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175 КК, ч. 4, ч. 5 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹, ч. 5 ст. 354 (у т. ч. для злочинів, передбачених статтями 368³, 368⁴, 369, 369² КК), ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК).

Слід одразу зазначити, що загальні види звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачене ст. 49 КК, а саме у зв'язку із закінченням строків давності) також можуть бути застосовані до осіб, котрі вчинили злочини, в нормах щодо відповідальності за які вже передбачаються спеціальні види звільнення. Застосування відповідного виду звільнення від кримінальної відповідальності залежить виключно від низки обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру, що зумовлюють відповідний вибір виду такого звільнення.

Науковці, досліджуючи питання відповідного виду звільнення від кримінальної відповідальності, виділяють, як правило, *передумови* та *підставу* звільнення. Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності вважається вчинення особою певного злочину [1, с. 72], тобто наявність у суспільно небезпечному діянні особи ознак злочину та його складу. Указана передумова є загальною для будь-якого звільнення від кримінальної відповідальності, та разом із тим для кожного окремого випадку вона конкретизується тією нормою КК, якою передбачене відповідне звільнення, якщо мова йде про спеціальний вид звільнення. Підставою звільнення є певна визначена у КК посткримінальна поведінка особи, що заохочується державою, або певна подія, з настанням якої пов'язується звільнення особи від кримінальної відповідальності [1, с. 73].

Як уже було зазначено, *один зі спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності закріплено у ч. 4 ст. 212 КК*, якою встановлено, що особа, яка вчинила умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), «звільняється від кримі-

нальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)».

Указана норма, як слушно зазначає О. О. Дудоров, покликана не лише виконувати цілком прагматичні завдання наповнення державної скарбниці коштами, розвантаження правоохоронних ресурсів держави, продовження нормальної фінансово-господарської діяльності платників податків і зборів, вирішення проблеми «рентабельності» кримінального переслідування злочинних порушень податкового законодавства, а й також виконувати у сфері оподаткування профілактичну функцію [2, с. 65].

Передумовою такого звільнення є вчинення одного з таких видів злочинних діянь, передбачених ч. 1, ч. 2 та ч. 3 ст. 212 КК, а саме: 1) діяння, якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах; 2) ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах; 3) ті самі діяння, якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах, у разі відсутності судимості.

Висновок щодо вчинення злочину особою, не судимою за діяння, зазначені в цих частинах, можемо зробити, зіставляючи положення ч. 4 із ч. 3 ст. 212 КК. У зв'язку із цим відповідно до ч. 4 ст. 212 КК України не передбачено звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, раніше судимих за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), не лише за ч. 3 цієї статті, а й за діяння, передбачені ч. 1 та ч. 2 указаної статті.

Маючи на увазі саме таке обмеження, законодавець у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» № 2756-VI від 2 грудня 2010 р. виключив із ч. 4 ст. 212 КК вказівку на вчинення злочину «вперше», яка до цих змін мала вирішальне значення для застосування ч. 4 ст. 212 КК.

Слід зазначити, що думки щодо розуміння поняття «вперше вчинення злочину», які мали місце до такої зміни у ч. 4 ст. 212 КК,

були доволі різноманітними в теорії кримінального права, зокрема: одні науковці зазначали, що це особа, яка раніше взагалі не вчиняла злочин, передбачений ч. 1, ч. 2 або ч. 3 ст. 212 КК; інші вважали, що це особа, яка раніше вчинила податковий злочин, проте в установленому законом порядку, у т. ч. на підставі ст. 212 КК, була звільнена від кримінальної відповідальності; третя точка зору полягала в тому, що до осіб, які «вперше вчинили злочин», належать ті, в яких на момент вчинення ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) судимість за раніше вчинений злочин, передбачений будь-якою частиною ст. 212 КК, було знято або погашено в установленому законом порядку [14, с. 260], згідно з четвертою позицією мова йде про особу, яку за раніше пред'явленим обвинуваченням судом було виправдано, а також про податкового правопорушника, поведінку якого суд перекваліфікував зі ст. 212 на ст. 367 КК [4, с. 200], тощо. Тому наведені законодавчі зміни привели виключно до однозначного розуміння змісту передумови звільнення від кримінальної відповідальності, уникнення дискусій із цього приводу та розширення сфери застосування обговорюваного заохочувального положення до осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 212 КК. Також важливо зауважити, що відповідно до ч. 1 ст. 88 КК раніше не судимою визнається особа, обвинувальний вирок суду щодо якої не набрав законної сили або судимість якої погашено чи знято.

Слід погодитися з Ю. В. Бауліним, О. О. Дудоровим та іншими вченими-правниками, які підкреслюють, що одним із правових наслідків звільнення від кримінальної відповідальності є те, що факт вчинення злочину втрачає будь-яке кримінально-правове значення [5, с. 496; 1, с. 234]. Це положення закріплено у ч. 4 ст. 32 та ч. 1 ст. 33 КК.

З моменту прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності особа вже не зобов'язана відповідати перед державою за вчинене; скоєне нею раніше діяння розглядається як юридична фікція та підлягає забуттю [14, с. 261].

Підставою звільнення особи, яка вчинила злочинні діяння, зазначені у ч. 1, ч. 2 або ч. 3 ст. 212 КК, від кримінальної відповідальності є її позитивна посткримінальна поведінка, що включає дві

взаємозалежні дійові складові, а саме: 1) сплату податків, зборів (обов'язкових платежів) до притягнення її до кримінальної відповідальності та 2) відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоечасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Сплата податків, зборів (обов'язкових платежів) має місце, якщо суб'єкт добровільно, за власною ініціативою або ініціативою третіх осіб (наприклад, родичів) або ж за пропозицією працівників податкових органів, якими здійснюється перевірка, у тому числі і працівників податкової міліції та інших правоохоронних органів, сплачує у повному обсязі заборговану ним суму податків, зборів (обов'язкових платежів) у порядку, визначеному законом [1, с. 234]. На такий підхід щодо визначення підстави звільнення від кримінальної відповідальності вказує П. В. Хряпінський, зазначаючи, що сплата податків, зборів (обов'язкових платежів) має здійснюватися як за власною ініціативою платника (тобто добровільно), так і за пропозицією податкових органів [14, с. 261].

Разом із тим необхідно зазначити, що тлумачення змісту поняття «добровільність» для випадків звільнення від кримінальної відповідальності в теорії кримінального права є доволі дискусійним, зокрема, щодо залежності ініціативи такої добровільності для констатації факту її наявності [11, с. 138–139]. Як приклад, при добровільній відмові при незакінченому злочині дехто з криміналістів вважає, що така відмова з пропозиції працівників правоохоронних органів не виключається, тоді як інші не визнають відмову добровільною, якщо її пропозиція виходила саме від таких осіб [9, с. 69; 13, с. 156]. Що стосується останнього погляду, то, можливо, він ґрунтується на тому, що більшість спеціальних видів звільнень від кримінальної відповідальності містять вказівку на необхідність наявності в системі посткримінальної поведінки особи такої вимоги до підстави, яка полягає у добровільному вчиненні певних дій, зокрема, добровільна заява – у ч. 5 ст. 110, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 4 ст. 289, ч. 5 ст. 354 (у т. ч. для злочинів, передбачених статтями 368³, 368⁴, 369, 369²) КК, добровільне повідомлення – у ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵ КК, добровільний вихід і повідомлення – у ч. 6 ст. 260 КК, добровільна здача – у ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹ КК, добро-

вільне звернення – у ч. 4 ст. 309 КК, добровільне припинення – у ч. 5 ст. 447 КК.

У нашому випадку законодавець у диспозиції ч. 4 ст. 212 КК не вказує на добровільність таких дій, у зв'язку з чим треба зробити висновок, що не вимагається встановлення добровільності як щодо сплати не сплачених раніш податків, зборів (обов'язкових платежів), так і щодо відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), а тому для ч. 4 ст. 212 КК допустимі дії як з ініціативи самої особи, так і за пропозицією представників правоохоронних органів.

Уявляється, що законодавець, передбачаючи в ч. 4 ст. 212 КК звільнення від кримінальної відповідальності, своїм завданням насамперед поставив наповнення державного бюджету коштами, а вже потім здійснення профілактичної функції у сфері оподаткування, при цьому не вимагаючи як обов'язкову обставину будь-яку добровільність, ініціативу, каяття. З таким підходом законодавця до вирішення питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності важко погодитися. Уявляється, що зазначення в заохочувальній нормі (ч. 4 ст. 212 КК) про добровільність сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), може свідчити про застосування вказаної норми не лише як способу наповнення державного бюджету, а й, так би мовити, про усвідомлення факту вчинення особою незаконного діяння, відчуття у зв'язку з цим особою своєї провини, а можливо, і про її виправлення та каяття.

Із цього приводу в літературі існує погляд, що до порушення кримінального провадження працівники податкових органів повинні пропонувати особам, які умисно не сплатили податки, збори, обов'язкові платежі, добровільно їх сплатити, а також сплатити відповідні фінансові санкції і пеню у разі виявлення факту вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 КК України, при проведенні перевірок дотримання податкового законодавства [14, с. 261]. Тут слід зазначити, що працівники податкових органів, які проводять перевірки дотримання вимог податкового законодавства, взагалі не уповноважені здійснювати кваліфікацію вчиненого

діяння, і, крім того, вони й не володіють достовірною інформацією про відсутність або наявність судимості осіб, які представляють підприємство, що перевіряється.

Другою дієвою складовою підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідно до ч. 4 ст. 212 КК є відшкодування особою збитків, завданих державі несвоєчасною сплатою податків (фінансові санкції, пеня). Такі дії П. В. Хряпінський називає «спеціальним податковим каяттям» [14, с. 261]. У кримінально-правовій літературі наявність указаної складової для звільнення особи від кримінальної відповідальності викликає різне сприйняття. Так, М. І. Хавронюк називає дивним положення, згідно з яким сплата фінансових санкцій і пені є умовою звільнення від кримінальної відповідальності, адже виходить, що особа повинна сама себе притягнути до юридичної відповідальності. Однак, на думку О. О. Дудорова, вказівка не лише на погашення податкового зобов'язання, а й на сплату пені і фінансових санкцій як на підставу звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податкових платежів є виправданою [3, с. 72], оскільки, якби заохочувальний припис ч. 4 ст. 212 КК України не вказував би на відшкодування збитків державі, завданих несвоєчасною сплатою податків, то ставлення держави до тих, хто умисно допустив злочинні порушення податкового законодавства, прирівнювалося б до сумлінних платників податків. Як зазначає О. О. Дудоров, особа повинна усунути результати незаконно отриманих переваг у вигляді протиправного збільшення своїх капіталів і доходів, компенсувати втрати державної скарбниці, пов'язані з неотриманням в установлений строк сум податкових платежів, врешті-решт, продемонструвати соціально корисними та активними діями своє розкаяння [4, с. 212].

Вважаємо за можливе наголосити, що сплата фінансових санкцій та пені як захід фінансової відповідальності має розглядатися саме як *додаткові майнові обмеження для особи, яка вчинила злочинне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)*. Що стосується самої майнової шкоди державі, то, як слушно вказує О. О. Дудоров, вона у ст. 212 КК виступає у формі несплаче-

ного або недоплаченого податку, збору (обов'язкового платежу) [6, с. 527]. Тобто шкода в цьому разі тотожна заподіяним суспільно небезпечним наслідкам, які з урахуванням примітки до ст. 212 КК обмежуються лише величиною невиконаного податкового зобов'язання без урахування штрафних санкцій і пені.

Також, ураховуючи вказівку в диспозиції ч. 4 ст. 212 КК, повне відшкодування збитків, завданих злочином, має здійснюватися *самою особою*, яка вчинила діяння, зазначені у ч. 1, ч. 2 або ч. 3 ст. 212 КК. Указане підтверджується і судовою практикою. Так, колегія суддів Вінницького апеляційного адміністративного суду не погодилась із рішенням суду першої інстанції про необхідність залучення ОСОБИ_3 як третього відповідача, оскільки зазначена особа не була визнана вироком Хмельницького міськрайонного суду від 22 січня 2007 р. винною у вчиненні злочину, яким було завдано державі матеріальної шкоди, що підлягає відшкодуванню за цивільним позовом. Постановою цієї колегії постанову суду першої інстанції скасовано, адміністративний позов заступника прокурора м. Хмельницький в інтересах держави в особі Державної податкової інспекції у м. Хмельницький задоволено та стягнуто солідарно з осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів, у тому числі передбачених ч. 2 ст. 212 КК, на користь ДПІ у м. Хмельницький у розмірі 363 973 грн шкоди, заподіяної ненадходженням до Державного бюджету податку на додану вартість [8]. В іншому випадку Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй ухвалі від 14 лютого 2013 р. зазначив, що для застосування ч. 4 ст. 212 КК щодо службової особи, визнаної винною у несплаті податків підприємством, яке є платником податків, необхідно цій особі взяти дієву участь у сплаті підприємством належних сум податкового боргу, пені або фінансових санкцій. Така участь може відбиватися у вчиненні дій, спрямованих на погашення заборгованості, в межах своїх повноважень або у внесенні з цією метою коштів на рахунок підприємства чи у відшкодуванні сплачених юридичною особою сум. Якщо ж такі суми сплачені підприємством без особистої участі службової особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, положення ч. 4 ст. 212 КК застосуванню не підлягає [9].

Як зазначає з цього приводу О. О. Дудоров, суди, застосовуючи ч. 4 ст. 212 КК, інколи взагалі не вважають за потрібне з'ясовувати, за рахунок яких саме коштів сплачувалися податки і збори, фінансові санкції і пеня [6, с. 516]. Однак буквальне тлумачення ч. 4 ст. 212 КК дозволяє зробити висновок про те, що ця норма не може застосовуватися в тому разі, коли податки, збори, фінансові санкції і пеня сплачені не особисто службовою особою підприємства, установи, організації (за рахунок її власних коштів), а безпосередньо юридичною особою. Указане має місце і тоді, коли злочин фактично було вчинено службовою особою в інтересах юридичної особи.

Разом із цим уявляється, що сплата податків та відповідних штрафних санкцій далеко не завжди свідчить про розкаяння особи у вчиненому, а може вказувати, наприклад, про наявність наміру уникнути правомірних кримінально-правових обмежень для юридичної особи та службових осіб відповідного підприємства. Проте такі міркування не позбавляють можливості застосування ч. 4 ст. 212 КК.

Обов'язковою ознакою відшкодування особою збитків як однієї зі складових підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності є *час вчинення цією особою зазначених вище дій* – сплати податків та відшкодування шкоди. Відповідно до ч. 4 ст. 212 КК такі дії *повинні бути вчинені особою до її притягнення до кримінальної відповідальності*. Із цього питання також у теорії кримінального права є різні судження.

Є дослідники, які пов'язують момент притягнення особи до кримінальної відповідальності із набуттям чинності обвинувальним вироком суду, вказуючи на законність звільнення від відповідальності за ч. 4 ст. 212 КК навіть особи, яку суд визнав винною у скоєнні злочинного ухилення від оподаткування і яка до набрання чинності вироком суду повністю відшкодувала заподіяну шкоду [14, с. 262]. Уявляється, що наведений погляд є безпідставним і відповідає лише прагматичному завданню наповнення державної скарбниці.

Незважаючи на законодавче обмеження часу щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності, у судовій практиці, однак, траплялися випадки звільнення за ч. 4 ст. 212 КК уже «після

проведення досудового слідства та оголошення обвинуваченому про його закінчення» [12, с. 31].

Тут важливо зазначити, що згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 р. №9-рп притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину [2, с. 7–13]. При цьому слід зауважити, що набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) зумовило зміну змісту понять процесуального характеру, які вживаються в тексті КК та визначають зміст окремих інститутів кримінального права. Зокрема, поняття «притягнення до кримінальної відповідальності», визначене в п. 14 ч. 1 ст. 3 чинним КПК України як стадія кримінального провадження, починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Тому формулювання «до притягнення до кримінальної відповідальності», що закріплено в ч. 4 ст. 212 КК, треба змінити на: «... до повідомлення особі про підозру у вчиненні нею злочину». Таким чином, для звільнення особи від кримінальної відповідальності необхідно, щоб така особа здійснила перелічені вище дії у повному обсязі саме до моменту повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину.

Разом із тим слід погодитися з М. П. Куцевичем, який зауважує, що з точки зору підвищення ефективності доцільно не просто замінити формулювання, а й запровадити підхід, який би дозволив розширити можливі часові обмеження вчинення позитивних посткримінальних дій і не зводив їх до первинних стадій кримінального провадження [10, с. 50]. На користь такого підходу можуть бути наведені такі аргументи: 1) обмеження виконання умов звільнення моментом здійснення повідомлення про підозру фактично зводить нанівець можливість застосування такого спеціального виду звільнення, оскільки винній особі дається дуже мало часу для виконання умов звільнення (при цьому в деяких випадках часу для виконання умов звільнення взагалі недостатньо, наприклад, особі, яку в порядку ст. 208 КПК України затримано, адже повідомлення про підозру згідно з ч. 2 ст. 278 КПК України вручається не пізніше

24 годин із моменту її затримання); 2) соціальна позитивність посткримінальних дій не змінюється залежно від моменту їх вчинення, що визначається стадією кримінального провадження, чи то вони будуть вчинені до повідомлення про підозру, чи то до винесення судом ухвали про призначення судового розгляду (в порядку ч. 1 ст. 316 КПК України), чи то до постановлення судом вироку в кримінальному провадженні. У будь-якому разі на теперішній час питання щодо впровадження більш чітких часових обмежень здійснення посткримінальних позитивних дій залишається ще не вирішеним на законодавчому рівні.

Таким чином, застосування у тексті ч. 4 ст. 212 КК вказівки «до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину» (як, наприклад, у ч. 5 ст. 110², ч. 6 ст. 258 КК України) замість «притягнення особи до кримінальної відповідальності» як граничної межі розрахунків із державою не лише свідчитиме про відповідність тексту КК чинному КПК України щодо обраної моделі поведінки правопорушників під час розслідування податковими органами відповідних злочинів, а й стимулюватиме своєчасність позитивної посткримінальної поведінки.

Здійснений вище аналіз положень ч. 4 ст. 212 КК дає підстави для таких **висновків**:

1. У ч. 4 ст. 212 КК закріплено один зі спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Застосування положень цієї норми дозволяє не лише наповнювати державну скарбницю коштами та розвантажувати правоохоронні ресурси держави для більш ефективного виконання своїх функцій, а й виконувати у сфері оподаткування профілактичну функцію, що впливає із задань, сформульованих у ч. 1 ст. 1 КК.

2. Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 212 КК є вчинення одного з таких видів злочинних діянь, передбачених ч. 1, ч. 2 та ч. 3 ст. 212 КК, а саме: 1) діяння, якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах; 2) ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах; 3) ті самі діяння, якщо

вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах, у разі відсутності в особи, яка вчиняє вказані діяння, судимості.

3. Підстава звільнення особи, яка вчинила злочинні діяння, зазначені у ч. 1, ч. 2 або ч. 3 ст. 212 КК, від кримінальної відповідальності передбачає її позитивну посткримінальну поведінку, що включає дві дійові складові, а саме: 1) сплату податків, зборів (обов'язкових платежів) до притягнення її до кримінальної відповідальності та 2) відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоечасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

4. Законодавець у диспозиції ч. 4 ст. 212 КК не вказує на добровільність таких дій, у зв'язку з чим не вимагається встановлення добровільності як щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), так і щодо відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоечасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

5. Для застосування ч. 4 ст. 212 КК вимагається не лише погашення невиконаного податкового зобов'язання, а й ще додатково сплата фінансових санкцій та пені, що мають розглядатися як додаткові майнові обмеження для особи, яка вчинила злочинне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

6. Відшкодування збитків, завданих злочином, повинно здійснюватися саме особою, яка вчинила діяння, зазначені у ч. 1, ч. 2 або ч. 3 ст. 212 КК України.

7. Одним із законодавчих обмежень підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності є час вчинення цією особою позитивних посткримінальних дій – сплати податків та відшкодування шкоди. Відповідно до ч. 4 ст. 212 КК ці дії повинні бути вчинені особою до її притягнення до кримінальної відповідальності, тобто на теперішній час відповідно до положень, зазначених у КПК України, до повідомлення особі про підозру.

8. Уявляються необхідними подальші наукові розробки з питань урахування добровільності і своєчасності вчинення посткримінальних дій як доречних законодавчих обмежень підстави звільнення від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 212 КК. Також ч. 4 ст. 212 КК потребує вдосконалення відповідно до положень, зазначених у КПК України 2012 р.

Перелік літератури

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) // Вісн. Конституц. Суду України. – 1999. – № 5. – С. 7–13.
3. Дудоров О. О. Проблеми застосування і вдосконалення кримінально-правового компромісу у сфері оподаткування / О. О. Дудоров // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 12. – С. 64–75.
4. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08 / О. О. Дудоров ; Луган. ун-т внутр. справ. – Луганськ, 2007. – 513 с.
5. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Юрид. практика, 2003. – 924 с.
6. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Істина, 2006. – 648 с.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25936918>. – Заголовок з екрана.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29619860>. – Заголовок з екрана.
9. Караулов В. Ф. Добровольный отказ от совершения преступления / В. Ф. Караулов // Учен. зап. – М. : ВЮЗИ, 1969. – Вып. 18, ч. 2. – С. 66–84.
10. Куцевич М. П. Проблеми застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та страхових внесків, пов'язані з дією нового КПК України / М. П. Куцевич // Європ. перспективи. – 2013. – № 11. – С. 47–52.
11. Пасько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву / К. А. Пасько. – Воронеж : ВГУ, 1975. – 148 с.
12. Сокира Л. Відповідальність за злочини у сфері оподаткування / Л. Сокира // Вісн. прокуратури. – 2002. – № 6. – С. 28–31.
13. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія / О. В. Ус. – Х. : ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 264 с.

14. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Х. : Харків юрид., 2009. – 448 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Baulin, Yu.V. (2004). Zvil'nennia vid kryminal'noi vidpovidal'nosti [The Exemption from criminal responsibility]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

2. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsijnym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy schodo ofitsijnoho tлумachennia polozhen' chastynt'oi statti 80 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro deputats'ku nedotorkannist') [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of constitutional provision of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine about official interpretation of the provisions of Article 80 of the Constitution of Ukraine (case of parliamentary immunity)]. Visn. Konstytuijnoho Sudu Ukrainy. 1999. Vol.5. pp.7–13 [in Ukrainian].

3. Dudorov, O. O. (2004). Problemy zastosuvannia i vdoskonalennia kryminal'no-pravovoho kompromisu u sferi opodatkuvannia [Problems of application and improvement criminal law compromise in Taxation]. Prokuratura. Liudyna. Derzhava – The prosecutor's office. Man. State, Vol.12, pp. 64–75 [in Ukrainian].

4. Dudorov, O. O. (2007). Problemy kryminal'no-pravovoi okhorony systemy opodatkuvannia Ukrainy [The problems of criminal protection system of taxation in Ukraine]. Doctors thesis. Lugansk [in Ukrainian].

5. Dudorov, O. O. (2003). Zlochyny u sferi hospodars'koi diial'nosti: kryminal'no-pravova kharakterystyka [Crimes in the sphere of economic activity: criminal and law characteristic] Kyiv [in Ukrainian].

6. Dudorov, O. O. (2006). Ukhylennia vid splaty podatkov: kryminal'no-pravovi aspekty [Tax evasion, criminal and law aspects]. Kyiv. 648 p. [in Ukrainian].

7. Yedynyj derzhavnyj reistr sudovykh rishen' [State Register of Court Decisions]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25936918>.

8. Yedynyj derzhavnyj reistr sudovykh rishen'. [State Register of Court Decisions]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29619860>.

9. Karaulov, V. F. (1969). Dobrovolnyj otkaz ot sovershenija prestuplenija [The voluntare refuse of a crime propose]. Uchenye zapiski – Scientists note. Vol.18. Part 2. Moscow[in Russian].

10. Kutsevych, M. P. (2013) Problemy zastosuvannia zvil'nennia vid kryminal'noi vidpovidal'nosti za ukhylennia vid splaty podatkov, zboriv

(obov'iazkovykh platezhiv) ta strakhovykh vneskiv, pov'iazani z diieiu novoho KPK Ukrainy [Problems of Application Part 4 of Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine for Exemption from Criminal Responsibility for Evasion of Taxes and Duties related to the action of a new Code of Ukraine]. Yevropejs'ki perspektivy – European prospects. Vol.11. pp. 47–52 [in Ukrainian].

11. Pan'ko, K. A. (1975). Dobvol'nyj otkaz ot prestuplenija po sovetському ugovnomu pravu [The voluntare refuse of a crime on the Soviet criminal law]. Voronezh. [in Russian].

12. Sokyra L. (2002). Vidpovidal'nist' za zlochynty u sferi opodatkovannia [Responsibility for crimes in the Taxation]. Visnyk prokuratury – News of the prosecutor's office. Vol.6, pp. 28–31 [in Ukrainian].

13. Us, O. V. (2007). Kryminal'na vidpovidal'nist' za pidburiuvannia do zlochyntu [Criminal liability for instigation to crime]. Kharkiv. 264 p. [in Ukrainian].

14. Khriapins'kyj, P. V. (2009). Zaokhochuval'ni normy u kryminal'nomu zakonodavstvi Ukrainy [Incentive provisions in the criminal law of Ukraine]. Kharkiv, 448 p. [in Ukrainian].

Олійниченко В. В. Проблеми застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч. 4 ст. 212 КК України

Стаття присвячена кримінально-правовому дослідженню спеціальної норми, передбаченої ч. 4 ст. 212 КК України, щодо звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Розглядаються основні теоретичні та практичні положення, які слід ураховувати уповноваженим органам під час застосування зазначеної заохочувальної норми, окреслюються законодавчі зміни до її тексту. На підставі аналізу положень ч. 4 ст. 212 КК робиться висновок про передумови та підстави її застосування, вказано на необхідність подальших наукових розробок із питань ураховання добровільності і своєчасності вчинення посткримінальних дій як доречних законодавчих обмежень підстави звільнення від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 212 КК.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Олійниченко В. В. Проблемы применения освобождения от уголовной ответственности за уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) по ч. 4 ст. 212 УК Украины

Статья посвящена уголовно-правовому исследованию специальной нормы, предусмотренной ч. 4 ст. 212 УК Украины, об освобождении от уголовной от-

ветственности за уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей). Рассматриваются основные теоретические и практические положения, которые следует учитывать уполномоченным органам при применении указанной поощрительной нормы, определяются законодательные изменения в ее текст. На основании анализа положений ч. 4 ст. 212 УК делается вывод о предпосылке и основании ее применения, указано на необходимость дальнейших научных разработок по вопросам учета добровольности и своевременности совершения посткриминальных действий как уместных законодательных ограничений основания освобождения от уголовной ответственности за преступление, предусмотренное ст. 212 УК.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей).

Olînychenko V. V. The Problems of Application Part 4 of Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine for Exemption from Criminal Responsibility for Evasion of Taxes and Duties

The article is devoted to research of criminal law special rules provided for part 4 of art. 212 of the Criminal Code of Ukraine on exemption from criminal responsibility for evasion of taxes and duties.

The article considers main theoretical and practical provisions that should be applied authorized law enforcement authorities during the application Part 4 of Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine, indicate legislative changes to the text. On the basis of the provisions of Part 4 of Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine, the author concludes preconditions and basis of its application, indicate necessity for further scientific research on account the voluntary and timeliness performing actions, as appropriate legal restrictions of exemption from criminal responsibility for evasion of taxes and duties basis.

Key words: exemption from criminal responsibility, evasion of taxes and duties.

УДК 343.353

ІСТОТНА ШКОДА ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 367 КК УКРАЇНИ

С. В. Рак, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. З урахуванням нових об'єктивних реалій, пов'язаних із пошквалюванням останніми роками інтеграційних процесів, стратегічний курс Української держави орієнтується на адаптацію вітчизняного законодавства до європейських стандартів. Чимало змін, внесених до українського законодавства, спрямовано на запобігання та виявлення злочинів у сфері службової діяльності. Адже для успішного функціонування держави та суспільства в умовах сучасного світу необхідно належне виконання службовими особами своїх обов'язків. Нині невиконання або неналежне виконання відповідних обов'язків розглядаються як одна з головних причин економічних, політичних та соціальних проблем. Наслідком вчинення такого злочину, як службова недбалість, передбаченого ст. 367 Кримінального кодексу України (далі – КК), є порушення повноцінного функціонування державних та місцевих органів влади, нанесення значної матеріальної та моральної шкоди учасникам цивільного обігу.

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р. № 1261-VII (далі – Закон від 13 травня 2014 р.) постало питання щодо визначення істотної шкоди від злочину, відповідальність за який передбачено, зокрема, і ст. 367 КК. Адже службова недбалість належить до злочинів із матеріальним складом, який за

ч. 1 ст. 367 КК визнається закінченим із моменту заподіяння істотної шкоди. А за новою редакцією п. 3 примітки до ст. 364 КК під істотною шкодою розуміються такі збитки, які у 100 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – н. м. д. г.) [1].

Метою статті є вивчення проблеми, чи дійсно сьогодні за новою редакцією означеного пункту примітки слід при службовій недбалості розуміти як істотну шкоду виключно заподіяння особі відповідної матеріальної шкоди.

Стан дослідження. Істотна шкода як ознака об'єктивної сторони складу злочину за різних часів була предметом вивчення багатьох науковців, зокрема: О. Ф. Бантишева, П. С. Берзіна, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, К. П. Задої, В. М. Киричка, Р. Л. Максимовича, В. О. Навроцького, З. А. Тростюк, В. І. Тютюгіна, М. І. Хавронюка, В. Б. Харченка, В. Г. Хашева та ін. Зміни у законодавстві знову привернули увагу дослідників до цього питання. Автор статті розглядає істотну шкоду у контексті кримінальної відповідальності за службову недбалість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи зі змісту постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15, істотну шкоду за спрямованістю заподіяння можна поділити на такі види (юридичні наслідки): 1) заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян; 2) істотна шкода державним інтересам; 3) істотна шкода громадським інтересам; 4) істотна шкода інтересам юридичних осіб. Наведений поділ дозволяє з'ясувати об'єкт посягання, тобто визначити, яким саме суспільним відносинам заподіяно цю шкоду. Проте він не дає відповіді, який саме характер діянь, ступінь суспільної небезпечності наслідків перетворює заподіяну шкоду на істотну. Відповідь на це запитання необхідно шукати у п. 3 примітки до ст. 364 КК.

Попередня редакція п. 3 примітки до ст. 364 КК вказувала, що істотною шкодою у статтях 364, 365, 367, *якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків* (курсив наш. – С. Р.), вважається така шкода, яка в 100 і більше разів перевищує н. м. д. г. На під-

ставі використання законодавцем формулювання «якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків» теорія кримінального права обґрунтовано вважала, що істотна шкода та тяжкі наслідки можуть полягати у заподіянні як матеріальної шкоди, так і шкоди нематеріального характеру.

Вищі органи судової влади на виконання положень чинного законодавства здійснювали роз'яснення з цього приводу. У п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 зазначено, що, якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів [2].

При вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, також ураховувалася кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо. Але соціальний аспект таких наслідків цілком ґрунтувався на суб'єктивних критеріях оцінки.

Розуміння істотної шкоди у такому розрізі під час аналізу об'єктивної сторони різних видів злочину у сфері службової діяльності було предметом вивчення багатьох науковців. В. І. Тютюгін, аналізуючи пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК у попередній редакції, зазначав, що «хоча законодавче визначення таких наслідків службових злочинів, як “істотна шкода” і “тяжкі наслідки”, розкривається лише стосовно заподіяння майнової (матеріальної) шкоди, але це зовсім не означає, що ці злочини не можуть спричинити і наслідки нематеріального характеру» [3, с. 9–10]. Такий висновок науковця, безперечно, прямо впливає з диспозиції ч. 1 ст. 364 КК, у якій наслідки цих злочинів визначаються як завдання істотної шкоди охо-

ронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. А зазначені в законі права, свободи й інтереси не можуть бути зведені тільки до суто майнових, адже нерідко порушуються й інші, наприклад, основні конституційні права і свободи людини і громадянина.

В. І. Тютюгін наголошує, що наявність примітки до тієї чи іншої статті КК (як і примітки до ст. 364 КК) ще не означає, що в ній завжди розкриваються у повному обсязі всі без винятку об'єктивні чи суб'єктивні ознаки того складу злочину, який передбачений в диспозиції відповідної статті КК. Як правило, така примітка лише уточнює, конкретизує окремі положення, зазначені у диспозиції. У повній мірі це стосується і наслідків службових злочинів. Одні з них – наслідки майнового характеру як такі, що можуть бути безпосередньо визначені в законі за допомогою певних кількісних показників (н. м. д. г.), чітко визначені в пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК, тоді як інші – наслідки нематеріального характеру як такі, що мають оціночний характер і не можуть бути виражені у чітких формалізованих критеріях, устанавлюються судом у кожному окремому випадку з урахуванням обставин конкретного провадження [3, с. 11].

Думку В. І. Тютюгіна підтримує і В. М. Киричко. Він зазначає, що особливість поняття «істотна шкода», передбаченого низкою статей КК, полягає в тому, що під час практичного встановлення такої шкоди необхідно враховувати як формально визначені критерії, передбачені п. 3 примітки до ст. 364 КК, так і оціночний характер цього поняття [4, с. 84–85].

П. С. Берзін також визначає оціночні поняття, зокрема істотну шкоду, як складову частину кримінально-правових норм, що конкретизується за допомогою визначених у законодавстві матеріальних та нематеріальних критеріїв у процесі правозастосування [5, с. 90].

Характеризуючи поняття істотної шкоди як одне з наскрізних, Р. Л. Максимович звертає увагу на те, що про нього йдеться у майже трьох десятках статей КК, однак лише один раз це поняття використано законодавцем у Загальній частині КК (ч. 2 ст. 11), а решта

випадків припадає на Особливу частину КК. При цьому у дванадцяти статтях Особливої частини КК (182, 248, 364, 364¹, 365, 365¹, 365², 367, 423, 424, 425, 426) роз'яснено зміст поняття «істотна шкода» у формулюванні «якщо вона виразилась у заподіянні матеріальних збитків». Науковець говорить про різне правове значення істотної шкоди [6, с. 335].

На необхідність правильного визначення істотності шкоди при кваліфікації злочинів указувала і Л. М. Демидова. Вивчаючи проблематику майнової шкоди та аналізуючи судову практику, дослідниця зазначала, що суди визнають заподіяну шкоду як істотну, але доводять заподіяння лише майнової шкоди у вигляді реальних збитків. При цьому в більшості випадків, на думку Л. М. Демидової, не враховується, що істотна шкода передбачена в диспозиції багатьох статей або їх частин Особливої частини КК як комбінована [7, с. 549–553].

В. П. Коваленко, аналізуючи поняття «тяжкі наслідки» та «істотна шкода», вніс пропозицію розширити примітку до ст. 364 КК у такий спосіб: «Істотна шкода може також мати нематеріальний характер і полягати у порушенні конституційних прав і свобод громадян, підриві авторитету органів державної влади, державного управління і місцевого самоврядування, порушенні нормальної діяльності організації, вчиненні злочину підконтрольними чи підлеглими особами тощо» [8, с. 16].

Отже, при дослідженні проблеми наслідків від злочину, передбаченого ст. 367 КК, за попередньою редакцією примітки впливало, що питання завдання істотної шкоди у кожному випадку вирішувалося окремо з урахуванням важливості інтересів, які порушуються, ступеня негативного впливу на нормальне функціонування державних підприємств. Під час практичного вирішення питання про зміст істотної шкоди за вчинення службової недбалості орієнтиром слугували роз'яснення Пленуму Верховного Суду України. Відповідно шкода могла відбиватися у заподіянні: 1) матеріальних (майнова шкода) збитків; 2) нематеріальної (моральної, соціальної, політичної тощо) шкоди; 3) матеріального збитку у поєднанні з наслідками нематеріального характеру.

Ситуація змінилася після прийняття Закону від 13 травня 2014 р. У контексті змін відбулася часткова декриміналізація злочину, пе-

редбаченого ст. 367 КК. Адаже нова конструкція поняття «істотна шкода» – «збитки, які у 100 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян» – у новій редакції примітки до ст. 364 КК дала обґрунтовані підстави для неоднозначного її тлумачення науковцями та застосування судами [9].

Аналізуючи зміни до законодавства, В. Б. Харченко зазначає, що на неприпустимість розуміння істотної шкоди та тяжких наслідків, виходячи виключно із заподіяння особі відповідної майнової (матеріальної) шкоди та застосування положень абз. 2 п. 1 Закону України від 13 травня 2014 р. щодо нової редакції пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК, вказує і чинна редакція п. 2 примітки до ст. 425 КК. Законодавцем визначено, що у статтях 425 та 426 КК істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в 250 і більше разів перевищує н. м. д. г., а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у 500 і більше разів перевищує н. м. д. г. Науковець наголошує, що, встановлюючи підстави кримінальної відповідальності за однорідні суспільно небезпечні діяння, що вчиняються військовою службовою особою, законодавець не відмовився від визначення істотної шкоди та тяжких наслідків залежно від наслідків як матеріального, так і нематеріального характеру [10, с. 174].

На думку В. Б. Харченка, чинна на сьогодні редакція пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК є «свідченням недосконалої законодавчої конструкції та результатом кустарної законотворчої роботи» [10, с. 175].

Аналізуючи наслідки законодавчих змін від 13 травня 2014 р., О. К. Марін зазначає, що вони істотно звужують сферу застосування статей 364–367 КК. На думку науковця, незрозумілою стає кримінально-правова оцінка, наприклад, невиконання службовою особою своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, що потягнуло заподіяння шкоди життю або здоров'ю потерпілого. Якщо раніше такі випадки однозначно могли бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 367 КК, то тепер – однозначно ні. Що робити, якщо така службова недбалість не передбачена спеціальними нормами інших розділів Особливої частини КК, законодавець не пояснює. О. К. Марін вважає, що суспільно небезпечні діяння опиняються поза сферою дії КК, є фактично декриміналізованими [11, с. 102].

В. І. Антипов також наголошує, що зміни, внесені Законом від 13 травня 2014 р., призвели до декриміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері службової діяльності. Це не лише суперечить завданням боротьби з корупцією, а й, на думку дослідника, заподіяння шкоди нематеріального характеру означає відсутність складів злочинів, передбачених статтями 364¹, 365, 365², 366 і 367 КК [12, с. 12].

К. П. Задоя вважає, що істотна шкода та тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності (службова недбалість зокрема) полягають виключно у шкоді майнового характеру, а якщо поряд із майновою шкодою спричинена шкода життю або здоров'ю людини, остання потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК [13, с. 32–35].

Відповідаючи на запитання щодо розуміння істотної шкоди за злочини у сфері службової діяльності сьогодні, В. І. Навроцький зазначає, що істотна шкода та тяжкі наслідки як ознаки складів відповідних злочинів у сфері службової діяльності повинні досягати певного розміру, який вимірюється у грошових одиницях. Безперечно, така шкода (наслідки) піддається грошовому виміру тоді, коли вона має матеріальний (майновий) характер. Наслідки ж нематеріального характеру, пов'язані із заподіянням шкоди соціального, політичного, морального, організаційного та іншого характеру, не мають грошової оцінки. Відповідно неможливо визначити еквівалент такої шкоди в одиницях, кратних н. м. д. г. [14, с. 35]. Отже, щодо статей про злочини у сфері службової діяльності, на які поширюється роз'яснення поняття істотної шкоди та тяжких наслідків, на думку дослідника, не можна встановити зміст наслідків нематеріального характеру, саму наявність таких наслідків у розумінні, що їм дає чинний КК. В. І. Навроцький вважає, що винятком може бути хіба що врахування похідних наслідків заподіяння: а) фізичної шкоди (витрати на лікування чи протезування потерпілої особи); б) порушення законних прав та інтересів громадян (витрати на відновлення таких прав, як виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового рішення) [14, с. 36].

О. О. Дудоров та Г. М. Зеленов, аналізуючи погляди провідних правників, наголошують, що суспільно небезпечні наслідки, що позначаються термінами «істотна шкода», «тяжкі наслідки», передусім визначаються майновими збитками (втрата власності на кошти чи майно, пошкодження чи знищення майна). Однак при цьому не слід виключати таких наслідків, як порушення прав і законних інтересів громадян. Дослідники доходять висновку, що «1) на сьогодні немайна шкода досить часто має умовний характер та в ряді випадків може одержати майновий еквівалент або, інакше кажучи, грошову оцінку (наприклад, шкода здоров'ю може обчислюватися грошима, потрібними для його відновлення); 2) у примітках статей Особливої частини КК України розміщується лише певна частина гіпотези чи диспозиції тієї чи іншої кримінально-правової норми» [15, с. 76].

Питання щодо правильного визначення істотної шкоди виникло й у судовій практиці. У своєму зверненні Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) констатує, що у зв'язку з прийняттям Закону від 13 травня 2014 р., крім іншого, у примітку до ст. 364 КК були внесені зміни щодо нової редакції пп. 3 і 4, які призвели до виникнення у суддів низки питань, зокрема, пов'язаних із розумінням визначених законом термінів «істотна шкода» і «тяжкі наслідки», а також щодо впливу таких змін на судову практику. На думку ВССУ, ситуація, що склалася, дозволяє припустити, що «... значна частина діянь законодавцем декриміналізована...», та поставити питання, чи слід розуміти як істотну шкоду та тяжкі наслідки виключно заподіяння особою відповідної матеріальної шкоди [16].

Аналізуючи судову практику за 2015–2016 рр. у контексті питання, що порушується, ми бачимо, що суди неоднозначно застосовують п. 3 примітки до ст. 364 КК. Ленінський суд Кіровоградської області встановив, що громадянин О., перебуваючи на посаді начальника Устинівського РВУМВС України в Кіровоградській області, тобто будучи службовою особою, не організував та не забезпечив виконання 37 постанов Устинівського районного суду Кіровоградської області про застосування до осіб адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту, що завдало істотної

шкоди охоронюваним законом державним інтересам. Кваліфікувавши дії громадянина О. за ч. 1 ст. 367 КК, суд закритив провадження. В ухвалі від 10 вересня 2015 р. зазначено, що з набуттям чинності Закону від 13 травня 2014 р. відбулася декриміналізація низки злочинних діянь із кваліфікуючою ознакою спричинення немайнової шкоди [17].

Натомість, ухвалою Рівненського міського суду від 27 лютого 2015 р. було відмовлено у закритті кримінального провадження про обвинувачення громадянина Н. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК. У заяві захисника про закриття провадження вказувалося, що у зв'язку із внесенням змін до КК діяння громадянина Н. утратило суспільну небезпечність, оскільки шкода, завдана діями, передбаченими ч. 1 ст. 367 КК, повинна мати матеріальний характер, а саме у 100 і більше разів перевищувати н. м. д. г. Проте суд зазначає, що «крім істотної шкоди через заподіяння матеріальних збитків, передбачених ч. 1 ст. 367 КК, істотна шкода також полягає у порушенні охоронюваних Законом політичних, трудових, житлових та інших прав і свобод людини, заподіянні шкоди особистим благам потерпілого, підриві авторитету та престижу органів державної влади і місцевого самоврядування...» [18].

Висновки. Як бачимо, за новою редакцією п. 3 примітки до ст. 364 КК нормативний момент суспільно небезпечних наслідків такого злочину, як службова недбалість, визначає його конкретний розмір – 100 і більше н. м. д. г., тобто матеріальні збитки описані законодавцем у чітких кримінально-правових категоріях. Проте якщо заподіяна шкода має нематеріальний характер, то й у законодавця, й у теоретиків, і, як результат, у судовій практиці відсутній однозначний підхід до визначення поняття «істотна шкода».

На нашу думку, зміни у законодавстві дійсно частково декриміналізували злочин, передбачений ст. 367 КК, а тому суд має застосовувати законодавство, не допускаючи розширеного тлумачення кримінального закону в напрямі посилення кримінальної відповідальності. Разом із тим таке рішення не є безперечним, оскільки є підстави стверджувати, що завдання шкоди нематеріального характеру при вчиненні службової недбалості є суспільно небезпечним, відповідає іншим критеріям криміналізації. А тому в подаль-

шому законодавцю доцільно повернутися до цієї проблеми шляхом внесення відповідних змін до КК.

Перелік літератури

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Заголовок з екрана.

2. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 26 груд. 2003 р. № 15. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>. – Заголовок з екрана.

3. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг : навч.-практ. посіб. / В. І. Тютюгін Ю. В. Гродецький С. В. Гізимчук ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2014. – 232 с.

4. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Х. : Право, 2013. – 424 с.

5. Берзін П. С. Щодо питання про оціночні поняття, які визначаються матеріальними критеріями і виступають кваліфікуючими ознаками за чинним КК України / П. С. Берзін // Підприємництво, госп-во і право. – 2002. – № 10. – С. 90–95.

6. Максимович Р. Л. Істотна шкода як наскрізне кримінально-правове поняття / Р. Л. Максимович // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2013. – № 3. – С. 335–342.

7. Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л. М. Демидова. – Х. : Право, 2013. – 752 с.

8. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем працівником правоохоронного органу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Коваленко ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2009. – 23 с.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 трав. 2014 р. № 1261-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>. – Заголовок з екрана.

10. Харченко В. Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України [Електронний ресурс] / В. Б. Харченко // Форум права. – 2015. – №2. – С. 169–176. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf. – Заголовок з екрана.

11. Марін О. К. Потенційні проблеми застосування норм про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг / О. К. Марін // Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах у контексті подій 2013–2014 років в Україні. – К. : ВАІТЕ, 2014. – С. 98–102.

12. Антипов В. В. Щодо «випадкової декриміналізації» злочинів у сфері службової діяльності [Електронний ресурс] / В. В. Антипов // Новітні кримінально-правові дослідження – 2015 : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2015. – С. 9–13. – Режим доступу: http://www.nikolaevonua.org.ua/Sbornik_2015.pdf. – Заголовок з екрана.

13. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К. П. Задоя. – К. : Аграр Медіа Груп, 2014. – 135 с.

14. Навроцький В. О. Кримінально-правове значення зміни законодавчої характеристики наслідків злочинів у сфері службової діяльності / В. О. Навроцький // Кримінальне право: традиції та новації : матеріали міжнар. круглого столу, присв. 90-літтю з дня народж. видат. вченого, Героя України, акад. В. В. Сташиса (Полтава – Харків, 9–10 лип. 2015 р.). – Полтава ; Х. : [б. в.], 2015. – С. 34–37.

15. Дудоров О. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону / О. Дудоров, Г. Зеленев // Право України. – 2015. – №12. – С. 69–81.

16. Звернення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс] : від 6 трав. 2015 р. : вих. лист № 223–770/0/4–15. – Режим доступу: <http://www.krapka.org.ua/2015/05/>. – Заголовок з екрана.

17. Ухвала Ленінського районного суду м. Кіровограда від 10 вересня 2015 р. № 403/571/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50012944>. – Заголовок з екрана.

18. Ухвала Рівненського міського суду від 27 лютого 2015 р. № 569/8942/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51921021>. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001, № 2341-III]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

2. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyschennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen': postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26 hrudnia 2003 r. № 15 [About courts practice on cases of crimes in the field of the professional activity connected with providing public services: the resolution Supreme Court of Ukraine of 26.12.2003 № 15]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03> [in Ukrainian].

3. Tiutiuhin, V. I., Hrodets'kyj, Yu. V. & Hizymchuk, S. V. (2014). Zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, pov'iazani z nadanniam publicznyh poslug [Crimes in the field of the professional activity connected with providing public services]. V. Ya. Tatsij & V. I. Tiutiuhin (Ed.). Kharkov [in Ukrainian].

4. Kyrychko, V. M. (2013). Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiuu [Criminal liability for the corruption]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Berzin, P. S. (2002). Schodo pytannia pro otsinochni poniattia, iaki vyznachaiut'sia material'nymy kryteriiamy i vystupaiut' kvalifikuiuchymy oznakamy za chynnym KK Ukrainy [On the issue of evaluative concepts defined of material criteria and are the qualifying signs under the Criminal Code of Ukraine]. Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Business, Economy and Law, 10, pp.90–95 [in Ukrainian].

6. Maksymovych, R. L. (2013). Istotna shkoda iak naskrisne kryminalno-pravove poniattia [Substantial damage as a through criminal-legal notion]. Naukovyi visnyk Lvivs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs, 3, pp. 335–342 [in Ukrainian].

7. Demydova, L. M. (2013) Problemy kryminal'no-pravovoi vidpovidal'nosti za zapodiannia majnovoї shkody v Ukraini (majnova shkoda iak zlochnyj naslidok): teoriia, zakon, praktyka [Problems of criminal liability for causing the property damage in Ukraine (property damage as a criminal result): theory, law, practice]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Kovalenko, V. P. (2009). Kryminalna vidpovidalnist za zlovzhyvannia vladoiu abo sluzhbovym stanovyshchem pratsivnykom pravookhoronnogo organu [Criminal liability for the abuse of power or official position by law

enforcement officers]. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchikh aktiv Ukrainy u sferi derzhavnoi antykoruptsiinoi polituku u zv'iazku z vykonanniam Planu dij shchodo liberalizatsii Ievropejskim Soiuzom vizovogo rezhymu dlia Ukrainy: zakon Ukrainy vid 13 travnia 2014 r. № 1261-VII [About modification of some legal acts in the field of the state anti-corruption policy in connection with accomplishment on the Action plan on liberalization of the visa regime by the European Union for Ukraine: the law of Ukraine of May, 13, 2015, no.1261-VII]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>. [in Ukrainian].

10. Kharchenko, V. B. (2015). Vuznachennia istotnoi shkody ta tiazhkykh naslidkiv za novoiu redaktsiieiu prymitky do st. 364 KK Ukrainy [Determination of substantial damage and serious consequences in accordance with the new release of note to the art. 364 Criminal Codes of Ukraine]. Forum prava – Law forum, 2, pp. 169–176. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf [in Ukrainian].

11. Marin, O. K. (2014). Potentsiini problemy zastosuvania norm pro zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, pov'iazanoi z nadanniam publicnykh poslug [Potential problems of application of regulation about crimes in the field of the professional activity connected with providing public services]. Zabezpechennia iednosti sudovoi praktyky u kryminalnykh spravakh – Providing uniform court practice in criminal cases in the context of the events of 2013–2014 years in Ukraine. Kyiv: VAITE, pp. 98–102 [in Ukrainian].

12. Antypov, V. V. (2015). Shchodo «vypadkovoi dekriminalizatsii» zlochiniv u sferi sluzhbovoi diialnosti [About «accidental decriminalization» of crimes in the field of the professional activity]. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – The latest criminal-law research, Mykolaiv: Ilion, 9–13. http://www.nikolaevonua.org.ua/Sbornik_2015.pdf [in Ukrainian].

13. Zadoia, K. P. (Etc.). (2014). Sudova praktyka v spravakh pro zlochyny v sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, pov'iazanoi z nadanniam publicnykh poslug: okremi tendentsii, problem ta perspektyvy vdoskonalennia [Courts practice on cases of crimes in the field of the professional activity connected with providing public services: separate tendencies, problems and perspectives of improvement]. Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].

14. Navrotskyi, V. O. Kryminalno-pravove znachennia zminy zakonodavchoi kharakterystyky naslidkiv zlochiniv u sferi sluzhbovoi diialnosti [Criminal and legal value of change of the legislative characteristic of consequent

of crimes in the field of the office activity]. Criminal law: tradition and innovation: materials of the international round table devoted to the 90th anniversary of the birth of the outstanding scientist, Hero of Ukraine, academician V. Stashysa'15: Kryminal'ne pravo: tradytsii ta novatsii: materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu, prysviachenoho 90-littiu z dnia narodzhennia vydatnoho vchenoho, heroia Ukrainy, akademika V. V. Stashysa, 9–10 lypnia 2015 r. (34–37 pp.). Poltava, Kharkov [in Ukrainian].

15. Dudorov, O. & Zelenov, H. (2015). Istotna shkoda ta tiazhki naslidky iak oznaky skladiv zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti: problemy tлумachennia kryminalnogo zakonu [Substantial damage and aggravate consequences as elements of crimes in ministerial practice: problems of interpretation of criminal law]. Pravo Ukrainy-Law of Ukraine, 12, pp. 69–81 [in Ukrainian].

16. Zvernennia Vyschoho Spetsializovanoho Sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav: vid 6 travnia 2015 r. : vykh. lyst №223–770/04–15 [Address of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of May, 6, 2015, №223–770/04–15]. krapka.org.ua. Retrieved from <http://www.krapka.org.ua/2015/05/> [in Ukrainian].

17. Ukhvala Lenins'koho rajonnogo sudu m. Kirovohrada vid 10 veresnia 2015 r. №403/571/14-k [The resolution of Leninsky district court of Kirovograd of September, 10, 2015 in the matter of No 403/571/14-k]. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50012944> [in Ukrainian].

18. Ukhvala Rivnens'koho mis'koho sudu vid 27 liutoho 2015 r. №569/8942/14-k [The resolution of Rivne city court of February, 27, 2015 in the matter of No 757/7586/13-k]. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51921021> [in Ukrainian].

Рак С. В. Істотна шкода як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 367 КК України

У статті з'ясовується зміст кримінально-правового поняття «істотна шкода» як ознаки складу злочину «службова недбалість». Аналіз поглядів провідних правників показав, що законодавчі зміни, введені в дію Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р., істотно звужують сферу застосування ст. 367 КК України. Сьогодні суспільно небезпечні наслідки, що розкриваються термінами «істотна шкода», «тяжкі наслідки», визначаються виключно майновими збитками (втрата власності

на кошти чи майно, пошкодження чи знищення майна). Проте часто шкода, заподіяна при вчиненні службових злочинів, має нематеріальний характер. Тому незрозумілою стає кримінально-правова оцінка невиконання службовою особою своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, що потягнуло заподіяння шкоди життю або здоров'ю потерпілого.

Дослідження цієї проблеми автором показує, що зміни у законодавстві дійсно частково декриміналізували діяння, передбачене ст. 367 КК України. Однак є підстави стверджувати, що завдання шкоди нематеріального характеру при вчиненні службової недбалості є суспільно небезпечним та відповідає іншим критеріям криміналізації.

Ключові слова: істотна шкода, службова недбалість, суспільно небезпечні наслідки, майнова шкода.

Рак С. В. Существенный вред как признак объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 367 УК Украины

В статье выясняется содержание уголовно-правового понятия «существенный вред» как признака состава преступления «служебная халатность». Анализ взглядов ведущих правоведов показал, что введенные в действие Законом Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины в сфере государственной антикоррупционной политики в связи с выполнением Плана действий по либерализации Европейским Союзом визового режима для Украины» от 13 мая 2014 г. законодательные изменения существенно сужают область применения ст. 367 УК Украины. Сегодня общественно опасные последствия, которые раскрываются с помощью терминов «существенный вред», «тяжелые последствия», определяются исключительно имущественным ущербом (утрата имущества или средств, причинение ущерба или уничтожение имущества). Однако часто вред, причиненный при совершении служебных преступлений, имеет нематериальный характер. Неясной становится уголовно-правовая оценка неисполнения должностным лицом своих обязанностей, приведшего к причинению ущерба жизни или здоровью пострадавшего.

Исследование автором этой проблемы показывает, что изменения в законодательстве действительно частично декриминализовали действие, предусмотренное ст. 367 УК Украины. Но есть основания утверждать, что причинение вреда неимущественного характера при служебной халатности является общественно опасным и отвечает иным критериям криминализации.

Ключевые слова: существенный вред, служебная халатность, общественно опасные последствия, имущественный вред.

Rak S. V. Substantial damage as the element of crime under the Article 367 of the Criminal Code of Ukraine

The article is dedicated to clarify the content of criminal law concept of «substantial damage» as the element of crime of official negligence. Based on the analysis of the

approaches of leading lawyers it has been established that as a result of legislative changes introduced by the Law of Ukraine About modification of some legal acts in the field of the state anti-corruption policy in connection with accomplishment on the Action plan on liberalization of the visa regime by the European Union for Ukraine from May 13, 2014 significantly narrowed the scope of the Article 367 of the Criminal Code of Ukraine. Today socially dangerous consequences affected on the terms «substantial damage», «aggravate consequences» defined only property damage (loss of property for money or property damage or destruction of property). Is unclear criminal legal assessment of failure by an official of his duties because of unfair treatment to them, pulled damage to the life or health of the victim.

The author argues the position that the legislative changes really decriminalization part of act under the Articles 367 of the Criminal Code of Ukraine. However, there is reason to believe that damage the intangible nature of official negligence in the commission of socially dangerous, meets other criteria criminalization.

Key words: *substantial damage, official negligence, socially dangerous consequences, property damage.*

УДК 343.98

СУТНІСТЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ (СУДОВОГО СЛІДСТВА) ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

І. І. Шепітько, здобувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Правосуддя – особлива функція судової влади (державна діяльність), що передбачає здійснення судового розгляду, який є певним порядком вирішення кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших справ. У Конституції України визначено, що правосуддя здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами або посадовими особами не допускається (ст. 124). Із прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) відбулися суттєві зміни щодо порядку здійснення судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами судового розгляду опікувалися у своїх працях відомі вітчизняні процесуалісти: М. М. Гродзинський, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко та ін. Лише останнім часом вийшли друком монографічні роботи українських та зарубіжних учених, що присвячені окремим аспектам судового розгляду, зокрема, Т. М. Карабанової, С. Л. Кисленка, В. М. Махова, І. Ю. Мірошникова, В. О. Попелюшка, К. В. Рябцевої та ін.

Метою статті є визначення поняття, змісту, видів та значення судового розгляду (судового слідства) в системі стадій кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Важливою стадією кримінального процесу є судовий розгляд, який призначено для розгляду кримінальної справи по суті [27, р. 117–151; 26]. При цьому судовий розгляд є структурним елементом, стадією судового (кримінального) прова-

дження. У п. 24 ч. 1 ст. 2 КПК України сформульовано, що судове провадження – кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами.

В юридичній літературі підкреслено, що судовий розгляд у системі стадій кримінального процесу посідає центральне місце і є найбільш важливою його стадією... У цій стадії суд самостійно досліджує наявні у справі докази, а також нові докази, які надані учасниками процесу або витребувані судом [18, с. 270, 271]. Судовий розгляд кримінальної справи – «основна стадія *кримінального процесу*, коли суд, здійснюючи *правосуддя*, розглядає справу по суті й у своєму *вироку* вирішує питання про винність чи невинність *підсудного*, застосування або незастосування до нього покарання, а також приймає рішення щодо застосування або незастосування *примусових заходів виховного характеру* чи *примусових заходів медичного характеру*» [23, с. 712]. Окремі процесуалісти справедливо вказують, що сутність судового розгляду полягає у вирішенні судом правового спору між обвинувачем і підсудним (обвинуваченою особою), змістом якого є питання про винуватість підсудного у вчиненні злочину та про призначення йому певного покарання. Тільки в судовому розгляді людина від імені держави може бути визнана винуватою у вчиненні злочину та їй може бути призначено покарання [16, с. 285]. Деякі науковці вказують, що судовий розгляд – це нове самостійне дослідження всіх обставин кримінальної справи, необхідних для її правильного вирішення, але здійснюване в інших процесуальних умовах за участю сторін, при повній їх рівноправності і в умовах змагальності [5, с. 41].

У більшості визначень судового розгляду зазначається, що це центральна, головна або особлива стадія кримінального процесу. На нашу думку, такі вказівки пояснюються важливістю та особливостями цієї стадії кримінального процесу. У науковій літературі робилися деякі спроби щодо виокремлення особливостей судового розгляду як стадії кримінального процесу. Певний науковий інтерес має визначення таких особливостей: 1) найбільшою мірою реалізу-

ються принципи кримінального процесу, насамперед принцип змагальності. На сьогодні більш активну роль у дослідженні доказів мають відігравати сторони обвинувачення та захисту, а не суд; 2) зосереджені максимальні гарантії правосуддя, що забезпечують реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства, а також виконання ними своїх обов'язків для досягнення завдань кримінального судочинства, а також для захисту й охорони законних прав та інтересів; 3) найбільшою мірою виявляється взаємодія сторін, суду та інших учасників кримінального судочинства; 4) повною мірою виявляється призначення кримінального судочинства; 5) розглянуті докази можуть бути покладені в основу вироку; 6) остаточно вирішується питання про винуватість особи і застосування до неї заходів кримінальної відповідальності, тобто вирішується справа по суті [7, с. 7–8].

Вивчення змісту судового розгляду дозволяє виокремлювати певні його етапи (або частини). Зокрема, у довідкових джерелах прямо зазначається, що судовий розгляд кримінальної справи «складається з частин, які взаємопов'язані й послідовно змінюють одна одну: підготовча частина судового засідання; судове слідство; дебасти судові; останнє слово підсудного; постановлення і проголошення вироку, постанови чи ухвали» [23, с. 712]. У процесуальній літературі теж підкреслюється, що судовий розгляд складається з етапів, які послідовно змінюють один одного [7, с. 8] або наголошується, що «судовий розгляд кримінальних справ складається з п'яти взаємопов'язаних між собою частин (етапів): підготовчої частини судового засідання, судового слідства, судових дебатів, останнього слова підсудного та постановлення і проголошення вироку. Кожна із частин є послідовною системою процесуальних дій з чітко визначеним змістом та завданнями» [17, с. 114].

Разом із тим у чинному КПК України не використовується термін «судове слідство». Аналіз кримінального процесуального законодавства свідчить про те, що незважаючи на відсутність цього терміна у кримінальному процесуальному законі, зміст цієї судової діяльності залишено, і виявляється він у дослідницькій діяльності та проведенні судових дій (допиту свідків, потерпілих, обвинувачених, пред'явлення для впізнання, огляду на місці та ін.). Саме на

цьому етапі відбувається процес доказування – процес пізнання фактичних даних. С. П. Гришин підкреслює, що судове слідство – це форма, порядок, в якому відбувається доказування по справі [3]. Т. М. Карабанова та В. М. Махов зазначають, що саме під час судового слідства відбувається послідовне дослідження доказів, їх представлення, перевірка й оцінка, а також формування висновків і переконання суду про доведеність чи недоведеність окремих положень та позицій сторін; формування фактичної основи майбутніх судових дебатів та самого вироку [7, с. 9]. Л. О. Денисов пише, що сутність та зміст судового слідства складає кримінально-процесуальне доказування фактів і обставин справи у діалектичній єдності всіх його елементів: збирання, фіксація, перевірка та використання доказів у формі обґрунтування значущих висновків і рішень із розглядуваної кримінальної справи [4, с. 13].

Відмова від використання терміна «судове слідство» і заміна його на термін «судовий розгляд» вносить певну плутанину, оскільки судовий розгляд у процесуальному значенні означає більш широку стадію кримінального процесу, що охоплює поряд з іншими етапами (підготовча частина судового засідання, судові дебати, останнє слово обвинуваченого та ін.) й такий етап, як судове слідство. Тому, на нашу думку, існує нагальна потреба не лише у використанні цього терміна в науковому обігу, а й внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства.

У процесуальній літературі здійснювалися спроби щодо дослідження та формулювання поняття судового слідства [3; 7; 8; 14; 17]. Так, І. Ю. Мірошников зазначає, що «судове слідство – це основна й головна частина судового розгляду, в якій суд за обов'язковою участю сторін в умовах повної реалізації усіх принципів кримінального судочинства досліджує та оцінює всі докази з метою встановлення фактичних обставин справи» [14, с. 118]. У наведеному визначенні встановлено місце судового слідства в структурі судового розгляду та підкреслено його функціональне призначення («досліджує та оцінює всі докази»). Із цього приводу І. Я. Фойницький справедливо визначав судове слідство як період остаточного провадження, протягом якого суд ознайомлюється з доказами по справі і піддає їх перевірці за участю сторін [21, с. 440].

Указані ознаки судового слідства традиційно відображаються й у інших літературних джерелах: «судове слідство – основна частина судового розгляду справи, сутність якої полягає у дослідженні судом за участю сторін усіх обставин справи» [14, с. 118], або «судове слідство – частина судового розгляду, коли перевіряються і досліджуються всі докази – як зібрані на попередньому (досудовому) розслідуванні, так і нові, витребувані судом, а також подані прокурором та іншими учасниками судового розгляду [18, с. 282, 283], чи «судове слідство – надзвичайно важлива частина судового розгляду, в якій суд та учасники судового розгляду (сторони) досліджують докази, зібрані на досудовому слідстві, надані сторонами та витребувані за їхньою ініціативою та ініціативою суду для правильного вирішення кримінальної справи по суті» [17, с. 131].

В юридичній літературі є й інші визначення поняття «судове слідство». Зокрема, С. П. Гришин пише, що судове слідство як діяльність суду, спрямована на дослідження (за участю сторін) фактичних обставин справи, має місце в усіх судових стадіях, а також у тих провадженнях, головні питання яких вирішуються безпосередньо судом [3, с. 29]. У цьому визначенні фактично виокремлено три суттєві ознаки судового слідства: 1) це діяльність суду; 2) діяльність, що спрямована на дослідження фактичних обставин справи; 3) діяльність, що має місце в усіх судових стадіях.

Судова реформа в Україні передбачає реальне запровадження змагальної судової системи, що притаманна для правової держави. У цьому сенсі слід погодитися з О. Г. Яновською, яка вказує, що «вся процедура кримінального судочинства – це конкуренція прав та інтересів потерпілих і осіб, що вчинили злочин, інтересів особи і суспільства, будь-який захід, що здійснюється у процесі кримінального судочинства та захищає інтереси потерпілого й через це обмежує права притягнутого до відповідальності, або підвищує рівень захисту прав винного і відповідно знижує рівень захисту прав та інтересів потерпілого від злочину, інтересів суспільства» [25, с. 8]. Тому суттєвою ознакою судового слідства має бути те, що є діяльністю, яка здійснюється в умовах змагальності.

Що означає здійснення судової діяльності в умовах змагальності? У ч. 1 ст. 22 КПК України зазначено, що кримінальне провадження

ня здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів, передбачених цим Кодексом. Окрім того, у ч. 2 ст. 22 КПК України підкреслено, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав.

В юридичній літературі змагальність визначається як «умова провадження справ у загальних та господарських судових органах, що надає рівні можливості учасникам процесу наводити аргументи на доказ своєї правоти; суд при розв'язанні справи не пов'язаний позицією сторін» [13, с. 298]. У багатьох випадках (або навіть традиційно) змагальність розглядається як принцип кримінального процесу [24, с. 55], або принцип при розгляді справи. Зокрема, окремі процесуалісти пишуть, що загальна умова рівноправ'я сторін передбачає забезпечення судом належного здійснення принципу змагальності при розгляді справи [20, с. 290]. Л. С. Халдєєв слушно зазначає, що у відповідності до змагального процесу головному у судовому процесі необхідно твердо засвоїти, що він зобов'язаний бути лише суддею і не брати на себе функцій інших учасників процесу, навіть коли одна зі сторін не буде справлятися зі своїм завданням [22, с. 121].

Здійснення судової діяльності передбачає постановлення мети і досягнення певних результатів від такої діяльності. Судове слідство як певна система судових дій повинна мати цільову спрямованість.

В юридичній літературі проблема «досягнення істини у кримінальному процесі» на сьогодні розглядається як дискусійна. Такий стан пов'язаний, у першу чергу, із тим, що законодавець під час формування кримінального процесуального закону відмовився від чіткого формулювання мети кримінального процесу. Кінцевий результат кримінальної процесуальної діяльності замінено на «завдання кримінального провадження». У ст. 2 КПК України зазначено, що «завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального про-

вадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура».

Заслуговують на увагу позиції окремих представників процесуальної науки, які висловили своє ставлення до проблеми істини в кримінальному процесі. Так, А. Р. Белкін зазначає, що сучасний кримінальний процесуальний закон не лише не наблизився до визначення й уточнення такого важливого поняття, як мета кримінального процесу, й зробив певний крок у протилежному напрямку [1, с. 16]. І далі, А. Р. Белкін пише, що суспільство об'єктивно зацікавлене в установленні істини по справі з тим, щоб права та інтереси як суспільства, так і окремої особи, були адекватно захищені [1, с. 16].

Результати попередніх стадій кримінального процесу мають бути перевірені судом у змагальному процесі. Є. П. Іщенко вказує, що питання про об'єктивну істину – це питання про рівень правосвідомості слідчих, дізнавачів, прокурорів та суддів. Їх правосвідомість і практика боротьби зі злочинністю мають спиратися на об'єктивну істину, у протилежному випадку успіхів у цьому напрямі очікувати не можна [6, с. 197].

Здійснення судового розгляду (судового слідства) є процесом пізнання невідомого – події злочину (або іншої події), що вже відбулася. В. С. Бурданова підкреслює, що процес доказування у кримінальному судочинстві є різновидом процесу пізнання, а саме – пізнання події злочину [2, с. 11]. Цей процес пізнання відбувається під час судового слідства.

Таким чином, судове слідство може бути визначено як важливий етап судового розгляду, що є пізнавальною судовою діяльністю щодо дослідження та оцінки фактичних даних (доказів) в умовах змагальності сторін кримінального судочинства (сторони обвинувачення та сторони професійного захисту), спрямованою на вирішення правового конфлікту, прагнення до відновлення справедливості.

У кримінальній процесуальній науці поряд із загальним судовим розглядом розрізняють такі його види: спрощений і заочний судовий розгляд, а також судовий розгляд при особливому провадженні та провадженні із підсиленими процесуальними гарантіями. Окрім того, можливо вести мову й про такі види судового розгляду, як здійснення: кримінального провадження стосовно неповнолітніх; кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; кримінальних проваджень із перегляду судових рішень (провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами).

У літературних джерелах здійснювалися спроби щодо виокремлення особливостей судового розгляду окремих категорій кримінальних справ. Зокрема, Г. І. Загорський розглядає такі види: 1) особливий порядок прийняття судового рішення при погодженні обвинуваченого з пред'явленим йому обвинуваченням; 2) особливий порядок прийняття судового рішення при укладанні досудової угоди про співробітництво; 3) судовий розгляд по кримінальних справах щодо підсудності мирового судді; 4) особливості розгляду кримінальної справи в суді за участю присяжних засідателів; 5) особливості судового розгляду кримінальних справ стосовно неповнолітніх; 6) особливості судового розгляду по кримінальних справах стосовно окремих категорій осіб; 7) особливості судового розгляду про застосування примусових заходів медичного характеру [5, с. 165–201]. В. М. Трофименко у цьому сенсі підкреслює, що законодавець передбачив процедури, які за наявності відповідних підстав підлягають застосуванню і відрізняються від загального порядку в одних випадках спрощенням процесуальної форми, суттєвим прискоренням кримінального провадження та ресурсною економією, а в інших – наданням додаткових гарантій захисту прав обвинуваченого на справедливий суд, передбачених ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ідеться про провадження в суді присяжних) [19, с. 644].

На можливість заочного судового провадження вказано у ст. 7 КПК України. У ч. 2 ст. 7 КПК України зазначено, що зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або

обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, установлених законом. Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*). При цьому особливості спеціального досудового розслідування передбачені гл. 24¹ КПК України (статті 297¹, 297² КПК України).

Проблеми застосування заочного судового розгляду останнім часом висвітлювалися у наукових публікаціях окремих процесуалістів та практиків [11, с. 148–153; 12, с. 611–616]. Так, Г. В. Матвієвська зазначає, що у цьому разі «йдеться про випадки, коли підсудний (обвинувачений) переховується від суду за кордоном або перешкоджає здійсненню правосуддя, перебуваючи на території України. Вирішенню цієї проблеми сприяє активна позиція суду в частині застосування прогресивних процесуальних форм, зокрема, заочного провадження» [12, с. 611–616]. На думку О. В. Маленка, до ознак, що характеризують заочне кримінальне провадження, необхідно віднести такі: 1) здійснюється в загальному порядку розгляду кримінального провадження; 2) пов'язано з безпосередньою відсутністю під час судового розгляду обвинуваченого, який унаслідок його неявки в судове засідання на виклик суду без поважних причин ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності; 3) обвинувачений належним чином повідомлений про дату, час і місце судового розгляду; 4) обов'язкове застосування визначених законом компенсаторних механізмів і додаткових гарантій реалізації процесуальних прав обвинуваченого (окремих порядок вручення процесуальних документів, участь захисника, особлива процедура перегляду заочного рішення суду тощо); 5) результатом здійснення заочного кримінального провадження є ухвалення заочного судового рішення [11, с. 152].

Кримінальний процесуальний закон містить гл. 30 КПК України («Особливі порядки провадження в суді першої інстанції»), в якій

установлено порядок спрощеного провадження щодо кримінальних проступків та провадження в суді присяжних. Зокрема, ст. 381 КПК України встановлює загальні положення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. У ч. 1 ст. 381 КПК України зазначено, що суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду. Однак на сьогодні кримінальний закон України не закріплює такої категорії, як кримінальний проступок, тому відповідні положення кримінального процесуального закону України неможливо застосувати [11, с. 149, 150].

Розділ VI КПК України регламентує особливі порядки кримінального провадження: кримінальне провадження на підставі угод; кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення; кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб тощо. Зокрема, ст. 474 КПК України встановлює загальний порядок судового провадження на підставі угод.

Вивчення спеціальних літературних джерел та судової практики дозволяє стверджувати, що існують певні особливості під час судового розгляду окремих категорій кримінальних справ за видами злочинів (убивств, крадіжок, зґвалтувань, розбоїв тощо). У довідкових виданнях для суддів свого часу містилися певні рекомендації щодо судового розгляду таких видів злочинів [15]. Останнім часом з'являються наукові праці, присвячені формуванню методик судового розгляду [9; 10].

Перелік літератури

1. Белкин А. Р. УПК РФ: конструктивная критика и возможные улучшения. Часть 1. Общие положения и принципы уголовного судопроизводства / А. Р. Белкин. – Изд. 2-е, доп. – М. : МГУПИ, 2010. – 59 с.

2. Бурданова В. С. Поиски истины в уголовном процессе / В. С. Бурданова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 262 с.
3. Гришин С. П. Судебное следствие в смешанном уголовном процессе (гносеологический, процессуальный и тактико-криминалистический аспекты) / С. П. Гришин. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 472 с.
4. Денисов Л. А. Судебное следствие как составная часть стадии судебного разбирательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. А. Денисов ; Владимир. юрид. ин-т ФСИН. – Владимир, 2007. – 21 с.
5. Загорский Г. И. Актуальные проблемы судебного разбирательства по уголовным делам : учеб.-практ. пособие / Г. И. Загорский. – М. : Проспект, 2012. – 321 с.
6. Ищенко Е. П. Об истине в уголовном процессе / Е. П. Ищенко // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2008. – Вып. 10. – С. 197.
7. Карабанова Т. Н. Судебное следствие в уголовном процессе Российской Федерации / Т. Н. Карабанова, В. Н. Махов. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 192 с.
8. Кисленко С. Л. Судебное следствие: состояние и перспективы развития : монография / С. Л. Кисленко, В. И. Комиссаров. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 176 с.
9. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики та методику під час розгляду кримінальних справ у суді / І. І. Когутич. – Львів : Тріада плюс, 2009. – 448 с.
10. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія / І. І. Когутич. – Львів : Тріада плюс, 2008. – 420 с.
11. Маленко О. В. Поняття й ознаки заочного кримінального судочинства / О. В. Маленко // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція. – 2016. – № 19. – С. 148–153.
12. Матвієвська Г. В. Заочне провадження в кримінальному процесі та об'єктивні чинники його застосування [Електронний ресурс] / Г. В. Матвієвська // Форум права : наук. журн. – 2012. – № 1. – С. 611–616. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. – Заголовок з екрана.
13. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. : Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Атіка, 2009. – Т. V : Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. – 1028 с.
14. Мірошников І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції : монографія / І. Ю. Мірошников. – Х. : Право, 2007. – 192 с.

15. Настольная книга судьи (рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции). – М. : Юрид. лит., 1972. – 744 с.
16. Пешков В. В. Глава 16. Судебное разбирательство / В. В. Пешков // Уголовный процесс России : учеб. пособие / под ред. З. Ф. Ковриги, Н. П. Кузнецова. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2003. – С. 285.
17. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи : навч. посіб. / В. О. Попелюшко. – К. : Кондор, 2006. – 234 с.
18. Советский уголовный процесс : учебник / под общ. ред. М. И. Бажанова, Ю. М. Грошевого. – Киев : Вища шк., 1983. – 439 с.
19. Трофименко В. М. 3.3. Кримінальне провадження за Кримінальним процесуальним кодексом України: система та процесуальна форма / В. М. Трофименко // Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – 1240 с.
20. Уголовный процесс России : учеб. пособие / под ред. З. Ф. Ковриги, Н. П. Кузнецова. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2003. – С. 290.
21. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. II. – 552 с.
22. Халдеев Л. С. Судья в уголовном процессе : практ. пособие / Л. С. Халдеев. – М. : Юрайт, 2000. – 501 с.
23. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. – 736 с.
24. Якимович Ю. К. Судебное производство по УПК Российской Федерации / Ю. К. Якимович, Т. Д. Пан. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 252 с.
25. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія / О. Г. Яновська. – К. : Прецедент, 2011. – 303 с.
26. Seabrooke S. Criminal Evidence and Procedure : the Essential Framework / S. Seabrooke, J. Sprack. – 2-nd ed. – London : Oxford University Press, 1996. – 500 p.
27. Sprack J. Emmins on Criminal Procedure / J. Sprack. – 6-th ed. – London : Oxford University Press, 1995. – 600 p.

Транслітерація переліку літератури

1. Belkin, A. R. (2010). UPK RF: konstruktivnaja kritika i vozmozhnyje uluchshenija. Chast' 1. Obshhie polozhenija i principy ugovnogo sudoproizvodstva [Criminal Procedural Code of the Russian Federation:

constructive criticism and possible improvements. Part 1: General provisions and principles of the criminal justice]. 2nd ed. Moscow: MGUPI [in Russian].

2. Burdanova, V. S. (2003). Poiski istiny v ugovnom processe [The search for truth in criminal proceedings]. Saint Petersburg: Jurid. centr Press [in Russian].

3. Grishin, S. P. (2008). Sudebnoe sledstvie v smeshannom ugovnom processe (gnoseologicheskij, processual'nyj i taktiko-kriminalisticheskij aspekty) [The judicial investigation in a mixed criminal process (epistemological, procedural and tactical and forensic aspects)]. Moscow: Jurlitinform [in Russian].

4. Denisov, L. A. (2007). Sudebnoe sledstvie kak sostavnaja chast' stadii sudebnogo razbiratel'stva [The judicial investigation as part of the trial stage]. Extended abstract of candidate's thesis. Vladimir [in Russian].

5. Zagorskij, G. I. (2012). Aktual'nye problemy sudebnogo razbiratel'stva po ugovnym delam [Actual problems of legal proceedings in criminal matters]. Moscow : Prospekt [in Russian].

6. Ishhenko, E. P. (2008). Ob istine v ugovnom processe [On the truth in criminal proceedings]. Voronezh. kriminalisticheskie chtenija – Voronezh forensic reading]: sb. nauch. tr. O. Ja. Baeva. (Ed.). Issue 10. Voronezh: Voronezh. gos un-t, p. 197 [in Russian].

7. Karabanova, T. N. (2011). Sudebnoe sledstvie v ugovnom processe Rossijskoj Federacii [The judicial investigation in a criminal trial of the Russian Federation]. Moscow. Jurlitinform [in Russian].

8. Kislenco, S. L., & Komissarov, V. I. (2003). Sudebnoe sledstvie: sostojanie i perspektivy razvitija [The judicial investigation: state and development prospects]. Moscow. Jurlitinform [in Russian].

9. Kohutyč, I. I. (2009). Vykorystannia znan' ta zasobiv kryminalistyčnoj taktyky ta metodyky pid chas rozghliadu kryminal'nykh sprav u sudi [Using the knowledge and tools of forensic tactics and techniques in the consideration of criminal cases in court]. L'viv. Triada plus [in Ukrainian].

10. Kohutyč, I. I. (2008). Kryminalistyčni znan'ia, ikh sutnist' i potreba rozshyren'nia mezh vykorystannia [Criminalistic knowledge of nature and the need to expand the limits of use]. L'viv. Triadi plus [in Ukrainian].

11. Malenko, O. V. (2016). Poniattia j oznaky zaochnoho kryminal'noho sudochynstva [Concept and signs of criminal proceedings in absentia]. Nauk. visn. Mizhnar. humanitar. un-tu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Journal of International Humanitarian University. Series: Law, 19, pp. 148–153 [in Ukrainian].

12. Matviievs'ka, H. V. (2012). Zaochne provadzhennia v kryminal'nomu protsesi ta ob'iektyvni chynnyky joho zastosuvannia [Part of the proceedings

in the criminal process and objective factors of its application]. *Forum prava: nauk. zhurn.* – Law Forum: scientific journal, 1, pp. 611–616. nbuv.gov.ua Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index [in Ukrainian].

13. Moiseiev, Ye. M., Tatsij, V. Ya., & Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.). (2009). *Mizhnarodna politsejs'ka entsyklopediia* [International Police encyclopedia]. (Vols. 1–10, Vol. 5). Kyiv. Atika [in Ukrainian].

14. Miroshnykov, I. Yu. (2007). *Sudove slidstvo v apeliatsijnij instantsii* [Court investigation on appeal]. Kharkiv. Pravo [in Ukrainian].

15. Alekseev, V. B., [et al.] (1972). *Nastol'naja kniga sud'i (rassmotrenie ugovnyh del v sude pervoj instancii)* [Handbook of judges (criminal cases in the Court of First Instance)]. Gorkin, A. F. (Ed.). Moscow. Jurid. lit. [in Russian].

16. Kovrigi, Z. F., & Kuznecova, N. P. (Eds.). (2003). *Ugolovnyj process Rossii: ucheb. posob.* [Criminal trial of Russia: a textbook]. Voronezh: Voronezh. gos. un-t [in Russian].

17. Popeliushko, V. O. (2006). *Sudovyj rozghliad kryminal'noi spravy: navch. posib.* [Criminal proceedings: Tutorial]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

18. Bazhanova, M. I., & Groshevogo, Ju. M. (Eds.). (1983). *Sovetskij ugovolnyj process* [Soviet criminal trial]. Kyiv: Vishha shk [in Russian].

19. Tatsij, V. Ya., & Borysov V. I. (Eds.). (2013). *Pravova doktryna Ukrainy* [Legal doctrine of Ukraine]. Vols. 1–5, Vol. 5. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

20. Kovrigi, Z. F., & Kuznecova, N. P. (Eds.). (2003). *Ugolovnyj process Rossii* [Criminal trial of Russia]. Voronezh: Voronezh. gos. un-t [in Russian].

21. Fojnickij, I. Ja. (1996). *Kurs ugovalnogo sudoproizvodstva* [Course of the criminal justice]. Vols. 1–2, Vol. 2. Saint Petersburg: Al'fa [in Russian].

22. Haldeev, L. S. (2000) *Sud'ja v ugovnom processe: prakt. posob.* [The judge in the criminal process]. Moscow: Jurajt [in Russian].

23. Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.). (2003). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia]. Vols. 1–6, Vol. 5. Kyiv: Ukr. entsykl. [in Ukrainian].

24. Jakimovich, Ju. K., & Pan, T. D. (2005). *Sudebnoe proizvodstvo po UPK Rossijskoj Federacii* [The court proceedings in the Code of Criminal Procedure of Russian Federation]. Saint Petersburg: Jurid. centr press [in Russian].

25. Yanovs'ka, O. H. (2011). *Kontseptual'ni zasady funktsionuvannia i rozvytku zmahal'noho kryminal'noho sudochynstva* [Conceptual bases of functioning and competitive development of criminal justice]. Kyiv. Pretsedent [in Ukrainian].

26. Seabrooke, S., & Sprack, J. (1996). *Criminal Evidence and Procedure: the Essential Framework*. 2nd ed. London: Oxford University Press.

27. Sprack, J. (1995). *Emmins on Criminal Procedure*. London: Oxford University Press.

Шепітько І. І. Сутність судового розгляду (судового слідства) та його місце в системі кримінального провадження

Стаття присвячена проблемам визначення поняття, змісту та видів судового розгляду та його місця в структурі кримінального провадження. Аргументовано необхідність виокремлення певних етапів (частин) судового розгляду. Зроблено висновок про існування такого етапу судового розгляду, як судове слідство, що передбачає здійснення пізнавальної функції. Підкреслено нагальну потребу не лише у використанні цього терміна у науковому обігу, а й у внесенні відповідних змін до кримінального процесуального законодавства.

Під час дослідження сформульовано поняття судового слідства та проаналізовано його суттєві ознаки: 1) це етап діяльності суду; 2) діяльність, що спрямована на пізнання (дослідження) фактичних обставин справи; 3) діяльність, що має місце в усіх судових стадіях; 4) діяльність, що здійснюється в умовах змагальності сторін судового провадження; 5) діяльність, що спрямована на вирішення правового конфлікту. За результатами проведеного дослідження сформульоване таке визначення судового слідства: важливий етап судового розгляду, що є пізнавальною судовою діяльністю щодо дослідження та оцінки фактичних даних (доказів) в умовах змагальності сторін кримінального судочинства (сторони обвинувачення та сторони професійного захисту), спрямованою на вирішення правового конфлікту, прагнення до відновлення справедливості.

У статті також проаналізовано види судового розгляду (спрощений і заочний судовий розгляд, а також судовий розгляд при особливому провадженні та провадженні із підсиленими процесуальними гарантіями). Окрім того, на думку автора, можна вести мову й про такі види судового розгляду, як здійснення: кримінального провадження стосовно неповнолітніх; кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; кримінальних проваджень із перегляду судових рішень (провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами).

Ключові слова: судовий розгляд, судове слідство, судове провадження, кримінальне провадження, змагальність, етап судового розгляду.

Шепітько І. І. Сущність судового розбирательства (судового слідства) и его место в системе уголовного производства

Статья посвящена проблемам определения понятия, содержания и видов судебного разбирательства и его места в структуре уголовного производства. Аргументирована необходимость выделения определенных этапов (частей) судебного разбирательства. Сформулирован вывод о существовании такого этапа судебного разбирательства, как судебное следствие, которое предполагает

осуществление познавательной функции. Подчеркнута настоятельная потребность не только в использовании данного термина в научном обороте, но и внесении соответствующих изменений в уголовное процессуальное законодательство.

В ходе исследования сформулировано понятие судебного следствия и проведен анализ его существенных признаков: 1) это этап деятельности суда; 2) деятельность, направленная на познание (исследование) фактических обстоятельств дела; 3) деятельность, которая имеет место во всех судебных стадиях; 4) деятельность, осуществляемая в условиях состязательности сторон судебного производства; 5) деятельность, направленная на разрешение правового конфликта. По результатам проведенного исследования сформулировано следующее определение судебного следствия: важный этап судебного разбирательства, представляющий собой познавательную судебную деятельность, касающуюся исследования и оценки фактических данных (доказательств) в условиях состязательности сторон уголовного судопроизводства (стороны обвинения и стороны профессиональной защиты), направленную на разрешение правового конфликта, стремление к справедливости.

В статье также проанализированы виды судебного разбирательства (упрощенное и заочное судебное разбирательство, а также судебное разбирательство при особом производстве и производстве с усиленными процессуальными гарантиями). Кроме того, по мнению автора, можно вести речь и о таких видах судебного разбирательства, как: осуществление уголовного производства относительно несовершеннолетних; уголовного производства по применению принудительных мер медицинского и воспитательного характера; уголовных производств по пересмотру судебных решений (производство в суде апелляционной инстанции, производство в суде кассационной инстанции, производство в Верховном Суде Украины, производство по вновь открывшимся обстоятельствам).

Ключевые слова: судебное разбирательство, судебное следствие, судебное производство, состязательность, этап судебного разбирательства.

Shepitko I. I. Essence of judicial trial (judicial investigation) and its place in the system of criminal realization

The article is devoted to the problems of determination of concept, maintenance and types of judicial trial and its place in the structure of criminal realization. The necessity of selection of the certain stages (parts) of judicial trial is argued. Drawn conclusion about existence of such stage of judicial trial, as judicial investigation that foresees realization of cognitive function. An urgent requirement is underline not only in the use of this term in scientific turnover but also bringing of corresponding changes to the criminal judicial legislation.

During research the concept of judicial investigation is set forth and substantial signs are exposed to the analysis of it: 1) it is the stage of activity of court; 2) activities that is sent to cognition (research) of actual circumstances of business; 3) activities that takes place in all judicial stages; 4) activities that comes true in the conditions of contentionness of parties of judicial realization; 5) activity that is sent to permission of legal conflict. On results undertaken a study such determination of judicial investigation

is set forth: the important stage of judicial trial, that shows cognitive judicial activity in relation to research and estimation of fact sheets (proofs) in the conditions of contentionness of parties of the criminal rule-making (parties of prosecution and side of professional defense), sent to permission of legal conflict, aspiring to proceeding in a justice.

The types of judicial trial (the simplified and in absentia judicial trial, and also judicial trial, is at the special realization and realization with increase judicial guarantees) are also exposed to in the article the analysis. Except that, in opinion of author, it maybe to conduct speech about such types of judicial trial, as: realization of criminal realization in relation to minor; criminal realization in relation to application of force events of medical or educator character; criminal realizations from the revision of court decisions (realization in the court of appellate instance, realization in the court of appeal instance, realization in Supreme Court of Ukraine, realization on new circumstances)

Key words: *judicial trial, judicial investigation, judicial realization, criminal realization, contentionness, stage of judicial trial.*

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Professor Dr. Albrecht P.-A.</i> Theories of criminalization and prevention	3
<i>Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І.</i> Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів	13
<i>Яковець І. С.</i> Фізіологічні особливості жінок та їх вплив на кримінальну поведінку	31
<i>Батургарєєва В. С.</i> Щодо можливості запровадження замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі	50
<i>Колодяжний М. Г.</i> Державно-приватне партнерство у сфері запобігання злочинності в Ізраїлі	69
<i>Байда А. О.</i> Проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство	79
<i>Марочкін О. І.</i> Затримання за підозрою у вчиненні злочину та тримання під вартою: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії	96
<i>Булулуков О. Ю.</i> Оптимізація тактичних рішень – умова ефективності слідчої діяльності	107
<i>Домашенко О. М.</i> Тактичні помилки в слідчій діяльності: їх види та класифікація	125
<i>Затенацький Д. В.</i> Використання інноваційних технологій, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів	141

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПРАНТА І ЗДОБУВАЧА

<i>Багіров С. Р.</i> Підходи до розуміння необережного співзаподіяння у науці кримінального права	153
---	-----

Гора Р. М. Щодо деяких аспектів застосування ст. 364 ¹ КК України.....	172
Олійниченко В. В. Проблеми застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч. 4 ст. 212 КК України.....	185
Рак С. В. Істотна шкода як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 367 КК України	202
Шепітько І. І. Сутність судового розгляду (судового слідства) та його місце в системі кримінального провадження.....	218

Підписано до друку 23.11.2016.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 13,83. Обл.-вид. арк. 13,09. Вид. № 1593.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

**ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій та науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@apnu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08, Факс: (057) 715-62-08